

**VAHİY KÜLTÜRÜNDE İBADET, PEYGAMBER VE
KADIN**

Merve AKTAŞ

**Yüksek Lisans Tezi
Temel İslam Bilimleri
Ana Bilim Dalı
Dr. Öğr. Üyesi Abdussamet VARLI
2023
(Her hakkı saklıdır.)**

T.C.
BAYBURT ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

VAHİY KÜLTÜRÜNDE İBADET, PEYGAMBER VE KADIN
(Worship, Prophet and Woman in the Culture of Revelation)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Merve AKTAŞ

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Abdussamet VARLI

Bayburt
Haziran, 2023

KABUL VE ONAY TUTANAĞI

Dr. Öğr. Üyesi Abdussamet Varlı danışmanlığında 192215031 numaralı Merve AKTAŞ tarafından hazırlanan “Vahiy Kültüründe Farklı Meselelere Yaklaşımlar” adlı bu çalışma 27.04.2023 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Tefsir Programında Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan :.....

İmza: .....

Jüri Üyesi :.....

İmza: .....

Jüri Üyesi :.....

İmza: .....

Bu tezin Bayburt Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliği'nin ilgili maddelerinde belirtilen şartları yerine getirdiğini onaylarım.

...../...../.....

Doç. Dr. Murat KUL
Enstitü Müdürü

ETİK VE BİLDİRİM SAYFASI

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Vahiy Kültüründe İbadet, Peygamber ve Kadın” başlıklı çalışmanın tarafımdan bilimsel etik ilkelere uyularak yazıldığını ve yararlandığım eserleri kaynakçada gösterdiğimi beyan ederim.

27.06.2023

Merve AKTAŞ

TEŞEKKÜR

Bu alıőma s¼recince birlikte yol aldığım kıymetli dostum Zehra BAYAR'a, desteğini her zaman hissettiren, teşvik ve tavsiyeleriyle cesaretlendiren sevgili eőim Muhammed Ali AKTAŞ'a ve çalışmanın hazırlık s¼recinde desteklerini esirgemeyen, bilgi ve tec¼besiyle gerekli y¼nlendirmeleri yapan ve tez konumun belirlenmesinden tezin bitimine kadar değerli katkılarını esirgemeyen danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Abdussamet VARLI'ya teőekk¼r ederim.

ÖZ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

VAHİY KÜLTÜRÜNDE İBADET, PEYGAMBER VE KADIN

Merve AKTAŞ

Haziran 2023, 133 sayfa

Yüce Allah'ın insanoğluna ilahi mesajlarını iletmesi olarak tanımlanan vahiy olgusu semavi dinlerde önemli bir yere sahiptir. Bu dinlerde tanrının insan ile iletişimine vesile olması itibariyle vahiy, tanrı tasavvurunu ve din anlayışını şekillendirmektedir. Nübüvvet temeli üzerine kurulu olan vahiy inanç ve ibadet başta olmak üzere birçok meselede öğretici, değiştirici ve dönüştürücü vasıflarıyla kişiye ve topluma önemli katkılar sağlamıştır. Dolayısıyla vahiy öğretisi geçmişten günümüze keyfiyeti itibariyle merak edilmiş ve üzerinde araştırmalar yapılmıştır. Bu çalışma vahiy kültüründe peygamber, ibadet ve kadın konuları bağlamında mukayeseli bir çalışma olarak iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde ilahi dinlerde (Yahudilik, Hıristiyanlık, İslam) vahiy kavramının nasıl anlaşıldığı hususu araştırılmıştır. Vahiy kavramı ilahi dinlerin kutsal kitapları temel alınmak suretiyle değerlendirilmiş ve vahyin kaynağı olan tanrı inancına atıf yapılmıştır. Yüce Yaratıcı vahiyle insanlara emir ve yasaklarını iletmiş, onlara dünya ve ahiret mutluluğu sağlayacak bilgiler vermiştir. Dolayısıyla vahiy anlamak dinin temel prensiplerini anlamak için ilk adımdır. İkinci bölümde ise peygamber, ibadet ve kadın konuları ele alınarak bu konuların ilahi dinlerde nasıl anlaşıldığından bahsedilmiştir. Bu konulardan bahsederken ilahi dinlerin kutsal kitapları temel alınmak suretiyle çeşitli kaynaklardan faydalanılarak her konunun bitiminde bahsi geçen meseleler ilahi dinler kapsamında mukayese edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Vahiy, din, yahudilik, hıristiyanlık, islam.

ABSTRACT
MASTER’S THESIS
APPROACHES TO DIFFERENT ISSUES IN REVEAL CULTURE

Merve AKTAŞ

June 2023, 133 page

The phenomenon of revelation, which is defined as the transmission of divine messages by Almighty Allah to human beings, has an important place in monotheistic religions. In these religions, revelation shapes the conception of God and the understanding of religion, as it is the means by which God communicates with man. Revelation, which is built on the foundation of prophethood, has made important contributions to the individual and society with its teaching, changing and transforming qualities in many issues, especially faith and worship. Therefore, the doctrine of revelation has been curious about its nature from past to present and researches have been made on it. This study consists of two parts as a comparative study in the context of prophet, worship and women in the culture of revelation. In the first chapter, how the concept of revelation is understood in divine religions (Judaism, Christianity, Islam) is investigated. The concept of revelation has been evaluated on the basis of the holy books of divine religions and the belief in god, which is the source of revelation, has been referred to. The Almighty Creator conveyed his orders and prohibitions to people by revelation and gave them information that would provide happiness in this world and in the hereafter. Understanding revelation is therefore the first step towards understanding the basic principles of religion. In the second part, the subjects of the prophet, worship and women were discussed and how these subjects were understood in divine religions was mentioned. While talking about these subjects, the issues mentioned at the end of each subject were compared within the scope of divine religions by making use of various sources, based on the holy books of divine religions.

Keywords: Revelation, religion, judaism, christianity, islam.

İÇİNDEKİLER

ETİK VE BİLDİRİM SAYFASI.....	I
TEŞEKKÜR.....	II
ÖZ	III
ABSTRACT	IV
İÇİNDEKİLER.....	V
KISALTMALAR.....	VII
GİRİŞ.....	IX
I. Araştırmanın Konusu ve Problemi.....	1
II. Araştırmanın Amacı.....	2
III. Araştırmanın Önemi ve Gerekçesi	3
IV. Araştırmanın Sınırlılıkları.....	3

BİRİNCİ BÖLÜM

İLAHİ DİNLERDE VAHYE BAKIŞ

1.1. YAHUDİLİKTE VAHİY	5
1.1.1. Vahiy Kavramının Anlamı	6
1.1.1.1. Tanah'ta Vahiy Kavramı	7
1.1.2. Yahudilik'te Vahiy Geliş Şekilleri	8
1.1.2.1. Tanrı'yı Görme (Teofani)	8
1.1.2.2. Rüya Yolu ile Vahiy	8
1.1.2.3. Rabbin İzzetinin Tecellisi	9
1.1.2.4. Tanrı'nın Kelamı	9
1.1.2.5. Tanrı'nın Ruhu Vasıtasıyla Vahiy	10
1.1.2.6. Tanrı'nı Meleği ile Vahiy	10
1.2. HİRİSTİYANLIKTA VAHİY	10
1.2.1. Vahiy Kavramının Anlamı	13
1.2.1.1. Dört İncil'de Vahiy.....	14

1.2.1.2. Elçilerin İşleri Kitabında Vahiy.....	16
1.2.1. 3. Pavlus'un Mektuplarında Vahiy.....	16
1.2.1.4. Vahiy Kitabında Vahiy.....	17
1.2.2. Hıristiyanlık'ta Vahiy Şekilleri.....	17
1.2.2.1. Doğrudan Vahiy.....	18
1.2.2.2. Kutsal Ruh Aracılığı ile Vahiy.....	18
1.2.2.3. Melek Aracılığı ile Vahiy.....	19
1.3. İSLAM'DA VAHİY.....	19
1.3.1. Vahiy Kavramının Anlamı.....	20
1.3.2. Kur'an'da Vahiy Kavramı.....	21
1.3.3. Kur'ân'da Vahyin Geliş Çeşitleri.....	24
1.3.3.1. Doğrudan Vahiy.....	24
1.3.3.2. Perde Arkasından Vahiy.....	27
1.3.3.3. Elçi Vasıtasıyla Vahiy.....	30
İKİNCİ BÖLÜM	
VAHİY KÜLTÜRÜNDE İBADET, PEYGAMBER VE KADIN	
2.1.VAHİY KÜLTÜRÜNDE İBADET ALGISI.....	35
2.1.1. Yahudilik'te İbadet Algısı.....	35
2.1.2. Hıristiyanlık'ta İbadet Algısı.....	42
2.1.3. İslam'da İbadet Algısı.....	47
2.2. VAHİY KÜLTÜRÜNDE PEYGAMBER ALGISI.....	66
2.2.1. Yahudilik'te Peygamber Algısı.....	66
2.2.2. Hıristiyanlık'ta Peygamber Algısı.....	73
2.2.3. İslam'da Peygamber Algısı.....	79
2.3. VAHİY KÜLTÜRÜNDE KADIN ALGISI.....	97
2.3.1. Yahudilik'te Kadın Algısı.....	97
2.3.2. Hıristiyanlık'ta Kadın Algısı.....	103
2.3.3. İslam'da Kadın Algısı.....	107

Sonuç	120
Kaynakça	123
Öz geçmiş	133

KISALTMALAR VE SİMGELER DİZİNİ

Genel Kısaltmalar

çev.	: Çeviri
DİA	: Diyanet İşleri Başkanlığı İslam Ansiklopedisi
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
Hz.	: Hazreti
S	: Sayfa
sav	: Sallallahu aleyhi ve sellem
T.C	: Türkiye Cumhuriyeti
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
TDVY	: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları
ÜNV	: Üniversite
vd	: Ve diğerleri
M.Ü.	: Marmara Üniversitesi

Eski Ahit Kısaltmaları

Yar	: Yaratılış/Tekvin
Çık.	: Mısır'dan Çıkış
Lev.	: Levililer
Say.	: Çölde Sayım/Sayılar
Yas.	: Yasanın Tekrarı/Tesniye
Hak.	: Hâkimler
1Sa.	: 1.Samuel
2Sa.	: 2. Samuel
1Kr.	: 1. Krallar
2.Kr.	: 2. Krallar
1.Ta.	: 1. Tarihler
2.Ta.	: 2. Tarihler
Ezr.	: Ezra

Mez.	: Mezmurlar
Özd.	: Süleyman'ın Özdeyişleri
Yşa.	: Yeşaya
Yer.	: Yeremya
Hez.	: Hezekiel
Hoş.	: Hoşea
Amo.	: Amos
Zek.	: Zekeriya
Hag.	:Hagay
Mal.	: Malaki

Yeni Ahit Kısaltmaları

Mat.	: Matta
Mar.	: Markos
Luk.	: Luka
Yu.	: Yuhanna
Elç.	: Elçilerin İşleri
Rom.	: Romalılara Mektup
1Ko.	: Korintoslulara Birinci Mektup
2Ko.	: Korintoslulara İkinci Mektup
Gal.	: Galatyalılara Mektup
Ef.	: Efeslilere Mektup
1Ti.	: Timoteos'a Birinci Mektup
2Ti.	: Timoteos'a İkinci Mektup
Tit.	: Titus
İbr.	: İbranilere Mektup
1Yu.	: Yuhanna'nın Birinci Mektubu
2Yu.	: Yuhanna'nın İkinci Mektubu
Va.	:Vahiy Kitab

GİRİŞ

İnsanın varoluşuyla birlikte ortaya çıkan din duygusu fitri bir ihtiyaç olmakla birlikte insan hayatına yön veren temel unsurlardan birisi olmuştur. İnsan yaratılışından itibaren kendinden üstün bir varlığa inanma ve sığınma ihtiyacı içerisinde olmuştur. Bu ihtiyaç tarihin her döneminde kendini hissettirmiş ve çeşitli dinlerin oluşumuna zemin hazırlamıştır. Dinler çeşitli şekillerde tasnif edilmiş olsada vahye dayanan dinler ve vahye dayanmayan dinler şeklinde yapılan tasnif çalışmamız bağlamında tercih edilmiştir.¹ Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam vahye dayanan dinler olduğu için öncelikle bu dinlerde vahiy kavramının keyfiyeti üzerinde durulmuş, ilahi dinlerde vahiy algıları değerlendirilmiştir. Üç ilahi dinin kutsal kitapları temel alınarak çeşitli eserlerden de faydalanmak suretiyle ibadet, peygamber ve kadın konuları üç dinde mukayese edilerek değerlendirmeye çalışılmıştır.

I. Araştırmanın Konusu ve Önemi

Bu çalışma giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Girişte araştırmanın konusu ve problemi, araştırmanın amacı, araştırmanın önemi ve gerekçesi, araştırmanın sınırlılıkları ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Çalışmanın birinci bölümünde konuya hazırlık mahiyetinde üç ilahi din çerçevesinde mukayeseli olarak vahiy olgusu işlenmiştir. Yahudilik ve Hıristiyanlık'ta vahiy anlayışına geçmeden önce bu dinler ve kutsal kitapları ile ilgili kısaca bilgilendirme yapılmıştır. Yahudilik ve Hıristiyanlık'ta vahiy algısı ve vahiy geliş şekilleri işlendikten sonra aynı şekilde İslam dininde vahiy kavramının keyfiyeti Kur'ân'ı Kerîm çerçevesinde, âyetler ışığında değerlendirilmiştir. Vahiy ile doğrudan ilişkili olan tanrı inançlarından da bahsedilerek konu bütünlüğü sağlanmaya çalışılmıştır.

İkinci bölümde ise yine üç ilahi din kapsamında belirli konular seçilmek suretiyle bu dinlerin bahsi geçen konulara nasıl bir yaklaşım sergilediği ele alınmıştır. Bu konular ise peygamber, ibadet ve kadın algısıdır. Bu konuların ilki olan peygamberlik konusu önemi itibariyle ilahi dinlerde üzerinde durulan konulardan bir tanesi olmuştur. Dinlerin anlaşılmasında tanrı-insan ilişkisinin kurulması bağlamında vahiy oldukça önemlidir. Semavi dinler kapsamında ilahi emir ve yasaklar peygamberlere vahiy aracılığıyla iletilmiştir. Peygamberler vahyin insanlara iletilmesinde elçi vazifesi görerek tanrı ile insan arasındaki iletişimin araçları olmuş insanlara önderlik etmişlerdir. Peygamberler insanları dünya ve ahiret saadetine kavuşturmayı hedeflemiş ve gönderildikleri toplumları sadece iman-ibadet ile ilgili hususlarla değil sosyal, ahlaki ve kültürel alanlarda da yeniden şekillendirmişlerdir.

¹ Ekrem Sarıkçıoğlu, *Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi* (Isparta: Fakülte Kitabevi, 2002), 10.

Dolayısıyla peygamberlik makamı önemi dikkate alınarak üç ilahi dinde incelenmeye çalışılan konulardan ilki olmuştur.

Tarihin her döneminde insanlar kendinden üstün bir yaratıcının varlığına inanarak onunla bağlantı kurmak adına vesileler aramış çeşitli uygulamalarla bu bağlılığı göstermek istemişlerdir. İbadetler inancın pratiğe dönüşerek hayata yansımaları olarak karşımıza çıkmaktadır. İlahi dinlerde yüce yaratıcı ile insanlar arasında yakınlaşmayı sağlayan çeşitli şekillerde yapılan ibadetler mevcuttur. Bu ibadetler şekil ve içerik itibarıyla birbirinden farklı olsada temel gaye ve anlam itibarıyla birbirine benzer yönleri de bulunmaktadır. İlahi dinler için önem arz eden ibadetlerin keyfiyetini anlayabilmek ve dinlerin bu meselede çelişen ve uyuşan yönlerini kavrayabilmek için bu başlığa çalışmada yer verilmiştir.

Bu çalışmada seçmiş olduğumuz son konu başlığı kadın algısıdır. Kadın insanlığın önemli bir unsuru olmakla birlikte dinlerde ilgili kavrama dair farklı açıklamalarda bulunulmuştur. Semavi dinlerde kadının yaratılışı, Hz. Âdem ve Hz. Havva'nın cennetten çıkarılmasında kadının rolü, ilahi hitap karşısında kadın gibi meselelerde dikkat çeken yaklaşımlar mevcuttur. Kadın yaratılışından itibaren değeri, hakları, toplumsal konumu, eğitimi, ibadetleri gibi hususlar bağlamında ilahi dinlerde ele alınmış önemli meselelerden bir tanesi olmuştur. Kadının ilahi dinlerdeki yerini daha net görebilmek adına son konu başlığı olarak kadın algısı seçilmiştir.

Bu çalışmada vahiy kültüründe peygamber, ibadet ve kadın başlıkları ilahi dinlerin kutsal metinleri temel alınmak suretiyle ek kaynaklardan da faydalanılarak işlenmeye çalışılmıştır. Her konu başlığından sonra bahsi geçen konunun ilahi dinlerdeki yeri itibarıyla mukayese edilmiş ve sonuç kısmında genel mukayese yapılarak çalışma nihâyete ermiştir. İlahi gelenek içinde bazı konulara dinlerin nasıl yaklaştıkları hususu çok bilinmemektedir. Bu çalışmanın problemi belli konular üzerinde bu bağlantının keyfiyetidir.

II. Araştırmanın Amacı

Yüce Allah'ın yeryüzünde en güzel şekilde yarattığı insanı ilahi hitaba mazhar kılması neticesinde dünya ve ahiret mutluluğu için peygamberler ve kutsal kitaplarla insanları desteklemiştir. İslami anlayışta ilk insan ve ilk peygamber Hz. Âdem'den Hz. Muhammed'e kadar tüm peygamberler hak olarak kabul edilmiştir.² Dolayısıyla peygamberlerin insanlara bildirmiş oldukları tüm mesajların amacı tevhidi sağlamaktır. Fakat ilahi nitelikte olmasına rağmen zamanla uğradıkları tahrif neticesinde Yahudilik ve Hıristiyanlık'ta bazı hususların, son ilahi din olan İslam'ın öğretisiyle uyuşmadığı düşünülmektedir. Çalışmamızın amacı

---

² el-Bakara 2/285.

belirli konularda bu ilahi kaynaklı üç dinin yaklaşımlarını ele alarak değiştirilen ve dönüştürülen meseleleri mukayeseli bir şekilde daha anlaşılır kılmaya çalışmaktır. Belirtilen konular değerlendirilirken kutsal kitaplar ve âlimlerin yorumları da dikkate alınmıştır.

III. Araştırmanın Önemi ve Gerekçesi

Vahiy ilahi dinler kapsamında önemli esaslardan biri olmuştur. Vahyin ontolojik olarak iki farklı varlık arasında sağlanması, hükmü, mahiyeti ve geliş şekilleri merak konusu olmuştur. Çalışmada bu soru işaretleri üzerine yoğunlaşmış ve vahye kaynaklık eden tanrı inancına atıf yapılmıştır. Monoteist din anlayışına sahip olan ilahi dinlerde mukayese yapmak suretiyle ele alınan konularda ilahi dinler çerçevesinde farklılıklar olduğu dikkat çekmektedir. Bahsedilen farklılıkların vahiy kaynaklı değil bilakis bu dinlere inananların kendi filolojik ve sosyo-kültürel değerleriyle yorumlanmasından ötürü olduğu görülmektedir.

Peygamber, ibadet ve kadın konuları keyfiyeti itibarıyla merak edilen ve her biri önem arz eden konulardır. Bu çalışmada ilahi dinler için önem arz eden bu meseleler ele alınarak mukayese edilmiştir. Bahsi geçen konuların mukayese edilerek işlenmesi dinlerin bakış açılarının daha anlaşılır olmasına olanak sağlamıştır. Fakat Yahudilik ve Hıristiyanlığa ait olan kutsal kitaplarda bazı konu başlıkları ile ilgili çelişkili ifadelerin olması bahsi geçen meselelerde net çıkarımlar elde etmeyi zorlaştırdığı düşünülmektedir. Bu durumun temel nedeni ise Yahudilik ve Hıristiyanlık'ta vahyin zaman içerisinde tahrif edilmesi ve vahiy yazarlarının kendi bakış açılarını ilgili metinlere yansıtmış olmalarıdır. Dinler bağlamında, konulu mukayeseli çalışmalar dinleri daha iyi anlamaya ve hakkı batıldan ayırma noktasında kişilere yardımcı olmaktadır. Ayrıca bu çalışmalar dinlerin birbirlerine yaklaşımı ve birbiri ile olan etkileşimi noktasında bilgi edinmeyi kolaylaştırmıştır. Dolayısıyla bu çalışmanın peygamber, ibadet ve kadın konularında, ilahi dinlerin bu meselelere yaklaşımları ışığında, ilahi dinlerin inanç ve ibadet esaslarıyla ilgili genel bilgilerin öğrenilmesine fayda sağladığı düşünülmektedir.

IV. Araştırmanın Sınırlılıkları

Yapılan çalışma sürecinde belirli konular ilahi dinler kapsamında değerlendirilirken gayr-i ilahi dinler kapsam dışında tutulmuştur. Çalışmanın birinci bölümünde Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam dini çerçevesinde ilgili dinleri anlaşılır kılmaya adına kutsal kitapları temel alınarak mukayeseli bir biçimde vahiy kavramı ele alınmıştır. Hıristiyanlık ve Yahudiliğe dair günümüze ulaşan kutsal eserlerden konumuzla ilgili olan kitaplar ele alınırken diğer kitaplar kapsam dışında tutulmuştur. Çalışmanın ikinci bölümü konu itibarıyla sınırlı tutulmuş belirtilen konular çerçevesinde detaylandırmalar yapılmıştır. İlahi dinler kapsamında

değerlendirilen peygamber, ibadet ve kadın başlıkları müstakil olarak derin ve detaylı konular olması nedeniyle bu konulara ek meseleler bağlamında çalışmak geniş bir zaman gerektireceği için konular bu şekilde sınırlandırmaya gidilmiştir. Bu hususlarda çalışmamıza katkı sağlayacak müstakil eserler bulunmaktadır. Bu çalışmanın bahsi geçen eserlerdeki konuların keyfiyeti ve meseleleri ele alma biçimlerindeki farklılıklarının daha iyi anlaşılabilmesi adına çalışmaya yakın bazı eserlerden aşağıda kısaca bahsedilmiştir.

Kutsal Kitap (Tevrat, Zebur, İncil)

Çalışmanın önemli başvuru kaynaklarından olan, Eski ve Yeni Anlaşmadan oluşan bu kitap Yahudilerin ve Hıristiyanların kutsal kitaplarını içermektedir. İbranice ve Aramice yazılmış olan bu eserin ilk çevirisi 17. yüzyılda yapılmıştır.

Muhammet Tarakçı, Yahudilik'te ve Hıristiyanlık'ta Vahiy Anlayışı Üzerine bir Araştırma

Yüksek lisans çalışması olarak sunulan bu çalışmada vahyin keyfiyeti Yahudilik ve Hıristiyanlık'ta ele alınarak son kısımda iki ilahi din çerçevesinde vahiy bağlamında mukayeseye yer verilerek tamamlanmıştır. Bu çalışma Yahudilik ve Hıristiyanlık'taki vahyin konumunu anlaşılır kılmaya yardımcı olmuştur.

Pari Alaskarova, İlahi Dinlerde Kadının Statüsü

Yüksek lisans tezi olarak tamamlanmış bu çalışmada kadın hususu ele alınmış ve ilahi dinler kapsamında mukayeseli bir şekilde işlenmiştir. Bu yönüyle bu çalışma kadın konusunda faydalanacak çalışmalardan biri olmuştur.

Ahmet Kahraman, Mukayeseli Dinler Tarihi

Ele alınan bu eserde insan-din ilişkisi detaylandırılarak, bilinen tüm dinler genel bilgiler verilmek suretiyle ele alınmıştır. Bu eserde giriş kısmında dinler tarihi ile ilgili bilgiler verilmiş ikinci kısımda ilk inanışların doğuşuna kaynaklık teşkil eden faktörlerden bahsedilmiştir. Üçüncü ve son kısımda ise yeryüzündeki bazı dinlerin incelenmesine yer verilmiş semavi dinler bağlamında objektif kritikler yapılmıştır. Bu eser ilahi dinler kapsamında yapılan çalışmaya yol gösterici olmuştur.

BİRİNCİ BÖLÜM

İLAHİ DİNLERDE VAHYE BAKIŞ

1.1. Yahudilikte Vahiy

Yaşayan ve ilahi olarak nitelendirilen dinlerden en eskisi olan Yahudilik tek tanrılı ve vahye dayanan dinlerden biridir.³ Yahudiler kendilerini seçilmiş millet olarak görür ve tanrının Sînâ Dağı'nda kendileriyle ahit yaptığını savunurlar. Yapılan bu ahitle tanrı Yahudileri kendine muhatap kılmış ve onlara kutsal kitap göndermiştir.⁴ Kutsal kitapları Eski Anlaşma (Ahd-i Atık) olarak bilinen Tanah,⁵ peygamberi ise Hz. Mûsa'dır. Temelde Tevrat (Tora)⁶, Peygamberler (Neviim) ve Kitaplar (Ketuvim) bölümlerinden oluşan Tanah yirmi dört kitaptan oluşmaktadır.⁷ Hıristiyanlar Eski Anlaşma'yı kabul ettiği ve dinlerini ona dayandırdığı için kendilerince birtakım değişiklikler yaparak ellerinde bulunan Eski Ahid'leri toplamda otuz dokuz kitap şeklinde derlemişlerdir. Ancak Yahudiler ilahi anlaşmanın tek olduğunu ve Hz. İsa'nın peygamberliğini kabul etmedikleri için kendi kitaplarına Hıristiyanların dediği gibi Eski Ahid ismini vermeyip genelde Tanah ya da Tora isimlerini kullanmışlardır.⁸

Dinlerin vahiy anlayışları tanrı inanışlarıyla yakından ilişkilidir. Dolayısıyla Yahudilik'te vahiy kavramının keyfiyetini değerlendirmeden önce bu kavramın temelini oluşturan tanrı anlayışını incelemek faydalı olacaktır.

Yahudilik'te bir ve tek olan tanrı anlayışı hâkimdir.⁹ Tanrı, izzet, görkem ve hüküm sahibidir.¹⁰ Gökte ve yerde olan her şey onundur.¹¹ Fakat tanrı anlayışı zamanla doğru gelişim göstermiş kendisine bir takım insani özellikler yüklenmiştir.¹² Tanrının bahçede gezip dolaştığı,¹³ âlemi altı günde yaratıp yedinci gün dinlendiği¹⁴ tanrının Hz. Yakup'la güreştiği ve Hz. Yakup'un onu yendiği,¹⁵ kızıp pişman olduğu¹⁶ zikredilmektedir.¹⁷

³ Günay Tümer vd., *Dinler Tarihi* (Berikan Yayınevi, 2017), 247.

⁴ Günay Tümer - Abdurrahman Küçük, *Dinler Tarihi* (Ocak Yayınları, 2002), 177.

⁵Yahudiliğin kaynak kitaplarından olan *Tanah* ifadesi yapma bir sözcük olup özel bir anlamı yoktur. *Tanah* kavramı Tora, Neviim (Peygamberler) ve Ketuvim (Yazılar) bölümlerinin baş harflerinin bir araya getirilmesiyle TNK şeklinde olduğu ifade edilmiştir. Fakat bu kavram *Tanah* diye telaffuz edilmektedir. Bu çalışmada *Tanah* kavramı telaffuz ediliş şekli ile zikredilmiştir. Mehmet Bayraktar, *Üç Dinin Tarihi* (Say Yayınları, 2016), 52.

⁶ Tanrı tarafından Hz. Musa'ya verilen temel dini esasları kapsayan bu bölüm; Tekvin, Çıkış, Levililer, Sayılar ve Tesniye isimli beş kitaptan oluşmaktadır. Tümer vd., *Dinler Tarihi*, 278.

⁷ Ahmet Güç vd., *Dinler Tarihi El Kitabı*, ed. Baki Adam (Ankara: Grafiker Yayınları, 2015), 78.

⁸ Şaban Kuzgun, *Dört İncil Yazılması Derlenmesi Muhtevası Farklılıkları ve Çelişkileri* (Bilge Kültür Sanat, 2020), 60-63.

⁹ Çık.20:2-3.

¹⁰ 1Ta.29:11.

¹¹ 1Ta.29:12.

¹² Güç vd., *Dinler Tarihi El Kitabı*, 89.

¹³ Yar.3:8.

Yahudi kaynaklarında tanrının farklı isimlerle anılması farklı tanrı tasavvurlarının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Yahudiler çeşitli yönlerine göre tanrıya farklı isimler vermiştir. Eski Ahid’de bazen *Yahve*,¹⁸ bazen *Yehova*¹⁹ bazen *Elohim*²⁰ bazen de *Adonay*²¹ gibi isimler tanrı için kullanılmıştır. Yahudi inancısında tanrı kendini sadece İsrâiloğullarının tanrısı olarak görür ve bunu bazı âyetlerde şu şekilde ifade eder. “*Seni adınla çağırmanın Ben Rab, İsrâil’in Tanrısı olduğumu anlayasın diye karanlıkta kalmış hazineleri, gizli yerlerde kalmış zenginlikleri sana vereceğim.*”²² Buna benzer âyetlerde tanrı anlayışının evrensel değil milli bir yanı olduğu, İsrâil’in tanrı tarafından üstün bir toplum olarak seçildiğinden bahsedilmektedir.²³ Tanrı ve İsrâiloğulları arasındaki bu bağın temelleri Hz. İbrahim ile yapılan anlaşmaya dayanmaktadır.²⁴ Tanrı ile İsrâiloğulları arasındaki bu bağ sonrasında Sinâ’da Hz. Mûsâ ile yapılan anlaşmayla tasdik edilmiş ve ebedileşmiştir. Yahudiler Hıristiyanlık’ta ki teslîs inancına ve çok tanrıcılığa karşıdır.

1.1.1. Vahiy Kavramının Anlamı

Her dinin kendine has vahiy tasavvuru olduğu gibi Yahudilik’te de tanrı ile insan arasındaki bağlantının çeşitli şekillerde kurulduğu görülmektedir. Tanrı inancı itibariyle Hıristiyanlık’ta var olan teslîs inancını reddeden Yahudilik İslam’a en yakın olan din kabul edilebileceği gibi vahiy anlayışı itibariyle de bu yakınlığı kurmak olağan görülmektedir. Yahudilik’te vahiy insanın yaratıcısı ile esrarengiz bir şekilde iletişim kurmasıdır. Vahiy ile sadece tanrının mesajları iletilmemiş aynı zamanda tanrı vahiy aracılığıyla gizli yönlerini,²⁵ kudretini,²⁶ kusursuzluğunu²⁷ insanlara aktararak kendini tanıtmıştır. Yahudilik’te vahiy kavramını açıklarken kutsal metinler ekseninde bu değerlendirmeyi yapmak vahiy kavramını daha anlaşılır kılacaktır.

---

¹⁴ Yar.2:2-3.

¹⁵ Yar.32:28.

¹⁶ Yar.6:5-7.

¹⁷ Ömer Erdoğan, *Yahudilik Tarihi* (İstanbul: Kalipso Yayınları, 2012), 37.

¹⁸ Çık.3:15.

¹⁹ Yas.6:4.

²⁰ Yar.17:7.

²¹ Yar.15:2.

²² Yşa.45:3.

²³ Yas.7:6.

²⁴ Yar.17:9.

²⁵ Yas.29:29.

²⁶ Yşa.40:15.

²⁷ Yas.32:4.

1.1.1.1. Tanah'ta Vahiy Kavramı

Yahudi geleneğine göre, insanın kendi kabiliyeti ve çabaları ile tanrının iradesini bilmesi ve bildirmesi imkânsız kabul edilmiştir.²⁸ Dolayısıyla vahyin kaynağı ve sahibi rab kendini tanıtmak ve mesajlarını doğru bir şekilde insanlara iletmek suretiyle araçlar seçmiştir.²⁹ Bu araçlar peygamberler olabileceği gibi kâhinler, krallar ve bazı insanlarda olabilmektedir.³⁰ Peygamberlik anlamında en önemli yere sahip olan kişi ise şüphesiz Hz. Mûsâ'dır. Kendisine Sînâ Dağı'nda vahiy gelmiş ve Yahudi inancına göre birebir tanrı ile konuşmuştur.³¹

Yahudi kutsal kitabı olan Tanah'ta tanrı ve insan iletişiminin kurulması üzerine muhtelif yollar olduğundan bahsedilmektedir. Bu çeşitli bağlantı şekillerinin anlaşılır kılınabilmesi için öncelikle Tanah'ta vahyi ihtiva eden kelimeler üzerinde durulması gerekmektedir. Bu kelimelerden en çok kullanım alanına sahip olanların başında *gâlâ*, *yâda*, *nir'ah*, *noda* ve *Yahve'nin kelâmı (dabar)* kelimeleri gelmektedir.³²

Gâlâ, “ifşa etmek”, “birden ortaya çıkarmak”, “açmak” gibi manalara gelir. Ayrıca bazı âyetlerde kullanım alanına bakıldığında “seslendi” şeklinde de kullanılmıştır. “*Her şeye egemen Rab bana, Siz ölene dek bu suçunuz bağışlanmayacak diye seslendi. Rab, her şeye egemen Rab böyle diyor.*”³³ Vahyi ifade eden bir diğer kelime *yâda*, “açıklamak”, “ifşa etmek”, “bildirmek” anlamlarına gelmektedir.³⁴ “*Ama aralarında yaşadıkları ulusların gözünde adım lekelenmesin diye bunu yapmadım. Bu ulusların gözü önünde İsrâillileri Mısır'dan çıkararak kendimi onlara açıklamıştım.*”³⁵ Bir diğer kavram olan *nir'ah* genelde tanrının kendini göstermesi, bir ortamda belirmesi anlamında kullanılmıştır.³⁶ “*Rab Avram'a görünerek, “Bu toprakları senin soyuna vereceğim dedi.” Avram kendisine görünen Rab'e orada bir sunak yaptı.*”³⁷ Ayrıca *nir'ah* kelimesinin tanrının görünmesi anlamında kullanımına “İshak ile Ayimelek”,³⁸ “Tanrı Mûsâ'yı çağırıyor”,³⁹ “Gidyon”,⁴⁰ gibi farklı bölümlerde de rastlanmaktadır. Vahyi ifade eden bir diğer kavram *noda* ise yukarıda bahsettiğimiz kavramlarla yaklaşık aynı manalara gelmekle birlikte “tanıtmak” anlamında da

²⁸ Emine Taşdelen, *Yahudilikte Nübüvvet* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2010), 59.

²⁹ Yas.18:15.

³⁰ Tümer vd., *Dinler Tarihi*, 266.

³¹ Baki Adam, *Yahudi Kaynaklarına Göre Tevrat* (Ankara: Seba Yayınları, 1997), 54.

³² Muhammet Tarakci, “Tanah'ta Vahiy Anlayışı”, (ts.), 195.

³³ Yşa.22:14.

³⁴ Harun Dünder Karahan, *Hristiyanlık ve İslamiyet'te Vahiy Anlayışı* (Ankara: Atatürk Üniversitesi, Doktora Tezi, 2020), 28.

³⁵ Hez.20:9.

³⁶ Tarakci, “Tanah'ta Vahiy Anlayışı”, 195.

³⁷ Yar.12:7.

³⁸ Yar.26:24.

³⁹ Çık.3:2.

⁴⁰ Hak.6:12.

kullanımına rastlanmaktadır. “Böylece büyüklüğümü, kutsallığımı gösterecek birçok ulusun gözünde kendimi tanıttacağım. O zaman benim Rab olduğumu anlayacaklar.”⁴¹ Vahye en yakın anlama sahip olduğu düşünülen *Yahve'nin Kelâmı*⁴² ise üç yüz doksan dört defa zikredilmiş ve “insana gelen emir ve uyarı” anlamında kullanılmıştır.⁴³

1.1.2. Yahudilik'te Vahiy Geliş Şekilleri

Yahudilik'te vahyin kaynağı tanrı, aracısı genel itibariyle peygamberler ve muhatabı insanlardır.⁴⁴ Vahiy peygamberlere çeşitli şekillerde gelmektedir. Eski Ahid'de geçen vahiy geliş şekilleri şu şekildedir:

1.1.2.1. Tanrıyı Görme (Teofani)

Bu vahiy geliş şekli, hiçbir aracı olmaksızın tanrının doğrudan peygambere görünerek vahyetmesidir. “Rab Mûsâ'yla iki arkadaşı gibi yüz yüze konuştu...”⁴⁵ “O günden bu yana İsrâil'de Mûsâ gibi Rab'bin yüz yüze görüştüğü bir peygamber çıkmadı.”⁴⁶ Yahudi inancına göre bu konuşma biçimi yalnızca Hz. Mûsâ'ya has kılınmış onun dışında hiçbir peygamberle tanrı yüz yüze konuşmamıştır. Dolayısıyla Yahudilere göre Hz. Mûsâ diğer peygamberlerin zirvesi konumundadır.

1.1.2.2. Rüya Yolu ile Vahiy (Rü'yet)

Yahudi peygamber anlayışına göre, rüyada tanrı ile irtibat kurmaya ve vahyin rüya yoluyla gerçekleşmesine denir.⁴⁷ “Rab onlara seslendi. Sözlerime kulak verin eğer aranızda bir peygamber varsa ben Rab görümde kendimi ona tanıtır, onunla düştü konuşurum.”⁴⁸ Eski Ahid'de bahsedilen rüya vasıtasıyla gerçekleşen bu vahye peygamberlerden Hz. Yusuf'un geleceğinin rüyada bildirilmesi ve Hz. Süleyman'ın rüya yoluyla tanrıdan emirler alması⁴⁹ örnek olarak verilebilir. Rüyalarda değişik nesnelere görünebilir ve söz konusu nesnelere vahyin muhtevasını içerebilir.⁵⁰ Yahudi inancına göre peygamberlerin dışındaki kimselerde rüya yolu ile vahiy alabilmektedir.⁵¹ Bu duruma Eski Ahid'de kral olarak bahsedilen Hz.

⁴¹ Hez.38:23.

⁴² Yer.2:4.

⁴³ Rûmeysa Kuruyamaç, *Yahudilikte Vahiy ve Nübüvvet Tasavvurları:Etimolojik,Teolojik ve Tarihi Kodları ve Çerçevesi* (Çanakkale, Yüksek Lisans Tezi, 2020), 27.

⁴⁴ Ömer f. Harman, “Yahudilikte Peygamberlik ve Peygamberler”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları* 9 (1995), 187.

⁴⁵ Çık.33:11.

⁴⁶ Yas.34:10.

⁴⁷ Yar.37:5.

⁴⁸ Say.12:6.

⁴⁹ 1Kr.3:4-5.

⁵⁰ Amo.8:1-3.

⁵¹ Mez. 89:19.

Süleyman'ın rüyada tanrı ile sözleşmesi örnek olarak verilebilir.⁵² Yahudilere göre her rüya görenin rüyası makbul değildir. Çünkü kimi zaman sahte peygamberlerde yalancı rüyalarıyla insanları kandırmış ve yanlış yönlendirmişlerdir.⁵³

1.1.2.3. Rabbin İzzetinin Tecellisi

Eski Ahid'de rabbin izzetinin tecelli etmesi neticesinde peygamberlere vahiy geldiğinden bahsedilmektedir. Tanrı vahyetmeden önce kudreti tecelli eder ardından peygamberler ile irtibat kurardı.⁵⁴ Eski Ahid'de Hz. Mûsâ'nın vahiy almadan önce rabbinin izzetinin Sînâ Dağı'nı kaplamasından altı gün sonra Hz. Mûsâ'yı çağırıp vahyetmesi bu vahiy alış şekline örnek olarak verilebilir.⁵⁵ Yahudi inancına göre tanrı sadece peygamberlere değil tüm halka tecelli edebilir.⁵⁶ Fakat kişiler tanrının tecellisini görseler bile birebir tanrıdan bilgi alamadıkları için peygamberlere ihtiyaç duyarlar. Bu durum rabbin izzetinin doğrudan tecelli etmesi ve dolaylı tecelli etmesi şeklinde iki kısımda değerlendirilir. Rabbin kudretinin yeryüzünü kaplaması⁵⁷ ve yaratma fiilini gerçekleştirerek olaylara müdahalesi dolaylı, tanrının yüzünün direkt görünmesi ise tanrının doğrudan tecellisidir.⁵⁸ Yahudi inancına göre tanrıyı görme ayrıcalığını ise sadece Hz. Mûsâ yaşamıştır.

1.1.2.4. Tanrının Kelamı

Eski Ahid'de peygamberler tanrı ile konuşarak onun kelamını halkına iletmişlerdir. Hz. Mûsâ'nın risâletinin başlamasına vesile olan ilk vahiy bu şekilde gerçekleşmiştir.⁵⁹ Tanrının kelamını her yerde işitmek mümkün olmadığı için tanrı bu şekilde peygamberlerle irtibat kuracağı zaman onları bir yere çağırarak suretiyle vahyetmektedir. İnsanlar birebir bu vahyin muhatabı olsa da tanrının sesini duymaktan korkmuş ve çekinmişlerdir.⁶⁰ Dolayısıyla tanrının kelamı tüm insanları ilgilendirmekte fakat tanrı kelamını peygamberler vasıtasıyla iletmektedir.⁶¹

⁵² 1Kr. 3:5-15.

⁵³ Salih İnci, *Eski Ahid'de Peygamberlere İsnad Edilen Ahlaki Zaaflar/Günahlar ve Kur'an'ın Peygamberlik Anlayışı* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2001), 25.

⁵⁴ Hez.3:22-24.

⁵⁵ Çık.24:16.

⁵⁶ Çık.24:17.

⁵⁷ Say.14:21.

⁵⁸ Uğur, *Kur'an'ın Tastik Ettiği Tevrat'taki Konular*, 207.

⁵⁹ Çık. 3:4-22.

⁶⁰ Çık. 20:18.

⁶¹ Harman, "Yahudilikte Peygamberlik ve Peygamberler", 138.

1.1.2.5. Tanrının Ruhü Vasıtasıyla Vahiy

Eski Ahid’de vahyin gelişine vasıta olan Hz. Mûsâ’yı peygamber ve kanun koyucu olarak yönlendiren tanrının ruhudur.⁶² Tanrı İsrâiloğulların’a dini hükümleri ruhu vasıtasıyla göndermiştir.⁶³ Tanrı’nın ruhu vahyin peygamberlere ulaşmasında,⁶⁴ rüyaların yorumlanmasında ve insanları yönlendirerek yol gösterme hususunda etkili olmuştur.⁶⁵ Peygamberler bu ruh sayesinde aktif bir şekilde harekete geçmişlerdir.⁶⁶ Tanrı’nın Ruhü, peygamberlere aniden ve tamamıyla Tanrı’nın iradesine bağlı olarak gelmektedir. Bu ruh sayesinde peygamber tanrı ile iletişim kurarak, tebliğ edecekleri hususları öğrenmektedirler.⁶⁷

1.1.2.6. Tanrını Meleği ile Vahiy

Tanrı ilahi mesajlarını kimi zamanda *tanrının meleği*⁶⁸ ya da *Yehova’nın meleği*⁶⁹ olarak nitelendirilen melek aracılığıyla insanlara iletmıştır. Melekler için *Elçi*, *Haberci* anlamında *Mal’ak* ifadesi kullanılmıştır.⁷⁰ Meleklerin çeşitli görevleri olmakla birlikte en başta gelen temel görevi tanrıya övgüde bulunmaktır.⁷¹ Tanrı’nın meleği rabbinden aldığı vahiyleri peygamberlere ilettiği gibi,⁷² vahyin araçlarından biri olarak peygamberler dışında insanlarla da iletişim kurmaktadır.⁷³ Örneğin Hz. İbrahim’in eşi Hz. Hacer’e meleğin gelmesi ve ona bir oğlunun olacağını söylemesi bu duruma örneklik teşkil etmektedir.⁷⁴

Görüldüğü gibi Yahudilik’te peygamberlerin bilgi kaynağı vahiydir. Eski Ahid’de yukarıda zikredildiği gibi tanrı çeşitli şekillerde peygamberlerle irtibat sağlamaktadır. Ayrıca peygamber olmayan kimselerin de vahiy alabileceği görülmektedir.

1.2. HİRİSTİYANLIKTA VAHİY

Günümüzde dünyanın birçok bölgesinde mensubu bulunan Hıristiyanlık vahye ve kutsal kitaba dayanan özünde tek tanrılı olmakla birlikte zamanla özünü yitirip teslîs (üçleme) inancına yer veren bir dindir.⁷⁵ İsa Mesih merkezli gelişip şekillenen bu dinin İnanmış

⁶² Yas. 34:9.

⁶³ Zek. 7:12.

⁶⁴ Say. 11:25-26.

⁶⁵ Muhammet Tarakçı, *Yahudilik’te ve Hıristiyanlık’ta Vahiy Anlayışı Üzerine Bir Araştırma* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1999), 30.

⁶⁶ 2Sa.23:2.

⁶⁷ Saliha İslim Aksan, *Yahudilikte Kadın Peygamberler* (Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2014), 48.

⁶⁸ Yar.21:17.

⁶⁹ Çık.3:2.

⁷⁰ Tümer vd., *Dinler Tarihi*, 266.

⁷¹ M.Hadi Tezokur, *Yahudilikte İbadet ve İnanç Esasları* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Doktora Tezi, 1992), 117.

⁷² Yar.22:11-19

⁷³ Yar.21:17.

⁷⁴ Yar.16:7-13.

⁷⁵ Tümer vd., *Dinler Tarihi*, 311.

oldukları Kitâb-ı Mukaddes (Kutsal Kitap), Eski Anlaşma (Ahd-i Atık) ve Yeni Anlaşma (Ahd-i Cedîd) olmak üzere ikiye ayrılır. Eski Anlaşma olarak kabul edilen kısım Yahudilerin kutsal kitabı olmakla birlikte Hıristiyanlarca da kabul görmüştür. Hıristiyanların Yüce Allah ile insanlar arasındaki son anlaşma (Son Ahid) olarak nitelendirdiği Hz. İsa vasıtasıyla yapılmış olan ve bu Yeni Ahid'in yazılı ifadesi olan metinler Ahd-i Cedîd olarak nitelendirilmektedir.⁷⁶ Hıristiyanların kutsal kitabı olan Ahd-i Cedîd yirmi yedi kitaptan oluşmaktadır.⁷⁷ Yirmi yedi kitaptan oluşan Yeni Ahid'e daha çok İncil ifadesi kullanılmaktadır. İnciller sayıca fazla olmakla birlikte dört tanesi diğer İnciller içerisinden seçilmiş ve kilise tarafından benimsenmiştir.⁷⁸ İlk dört kitap Hz. İsa'nın yaşam süreci ve ölümüyle ilgili detayları ele alırken sonraki kitaplarda Hz. İsa'nın ölümünden sonraki süreç ele alınmış ve tanrının esiniyle yol gösterici öğretilerden bahsedilmiştir.⁷⁹ Genel itibariyle her kitabında farklı bir meseleyi ele almış olan Yeni Ahid'de vahiy kavramı da Hıristiyanlar için önemli bir kavram olmuş ve farklı şekillerde yorumlanmıştır. Hıristiyanlık'ta vahiy anlayışının daha iyi kavranabilmesi için öncelikle tanrı inancının temelinde yer alan teslîs inancına değinilmelidir.

Hıristiyanlık'tan öncede var olmuş, teslîs/üçleme inancı, baba oğul kutsal ruhtan oluşan ve Hıristiyanlığın üçlü tabiatını oluşturan temel sırrıdır.⁸⁰ Bu üç unsur eşit ve farklı üç şahısta var olan aynı bir tanrıyı ifade etmektedir. Tanrının üç tane doğası vardır bunlardan biri peder olarak adlandırılan her şeye kadir yaratandır, diğeri tanrının kelâmıdır ve İsa'da zuhûr ederek tenleşmiş ve kurtarma görevine mazhar olmuştur. Sonuncusu ise tanrının evrende aktif ve takdis edici varlığı olan kutsal ruhu ifade etmektedir.⁸¹ Üçlübirlik olarak da anılan bu gizemli inanış çeşitli ifadelerle ve sembollerle açıklanmaya çalışılsa da karmaşıklığını korumaya devam etmiştir. Bu üçleme/teslîs kutsal kitap içerisinde birebir geçmese de bazı İnciller de bu üç unsur bir arada zikredilmiştir.

“Baba oğul ve kutsal ruh ismiyle vaftiz edin”⁸²

“Rab İsa Mesîh'in lutfu, Tanrı'nın sevgisi ve kutsal ruhun yoldaşlığı hepinizle olsun.”⁸³

“Babam her şeyi bana teslim etti. Oğul'un kim olduğunu Baba'dan başka kimse bilemez. Baba'nın kim olduğunu da Oğul'dan ve Oğul'un O'nu tanıtmak istediği kişilerden başkası bilmez.”⁸⁴

⁷⁶ Ömer Faruk Harman, “Ahd-i Atık”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, 1888).

⁷⁷ Hikmet Tanyu, “Ahd-i Cedîd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, 1988).

⁷⁸ Ahmet Kahraman, *Mukayeseli Dinler Tarihi* (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2021), 249.

⁷⁹ *Kutsal Kitap (Tevrat, Zebur, İncil)* (İstanbul: Yeni Yaşam Yayınları, 2018), 1010.

⁸⁰ Mehmet Zafer İnanlar, “Hıristiyan Teslisinin Pagan Kökleri”, (2020), 133.

⁸¹ Thomas Michel, *Hristiyan Tanrı Bilimine Giriş* (İstanbul: Lütuf Yayıncılık, 1992), 69.

⁸² *Kutsal Kitap (Tevrat, Zebur, İncil)* (İstanbul: Yeni Yaşam Yayınları, 2018) Mat.28:19.

⁸³ 2Ko.13:14.

Yukarıdaki pasajlarda bahsedilen teslîs unsurları şahsiyet olarak farklı olsa da birbirinden bağımsız olmadan üç ayrı noktada birleşerek özünde birliği teşkil etmektedir. Bu üç şahsiyet kendisine verilen fonksiyonlar gereği ayrı görevleri icra etmektedirler. Teslîsin ilk ve asıl unsuru Baba'dır.⁸⁵ Baba Hz. İsa dışında kimsenin göremediği saf ve sonsuz bir ruhtur. Her şeyin yaratıcısı ve sahibidir.⁸⁶ Kıyamette tüm insanlığın adil yargııcı, hak edenlere mükâfatı ve cezayı verecek olan tek varlıktır.⁸⁷ Baba olarak adlandırılan yaratıcı kendine tapınılmasını istemektedir.⁸⁸

Teslîsin ikinci unsuru oğul ise insan şekline bürünmüş tanrının bedenleşerek dünyaya gelmiş halidir. Hz. İsa ve yaratıcı kabul edilen Baba arasında üstün bir bağ vardır. Öyle ki Hz. İsa yaratıcıya Baba ismini veren yegâne zattır.⁸⁹ Baba da Hz. İsa'dan bahsederken İncillerin bazı bölümlerinde Tanrı'nın *oğlu Mesih*,⁹⁰ *Oğlum*, gibi ifadeler kullanmıştır. Ayrıca "*Ben ve Baba biriz*",⁹¹ "...Öyle ki Baba'nın bende ve benim Baba'da olduğumu bilirsiniz ve anlayasınız"⁹² gibi ifadelerde teslîs unsurları arasındaki bağa dikkat çekmektedir. İncillerde Hz. İsa'dan bahsederken bir peygamber oluşundan,⁹³ mesih oluşundan⁹⁴ insanların günahlarına kefaretiler olarak dünyaya gelişinden bahsedilir.⁹⁵ Ayrıca Hz. İsa için; "Rab İsa",⁹⁶ "insanoğlu tabiri",⁹⁷ "Baş kâhin"⁹⁸ gibi ifadelerde kullanılmıştır.

Teslîsin üçüncü unsuru olan kutsal ruh hususunda ise büyük tartışmalar vuku bulsa da son olarak toplanan İstanbul konsilinde karar alınmış ve teslîs inancının üçüncü unsuru olarak baba-oğul gibi kutsal olduğu kabul edilmiştir.⁹⁹ Kutsal ruh tanrının dünyada etkin bir şekilde var olan güçlü ve aktif mevcudiyetidir.¹⁰⁰ Baba ve Hz. İsa tüm işlerinde kutsal ruhun failliğine ve ilhamına ihtiyaç duyarlar. Babanın tüm kudret ve iradesini kutsal ruh bünyesinde barındırırken baba, oğul, kutsal ruh üç ayrı şahsiyette bir bütünü temsil ederek işbirliği içinde hayatı şekillendirirler. İncillerde bu üçlü gizemin arasındaki kuvvetli bağ çeşitli şekillerde

---

⁸⁴ Luk.10:22.

⁸⁵ Tümer vd., *Dinler Tarihi*, 237.

⁸⁶ Yu.1:1-3.

⁸⁷ Michel, *Hristiyan Tanrı Bilimine Giriş*, 56.

⁸⁸ Yu.4:24.

⁸⁹ Mat.6:9-10.

⁹⁰ Mat.16:16.

⁹¹ Yu.10:30.

⁹² Yu.10:38.

⁹³ Mat.10:40-41.

⁹⁴ Mar.3:11.

⁹⁵ 1Yu.5:10.

⁹⁶ Rom.15:6.

⁹⁷ Dan.7:13.

⁹⁸ İbr.4:14.

⁹⁹ Tümer vd., *Dinler Tarihi*, 331.

¹⁰⁰ Michel, *Hristiyan Tanrı Bilimine Giriş*, 67.

ifade edilir. Öyle ki Hz. Meryem'e gelerek onu hamile bırakanın¹⁰¹ ve Hz. İsa vaftiz olduktan sonra dua ederken göğün açılmasıyla güvercin sûretiyle onun üzerine inen ve onu oğul ilan eden gücün kutsal ruh olduğu ifade edilir.¹⁰² Bunun yanında kutsal ruh yeryüzünde Hz. İsa adına iş yapabilirken İnsanlara iyi düşünceler ve güzel vasıflar kazandırabilir. Ayrıca kutsal ruh baba ve oğul gibi kabul edilmek zorunda olup¹⁰³ ona olumsuz bir söz söyleyen ise affedilmeyecektir.¹⁰⁴

1.2.1. Vahiy Kavramının Anlamı

Hıristiyan kutsal metinlerinde vahiy kavramı söz konusu olduğunda kutsal kitabın yaklaşımını anlamak için kutsal kitapla ilgili bazı bilgilerin keyfiyetini ortaya koymak yerinde olacaktır. Bu bağlamda Hıristiyanlık'ta kutsal kitabın, tanrının insanlık ile yaptığı "Ahid" anlayışı çerçevesinde değerlendirildiğini görmekteyiz. Hıristiyan inancına göre ilk insan ve ilk peygamber Hz. Âdem ve eşi Hz. Havvâ'nın işlemiş oldukları günah onlardan sonra yaratılan tüm insanlara sirâyet etmiş ve diğer insanları lekelemiştir. Bunun üzerine tanrı önce Hz. Mûsâ ile anlaşma yapmış sonrada insanların bu günah yükünden arınması için Hz. İsa'yı dünyaya göndermiş ve Hz. İsa bu günahın bedelini çarmıhta hayatı sonlanarak ödemiştir.¹⁰⁵ Dolayısıyla Hıristiyan inancında vahyin tamamlanması Hz. İsa ile mümkün olmuş¹⁰⁶ ve tanrı ile insan arasındaki ilişkiyi yeniden kurduğu için Hz. İsa'nın vahyi diğer peygamberlerden farklı görülmüştür.¹⁰⁷

Hz. İsa'dan önce ya da sonra ortaya çıkışını temel alarak Hıristiyanların kutsal metinleri temelde Eski Anlaşma (Ahd-i Atîk) ve Yeni anlaşma (Ahd-i Cedîd) olmak üzere ikiye ayrılır. Eski Anlaşma Hz. İsa doğmadan önce Yahudilere gelen kutsal kitabın ismidir.¹⁰⁸ Yeni Anlaşma ise Hz. İsa'nın ölümünden sonra ortaya çıkan ve onun hayatından kesitler sunan, vaazlarına yer veren eserlerdir.¹⁰⁹

Hz. İsa hayattayken kendinden önce gelmiş olan kutsal metinlere bağlıyken herhangi bir vahyi kayıt altına almamış ve söylemlerinin yazılmasını emretmemiştir. Ölümünden belli bir süre sonra havariler Hz. İsa'nın öğretilerinin kaybolmaması ve anlaşmazlıklar çıkmaması adına kendileri yazmıştır.¹¹⁰ Yeni Ahid'in yazılma sürecinde bazı karışıklıklar cereyan etmiş

¹⁰¹ Mat.1:18.

¹⁰² Luk.3:21-22.

¹⁰³ Elç.19:1-7.

¹⁰⁴ Mar.3:29.

¹⁰⁵ Tümer vd., *Dinler Tarihi*, 335.

¹⁰⁶ Mat.5:17-19.

¹⁰⁷ Emir Kuşcu - Mahmut Aydın, "Hıristiyanlıkta Vahiy Algısı", *İnanç Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi* 8 (2011), 168.

¹⁰⁸ Kuzgun, *Dört İncil Yazılması Derlenmesi Muhtevası Farklılıkları ve Çelişkileri*, 60.

¹⁰⁹ Kuzgun, *Dört İncil Yazılması Derlenmesi Muhtevası Farklılıkları ve Çelişkileri*, 72.

¹¹⁰ Sarıkçıoğlu, *Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi*, 136.

kilise tarafından bazı yazılar uydurma kabul edilmiş ve bu yazılar ayıklanmaya gidilerek Yeni Ahid'in içine alınmamıştır.

Yeni Ahid; Dört İncil, Yirmi Bir Mektup, Elçilerin İşleri ve Vahiy isimli kitaplardan oluşmaktadır.¹¹¹ İlk kısımda temel hususlarda fikir birliği olan Matta, Markos, Luka ve Yuhanna'nın yazmış olduğu Dört İncil aynı kapsamda değerlendirilip *Sinoptik İnciller (Birlikte Bakan inciller)* diye adlandırılmıştır.¹¹² Ardından Resullerin İşleri, Yirmi Bir Mektup ve Vahiy isimli kitapla birlikte Yeni Ahid tamamlanmıştır. Hıristiyanların inancına göre İnciller Hz. İsa zamanında yazılmamış kendisi bir İlah olduğu için herhangi bir yazılı esere ihtiyaç duymamıştır. Hz. İsa'nın vefatından sonra havârilere ve şakirtlere Rûh'ul-Kudüs eşliğinde İncilleri vahiy bağlantısı ile yazmışlardır. Dolayısıyla bu eserler kusursuz ve inanılması gereken kutsal metinlerdir.¹¹³ Yeni Ahid içerisinde vahiy kavramını keyfiyetini anlayabilmek adına yukarıda tasnif ettiğimiz farklı yazarlarca ele alınan eserleri kitap yazarlarının bakış açılarının değerlendirilmesi maksadıyla ayrı başlıklarda ele almak isabetli olacaktır.

1.2.1.1. Dört İncil'de Vahiy

Vahiy kavramının Dört İncil'de nasıl anlaşıldığı teslîs inancı ile doğrudan ilişkilidir. Hz. İsa hem peygamber hem tanrı olarak nitelendirildiği için vahiy kavramının kapsamı bu doğrultuda şekillenmektedir. Sinoptik İnciller diye de isimlendirilen birbirlerine benzerlikleriyle dikkat çeken bu kitaplarda özellikle Matta, Markos ve Luka İncilleri Hz. İsa'nın yaşamı ve vaazları üzerine yoğunlaşmışken kapsam ve yazılış biçimi itibarıyla bu üç kitaptan farklı olan Yuhanna İncili ise Hz. İsa'nın İlah oluşunu ele alması ile dikkat çekmektedir.¹¹⁴ Bu nedenle vahiy kavramının keyfiyetini incelerken bu tasnifi göz önünde bulundurarak değerlendirmek faydalı olacaktır.

Sinoptik inciller'de vahiy "vaaz etmek", "açıklamak", "öğretmek", "öğretmek", "duyurmak" gibi kullanım alanlarına sahiptir.¹¹⁵ "Halk onun öğretilerine şaşırıp kaldı. Çünkü onlara din bilginleri gibi değil yetkili biri gibi öğretiyordu."¹¹⁶ "O günlerin birinde İsa tapınakta halka öğretilerini duyururken, Başkâhinler ve din bilginleri, ileri gelenlerle birlikte çıka geldiler."¹¹⁷ "İsa, on iki öğrencisine bu buyrukları verdikten sonra onların

¹¹¹ Kutsal Kitap(Tevrat, Zebur, İncil), 1369-1370.

¹¹² Tümer vd., *Dinler Tarihi*, 341.

¹¹³ Kuzgun, *Dört İncil Yazılması Derlenmesi Muhtevası Farklılıkları ve Çelişkileri*, 160.

¹¹⁴ Mehmet Bayraktar, *Üç Dinin Tarihi Yahudilik, Hıristiyanlık, İslam* (Say Yayınları, 2020), 206.

¹¹⁵ Karahan, *Hıristiyanlık ve İslamiyet'te Vahiy Anlayışı*, 67.

¹¹⁶ Mar.1:22.

¹¹⁷ Luk.20:1.

kentlerinde öğretmek ve Tanrı sözünü duyurmak üzere oradan ayrıldı.”¹¹⁸ “İsa köy kent dolaşarak öğretiyor, Yeruşalim’e doğru ilerliyordu.”¹¹⁹ Biri O’na “Ya Rab” dedi. “Kurtulanların sayısı az mı olacak?”¹²⁰ İncillerde vahiy kavramının yukarıda bahsedilen manalarda kullanıldığı kesitlerin bir kısmı bu şekildedir.

İncillerde geçen bazı ifadelerde Hz. İsa’nın kendini bir peygamber olarak nitelendirdiği kısımlar yer almaktadır. “Bir peygamber kendi memleketinden akraba çevresinden ve kendi evinden başka yerde hor görülmez” dedi.¹²¹ ve “Yine de bugün yarın ve öbür gün yoluma devam etmeliyim. Çünkü bir peygamberin Yeruşalim’in dışında ölmesi düşünülemez!”¹²² Bazı kısımlarda ise Hz. İsa’nın diğer peygamberlerden farklı ve üstün olduğundan bahsederken¹²³ tanrının oğlu¹²⁴ ve rab olduğunu ifade eden kısımlara da çokça rastlanmaktadır.¹²⁵ Bu karmaşıklığın temelinde ise teslîs inancı yer almaktadır. Bu inanışa göre Hz. İsa hem peygamber hem oğul hem de tanrı olarak atfedildiği için vahiy bizzat Hz. İsa’nın kendi kelamı olarak değerlendirilir. Hz. İsa öğretilerini aktarırken “Ben size diyorum”¹²⁶ şeklinde ifadeler kullanmış ve vahiy bizzat kendi kelamı gibi sunmuştur. Hıristiyan inanışında Hz. İsa tanrı olarak nitelendirildiği için herhangi bir kutsal metne ihtiyaç duymamış kendi öğretilerini bizzat yaşayarak ve vaaz ederek halkına aktarmıştır.¹²⁷

Diğer üç İncil’den çok farklı olarak kaleme alınan Yuhanna İncili Hz. İsa’nın konuşmalarının bir tanrı sözü olduğu ifadesiyle başlamaktadır.¹²⁸ Yuhanna’ya göre Hz. İsa tanrının oğlu,¹²⁹ Mesih¹³⁰ ve tanrının kelâmıdır.¹³¹ Yuhanna İncilinde Vahiy kavramı fiil olarak daha çok “tanımak”, “bilmek”, “tanıklık etmek”, “konuşmak”, “yorumlamak” gibi anlamlarda kullanılmıştır. İsim şeklinde kullanım alanına bakıldığında ise “kelam”, “ışık”, “tanık”, “gerçek”, “işaret” gibi anlamlarda kullanıldığını görülmektedir.¹³² Bu kullanım alanlarının bir kısmını ele alacak olursak vahyin aydınlatıcı vasfı göz önünde bulundurularak ışık manasında kullanıldığı görülmektedir. “Dünyaya Işık geldi, ama insanlar ışık yerine

¹¹⁸ Mat.11:1.

¹¹⁹ Luk.13:22.

¹²⁰ Luk.13:23-24.

¹²¹ Mar.6:4.

¹²² Luk.13:33.

¹²³ Mar.1:22.

¹²⁴ Mat.3:17.

¹²⁵ Mar.12:35-37.

¹²⁶ Mat.5:22,26,28,32.

¹²⁷ Sarıkçıoğlu, *Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi*, 146.

¹²⁸ *Kutsal Kitap (Tevrat, Zebur, İncil)*, 1124.

¹²⁹ Yu.20:31-31.

¹³⁰ Yu.17:3.

¹³¹ Yu.1:1.

¹³² Muhammet Tarakçı, “Hıristiyanlıkta Vahiy Anlayışı”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12/2 (2003), 174.

*karanlığı sevdiler. Çünkü yaptıkları işler kötüydü.*¹³³ Bunun dışında Hz. İsa'nın kendisinden bahsederken *"ben dünyanın ışığıyım"*¹³⁴ ifadesi de bu bağlamda dikkat çekmektedir. *"Sana doğrusunu söyleyeyim biz bildiğimizi söylüyoruz, gördüğümüze tanıklık ediyoruz."*¹³⁵ Yuhanna'ya göre vahiy, ezeli olan kelamın Hz. İsa'da belirip görünmesi ve insanlar arasında yaşamasıdır.¹³⁶

1.2.1.2. Elçilerin İşleri Kitabında Vahiy

Elçilerin İşleri kitabında vahiy anlamında "tanıklık etme"¹³⁷ ifadesine çok kez rastlanmaktadır. *"Ama kutsal ruh üzerine inince güç alacaksınız. Yeruşalim'de, bütün Yahudi'ye ve Samiriye'de ve dünyanın dört bucağında benim tanıklarım olacaksınız."*¹³⁸ *"Silas'la Timoteos Makedonya'dan gelince, Povlus kendimi tümüyle tanrı sözünü yaymaya verdi. Yahudilere İsa'nın mesih olduğuna dair tanıklık ediyordu."*¹³⁹ Havarilerin Hz. İsa'nın sözüne tanıklık ettiklerini ifade eden başka kesitlerde Elçilerin İşleri kitabında yer almaktadır.¹⁴⁰ Bununla birlikte Elçilerin İşleri kitabında vahiy kavramının yine diğer Hıristiyan kutsal kitaplarda olduğu gibi "öğretmek,"¹⁴¹ "anlatmak ya da açıklamak"¹⁴² gibi anlamlarda kullanıldığı da görülmektedir.

1.2.1.3. Pavlus'un Mektuplarında Vahiy

Pavlus vahiy kavramını "vaaz etmek, öğretmek, bildirmek ve açıklamak" gibi bilinen ve önceki kitaplarda bahsetmiş olduğumuz anlamlar dışında "gizem, sır" manasında kullanmıştır. Pavlus'un mektuplarını incelediğimizde vahiy düşüncesinin sır kavramı çerçevesinde şekillendiği görülmektedir.¹⁴³ *"Tanrı, duyurduğum müjde ve İsa Mesih'le ilgili bildiri uyarınca sonsuz çağlardan beri saklı tutulan sırrı açıklayan vahiy uyarınca sizi ruhça pekiştirecek güçtedir."*¹⁴⁴ *"Tanrı'nın sizin yararınıza bana verdiği görevle kilisenin hizmetkârı oldum. Görevim Tanrı'nın sözünü, yani geçmiş çağlardan ve kuşaklardan gizlenmiş ama şimdi O'nun kutsallarına açıklanmış olan sırrı eksiksiz duyurmaktır."*¹⁴⁵ Bahsedilen bu sır ya da giz herkesten önce havarilere ve peygamberlere bildirilmiş¹⁴⁶ onların vasıtasıyla da diğer

¹³³ Yu.3:19.

¹³⁴ Yu.8:12.

¹³⁵ Yu.3:11.

¹³⁶ Tarakçı, "Hıristiyanlıkta Vahiy Anlayışı", 175.

¹³⁷ Elç.2:32; 3:15.

¹³⁸ Elç.1:8.

¹³⁹ Elç.18:5.

¹⁴⁰ Elç. 18:11,13:48,16:32.

¹⁴¹ Elç.15:35.

¹⁴² Elç.4:20.

¹⁴³ Tarakçı, "Hıristiyanlıkta Vahiy Anlayışı", 172.

¹⁴⁴ Rom.16:25.

¹⁴⁵ Kol.1:25-26.

¹⁴⁶ Ef.3:3-5.

insanlara aktarılmıştır.¹⁴⁷ “Yüreklerinin cesaret bulmasını, sevgide birleşmelerini dilerim. Öyle ki, anlayışın verdiği tam güvenliğin bütün zenginliğine kavuşsunlar ve Tanrı'nın sırrını, yani bilginin ve bilgeliğin bütün hazinelerinin saklı olduğu Mesih'i tanısınlar.”¹⁴⁸ Bahsedilen gizemin ya da sırrın tanrının sözü ve kutsal yazılar olabileceği¹⁴⁹ yönünde âyetler bulunmakla birlikte Pavlus'un mektuplarındaki kesitler derlendiğinde bu gizemin Mesih olabileceği yönünde ifadelere de rastlanmaktadır.

1.2.1.4. Vahiy Kitabında Vahiy

Yeni Ahid kitabının son halkası olan Vahiy kitabı, Yuhanna kitabının yazarı olduğu düşünülen ve kendini tanrısal egemenlikte ve sabırda kardeş olarak tanıtan Yuhanna tarafından yazılmıştır.¹⁵⁰ Bu kişi vahiy alırken yaşamış olduğu hadiseleri¹⁵¹ ve birçok meseleyi “vahiy” başlığı altında bu kitapta incelemiştir. Ayrıca bu vahiylerin tanrının sözü olarak nitelendirirken kendisinin de Hz. İsa'ya tanıklık ettiğini vurgulamıştır.¹⁵²

Bu kitapta diğer kitaplarda pek rastlanmayan, halkı etkileyici bir unsur olan sembolizm dikkat çekmektedir.¹⁵³ “Sonra on boynuzlu yedi başlı bir canavarın denizden çıktığını gördüm.”¹⁵⁴ Ejderha yeryüzüne atıldığını görünce, erkek çocuğu doğuran kadını kovalamaya başladı.”¹⁵⁵ Vahiy kitabında tanrının egemenliği, mükemmelliği ve amacına ulaşmak için doğüstü olaylara başvuracağından bahsederken¹⁵⁶ tanrıya düşman olanların ise bu kitapta canavar,¹⁵⁷ ejderha¹⁵⁸ gibi mitolojik unsurlarla aktarıldığını dikkat çekmektedir.

1.2.2. Hıristiyanlık'ta Vahiy Şekilleri

Hıristiyan inancına göre peygamberlerin bilgi kaynağı vahiydir. “İsa onlara benim öğretim benim değil, beni gönderenindir.”¹⁵⁹ “Bu nedenle İsa şöyle dedi: İnsanoğlunu yukarı kaldırdığınız zaman benim O olduğumu, kendiliğimden hiçbir şey yapmadığımı, ama tıpkı babanın bana öğrettiği gibi konuştuğumu anlayacaksınız.”¹⁶⁰ Bu ifadelerden peygamberlerin kendiliğinden konuşmadığından ve bu vahiyleri öğretenin tanrı olduğundan bahsedilmektedir.

¹⁴⁷ Ef.3:8-9.

¹⁴⁸ Kol.2:2-3.

¹⁴⁹ Rom.15:25-26.

¹⁵⁰ Va.1:9.

¹⁵¹ Va.1:9-18.

¹⁵² Va.1:9.

¹⁵³ Kutsal Kitap(Tevrat,Zebur,İncil), 1331.

¹⁵⁴ Va.13:1.

¹⁵⁵ Va.12:13.

¹⁵⁶ Va.8:5-9,9:1.

¹⁵⁷ Va.13:1.

¹⁵⁸ Va.13:11.

¹⁵⁹ Yu.7:16.

¹⁶⁰ Yu.8:28.

Hıristiyan kutsal metinlerinde bu vahiylerin çeşitli şekillerde muhataplarına iletildiği dikkat çekmektedir.

1.2.2.1. Doğrudan Vahiy

Doğrudan vahiy herhangi bir aracı olmaksızın tanrının vahyi göndereceği kimse ile irtibat kurmasıyla gerçekleşmektedir. Bu durum vahyi alacak kimsenin rü'yet şeklinde,¹⁶¹ kalbe ilka yoluyla¹⁶² ya da tanrı ile konuşarak vahye muhatap olması şeklinde gerçekleşebilir.¹⁶³ Hıristiyan inancında tanrıyı görmek suretiyle onunla konuşan kimse ise sadece Hz. İsa'dır. Bu durum Yeni Ahid 'de bazı kesitlerde ifade edilmiştir. *"Bu bir kimsenin babayı gördüğü anlamına gelmez. Baba'yı sadece tanrıdan gelen görmüştür.¹⁶⁴ Tanrı'yı hiçbir zaman hiç kimse görmedi. Baba'nın bağrında bulunan ve Tanrı olan biricik Oğul O'nu tanıttı."*¹⁶⁵ Hz. İsa'nın Hıristiyan inancındaki tanrı konumu itibariyle havarilerine vahyetmesi de aracısız olarak gerçekleşen vahye örnek olarak verilebilir.¹⁶⁶

1.2.2.2. Kutsal Ruh Aracılığı ile Vahiy

Hıristiyanlık'ta teslîs inancının unsurlarından biri olan ve önemli bir yere sahip olan kutsal ruh bir vahiy vasıtasıdır. Yeni Ahid'de kutsal ruhun tecelli ettiği kimse peygamberlik görevi ile vazifelendirilmiştir.¹⁶⁷ *"Çocuğun babası Zekeriya, Kutsal Ruhla doğarak şu peygamberlikte bulundu: "İsrail'in Tanrısı Rab'be övgüler olsun!"¹⁶⁸ "Tam sudan çıkarken, göklerin yarıldığını ve Ruh'un güvercin gibi üzerine indiğini gördü. Göklerden sen benim Oğlum'sun, senden hoşnudum." diyen bir ses duydu."*¹⁶⁹ Yeni Ahid'de Hz. İsa'nın çoğunlukla kutsal ruh vasıtasıyla vahiy aldığı ifade edilmektedir.¹⁷⁰ Ayrıca kutsal ruh Hz. İsa'yı kuşatmış ve çeşitli zamanlarda onu yönlendirmiştir.¹⁷¹ Hz. İsa mucize gösterirken ve yaptığı vaazlarda tanrının ruhunu yanında hissetmiştir.¹⁷² Hıristiyan kutsal metinlerinde vahiy kavramının tamamlayıcısı niteliğinde ilham kavramı da kullanılmıştır.¹⁷³ İlham şeklinde gerçekleşen vahiy, kutsal ruh ile ilişkilendirilerek ifade edilmiştir.¹⁷⁴ Hıristiyan inancında

¹⁶¹ Elç.18:9-11.

¹⁶² Mar.13.11.

¹⁶³ Elç.9:3-7.

¹⁶⁴ Yu.6:46.

¹⁶⁵ Yu.1:18.

¹⁶⁶ Mar.13:10-12.

¹⁶⁷ Luk. 1:40-45.

¹⁶⁸ Luk.1:67-68.

¹⁶⁹ Mar.1:10-11.

¹⁷⁰ Mat.3:16-17, Mar.1:9-13, Luk.3:22-23, Yu.1:33.

¹⁷¹ Mat.4:1, Mar.1:12.

¹⁷² Luk.4:18.

¹⁷³ Muhammet Tarakçı, "Vahiy", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV yayınları, 2012), 42/443-447.

¹⁷⁴ Karahan, *Hristiyanlık ve İslamiyet'te Vahiy Anlayışı*, 108.

peygamberler dışında havarilerinde kutsal ruh vasıtası ile vahiy aldıklarına ve peygamber olduklarına inanılmaktadır.¹⁷⁵

1.2.2.3. Melek Aracılığı ile vahiy

Yeni Ahid’de bir başka vahiy vasıtası ise meleklerdir. Hıristiyan inancına göre melekler sadece peygamberlere değil diğer insanlara da vahiy elçiliği yapmışlardır. “*Elizabet’in hamileliğinin altınca ayında Tanrı, Melek Cebrail’i Celile’de bulunan Nasıra adlı kente, Davut’un soyundan Yusuf adındaki adamla nişanlı kıza gönderdi. Kızın adı Meryem’di.*”¹⁷⁶ “*Ama böyle düşünmesi üzerine Rab’bin bir meleği rüyada ona görünerek şöyle dedi...*”¹⁷⁷ Meleğin Hz. Zekeriyâ’ya görünerek ona Yahya isminde bir oğlunun olacağını söylemesi¹⁷⁸ ve tanrının çobanlara Hz. İsa’nın doğumunu müjdelemesi de ¹⁷⁹ Yeni Ahid’de meleğin vahiy getirmesine örneklik teşkil eden durumlardır. Yeni Ahid’de meleklerin vahyi muhataplarına iletirken bazen uyku halinde rüya ile¹⁸⁰ bazen de uyanıkken vahyettiğine dair kesitler dikkat çekmektedir.¹⁸¹ Ayrıca melekler bazen de vahyi muhataplarına insan kılığında iletmişlerdir.¹⁸² Yeni Ahid’de meleklerin farklı görevlerinden de bahsedilmektedir. Havarilerden birine meleğin yardım ederek onu hapisten kurtarması¹⁸³ ve meleğin Filipus’a yönünü tarif ederek kılavuzluk yapması bu duruma örnektir.¹⁸⁴

1.3. İSLAM’DA VAHİY

İlahi dinlerin geliş amaçları insanları doğru yola iletmektir. Bu itibarla Allah Teâlâ seçkin kullarına vahiy göndererek kulları ile iletişim kurmuştur. İlahi dinlerin dayanak noktası olan vahiy ile yaratıcı, yaratmış olduğu insanlara yaşama amaçlarını, emir, yasak, hüküm ve haberleri¹⁸⁵ iletmiş, bu nedenle yaratıcı ve insan arasında bir bağlantı niteliğinde olan vahiy bir dinin temel öğretilerinin anlaşılmasında eşsiz bir yere sahip olmuştur.

---

¹⁷⁵ Elç.1:8.

¹⁷⁶ Luk.1:26-27.

¹⁷⁷ Mat.1:20.

¹⁷⁸ Luk.1:11-23.

¹⁷⁹ Luk.2:8-14.

¹⁸⁰ Mat.2:13.

¹⁸¹ Mar.16:5.

¹⁸² Elç.1:10, Yu.20:12.

¹⁸³ Elç.5:18-21.

¹⁸⁴ Elç.8:26.

¹⁸⁵ Hüseyin Algül vd., *İlmihal* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003), 1/112.

1.3.1. Vahiy Kavramının Anlamı

Vahiy وحى kelimesi Arapçada “yazı (işarete bulunmak)”,¹⁸⁶ “gizli söz”¹⁸⁷, “hızlıca gösterilen işaret ya da hızlı bir iş”,¹⁸⁸ “ses”,¹⁸⁹ “emretmek”¹⁹⁰ gibi anlamlarda kullanılmaktadır. Terim olarak ise vahiy, “Yüce Allah ile insan arasında birden fazla ve farklı şekillerde,¹⁹¹ gizlilik ve süratli bir biçimde¹⁹² gerçekleşen, mahiyetinin yalnızca Allah Teâlâ’nın ve kısmen de peygamberlerin bilebileceği olağanüstü bir iletişim vasıtası” olarak açıklanmaktadır. Vahiy kelimesi çeşitli kullanım alanlarına sahip olmakla birlikte temelde “tanrısal iradenin elçiler aracılığıyla muhataba iletilmesi”¹⁹³ anlamına gelmektedir. Vahiy kavramı bilgi, öğrenme ve bilmeye yönelik anlamlar taşımaktadır.

Allah Teâlâ kendi emrinde olan¹⁹⁴ bir ruhu (Rûhu’l-kudüs)¹⁹⁵ insanlar arasından seçilen¹⁹⁶ peygamberlere göndermiştir.¹⁹⁷ Peygamberler Yüce Allah’tan aldıkları vahiy yumuşak bir üslûpla,¹⁹⁸ öğüt verici,¹⁹⁹ müjdeleyici ve uyarıcı²⁰⁰ sıfatlarıyla eksiksiz bir şekilde²⁰¹ insanlara iletmışlerdir. Bu şekilde tanımlandırılan kısım vahiy kavramının özel anlamını ifade ederken kavramın diğer bir boyutu ise genel anlamıdır. Bu genel anlam “Yüce Allah’ın tüm varlıklara yaratılış amaçlarını bildirmesi ve öğretmesidir.”²⁰² Vahyin genel boyutu itibariyle Kur’ân-ı Kerim’de birçok âyette geçmektedir. Şöyle ki âyetlerde bahsedilen arıya,²⁰³ yeryüzüne,²⁰⁴ göklere,²⁰⁵ Mûsâ’nın annesine,²⁰⁶ meleklerle,²⁰⁷ havarilere²⁰⁸ vahiy bu

¹⁸⁶ Ebû Nasr İsmâil b. Hammâd el-Cevherî, *es-Sihâh (Tacü’l-lûğa ve sıhâhu’l-Arabiyye)*, thk. Abdulgafur Attar (Beyrut: Dâru’l-İlmi li’l-Melâyin, ts.), 6/2519.

¹⁸⁷ İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab* (Beyrut: Dâru’s-sâdr, 1414), 379-382.

¹⁸⁸ Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî garîbi’l-Kur’ân*, thk. Safvan Adnan ed-Davudî (Beyrut: Dâru’l-Kalem, ts.), 858.

¹⁸⁹ Ebü’l-Hüseyn Ahmed b. İbn Fâris, *Mu’cemü mekâyisi’l-luğa*, thk. Abdüsselam Muhammed Harun (Kahire: Dâru’l Fikr, 1431), 6/93.

¹⁹⁰ Ebü’l-Hasen Alî b. İsmâil ed-Darîr İbn Sîde, *el-Muhkem ve’l-muhitü’l-a’zam*, thk. Abdülhamid Hindavi (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1421), 4/28.

¹⁹¹ İbrahim Bor, “Vahiy-Kültür İlişkisi”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 52/1 (2011), 122.

¹⁹² Cemalettin Erdemci, “Kelâm İlminde Vahiy”, *Milel ve Nihal* 8/1 (2011), 122.

¹⁹³ Mehmet Akif Ceyhan, “Allah - İnsan İletişimi Açısından Vahiy”, *Kader* 16/2 (2018), 350.

¹⁹⁴ Ebü’l-Kâsım Mahmûd b. Ömer Zemaşerî, *el-Keşşâf ‘an hakâ’iki gavâmizi’t-tenzîl ve uyûni’l-ekâvîl fî vücûhi’t-te’vîl* (Beyrut: Dâru’l-Kitâbi’l-Arabî, 1631), 2/576.

¹⁹⁵ Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili* (İstanbul: Zehreveyn, 2020), 5/290.

¹⁹⁶ Ebü Mansûr Muhammed b. Mahmûd el-mevdud Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân* (Beyrut: Dâru’l Kütübi’l-İlmiyye, 1433), 5/516.

¹⁹⁷ Ebü’l-Fidâ İbn Kesîr, *Tefsîrü’l-Kur’âni’l-‘Azîm* (Beyrut: Dâru’l Kütübi’l-İlmiyye, 1419), 5/111.

¹⁹⁸ Ebu’l-Â’lâ Mevdûdî, *Tefhimu’l Kur’an (Kur’an’ın Anlamı ve Tefsiri)* (İstanbul: İnsan Yayınları, 1995), 305.

¹⁹⁹ Muhammed Esed, *Kur’an Mesajı (Meal-Tefsir)*, çev. Cahit Koytak - Ahmet Ertürk (İstanbul: İşaret Yayınları, 1999), 3/1264.

²⁰⁰ Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 5/369.

²⁰¹ Nâsırüddîn Ebü Saîd Abdullah b. Ömer b. Muhammed el-Beyzâvî, *Envârü’t-tenzîl ve esrârü’t-te’vîl* (Beyrut: Darü’l İhyai’t-Türâsi’l-Arabi, 1418), 5/243.

²⁰² Muhsin Demirci, *Kur’an Tarihi* (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2015), 19.

²⁰³ Ebü Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh el-Kurtubî, *el-Câmi’ li-ahkâmi’l-Kur’ân* (Kahire: Dâru’l Kütübi’l-Misriyye, 1432), 10/133.

²⁰⁴ Ebü Abdillâh (Ebü’l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî, *et-Tefsîrü’l-kebir (Mefâtihu’l-gayb)* (Beyrut: Dâru’l İhyai’t-Türâsi’l-Arabi, 1420), 32/255-256.

kabildendir. Nitekim Genel anlamda vahiy bütün varlıkları kapsarken özel anlamıyla vahiy ise sadece Peygamberlere gelmiş olan mesajları içermektedir.

İnsan kendisine bahşedilen akıl ve irade ile Allah'ın varlığı ve birliğine ulaşabilir ancak inanç ve ibadet esaslarına, dini yükümlülüklerine, dünya ve ahiret hayatına dair bilgilere ulaşabilmesi için vahye ihtiyaç duyar.²⁰⁹ Dolayısıyla Yüce Allah ile insan arasında bu iletişimi sağlaması için kitabı ve hikmeti öğreten,²¹⁰ insanlar anlaşmazlığa düştüğünde hüküm veren²¹¹ peygamberlere ihtiyaç hâsıl olmuştur. Allah Teâlâ sonsuz merhameti ve lütfunun²¹² en açık göstergesi olan peygamberler vasıtasıyla ilahi mesajlarını kullarına iletmiş onları karanlıktan aydınlığa çıkarmıştır. Ayrıca kullarının, bu ilahi mesajları daha kolay idrak edebilmesi ve hayatını şekillendirebilmesi için her topluma gönderilen mesaj o toplumun dilinden olmuş²¹³ ve gönderilen peygamber bu vahyi tebliğ ederken²¹⁴ hikmetle ve güzel öğütle²¹⁵ aktarmış, açıklamış²¹⁶ ayrıca kendisi bizzat yaşayarak insanlara örnek olmuştur.

1.3.2. Kur'an'da Vahiy Kavramı

Kur'an-ı Kerim'e göre tek ve kudreti sonsuz yaratıcı sadece Yüce Allah'tır.²¹⁷ O yaratmak istediği şey için sadece "ol" der ve istediği şey anında olur.²¹⁸ O'nun için hiçbir şey imkânsız değildir. Allah yaratmış olduğu tüm varlıklar âlemi ve kâinatı son derece insicamlı bir şekilde var etmiştir.²¹⁹ Yerleri ve gökleri, dağları, denizleri, güneşi, ayı ve tüm mahlûkatı yaratan Allah Teâlâ yaratmış olduğu varlıklar arasında ilahi ikrama mazhariyet açısından ilk sırayı insana vermiştir. Yüce Allah'ın yeryüzündeki halifesi²²⁰ olarak atfedilmiş olan, kendisine akıl ve irade²²¹ bahşedilerek ibadet etmeye layık görülen yegâne varlık

²⁰⁵ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd et-Taberî, *Câmi' u'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'an* (Mekke: Dârü't-Türâs, 1431), 21/440.

²⁰⁶ Ebü'l-Berekât Hâfizüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd en-Neseî, *Medârikü't-tenzîl ve hakâiku't-te'vîl* (Beyrut: Dârü'l Kelimî't-Tayyib, 1431), 2/363.

²⁰⁷ Ebü Muhammed Muhyissünne el-Begavî, *Me'âlimü't-tenzîl fî tefsîri'l-Kur'an*, thk. Osman Cuma Zâmiriyye (Beyrut: Dârü'l Tayyibetü'n-Neşr, 1417), 3/334.

²⁰⁸ İsmâil Hakkı Bursevî, *Rûhu'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'an* (Beyrut: Dârü'l Fikr, 1431), 2/446.

²⁰⁹ Osman Karadeniz, "Nübüvvet ve Vahiy", *Kelam El Kitabı*, ed. Şaban Ali Düzgün (Grafiker Yayınları, 2012), 336.

²¹⁰ Mevdûdî, *Tefhimü'l Kur'an (Kur'an'ın Anlamı ve Tefsiri)*, 1/115.

²¹¹ Esed, *Kur'an Mesajı (Meal-Tefsir)*, 1/61.

²¹² Celâleddin es-Süyûtî, *Tefsîrü'l Celaleyn* (Kahire: Dârü'l-Hadîs, 1431), 75.

²¹³ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 5/186.

²¹⁴ el-Mâide 5/67; Nûr 24/54; el-Ankebût 29/18.

²¹⁵ Ebüssuûd Ebüssuûd, *İrşâdü'l-akli's-selîm ilâ mezâyâ'l-Kitâbi'l-Kerîm* (Beyrut: Darü'l İhyai't-Türâsi'l-Arabi, 1431), 5/151.

²¹⁶ Ebü'l-Hasen Mukâtil b. Süleymân, *et-Tefsîrü'l-kebîr* (Beyrut: Dârü'l İhyai't-Türâs, 1431), 2/443.

²¹⁷ el-En'am 6/102; el-Hicr 15/86; er-Rûm 30 /40; Fâtır 35/1; ez-Zümer 39/62.

²¹⁸ Neseî, *Medârikü't-tenzîl ve hakâiku't-te'vîl*, 1/124.

²¹⁹ Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an*, 17/147.

²²⁰ Mevdûdî, *Tefhimü'l Kur'an (Kur'an'ın Anlamı ve Tefsiri)*, 30.

²²¹ el-Bakara 2/13; eş-Şuarâ 26/28; Yâsîn 36/62; el-Mülk 67/10.

insandır. Allah insanı bizzat kendi eliyle yaratıp ruhundan üflemiş²²² kendisine okumayı²²³ ve ilmi öğretmiş²²⁴ en güzel sûrette yaratmış²²⁵ yine yeryüzünü birçok hikmetler çerçevesinde insanın ihtiyaçlarını gidermesine imkân verecek şekilde ona yuva yapmıştır.

Yarattığı şeyleri en güzel şekilde yaratan²²⁶ Yüce Allah hiç şüphesiz yaratmış olduklarını terk etmemiş²²⁷ onlara doğru yolu göstermiş²²⁸ onlar ile derin bir ilişki içerisinde olmuş kâinatın işleyişini²²⁹ ve insanı başıboş bırakmamıştır.²³⁰ İnsanın yaratılışından itibaren yaratıcı yeryüzüne halife olarak seçtiği insan ile irtibat halinde olmuş onunla iletişim kurmuş ve bu iletişim Kur'ân-ı Kerîm'de vahiy olarak nitelendirilmiştir. İlk insandan itibaren²³¹ kesintiye uğramadan devam eden vahiy içerik itibari ile insanın gelişimine, olgunlaşmasına ve tefekkür etmesine katkıda bulunmuş dünya ve ahiret hayatının inşası ve ihyası için yol gösterici nitelikte olmuştur.

İnsanı değerli kılan Allah Teâlâ,²³² ona çeşitli nimetler sunmuş,²³³ kendi yolunu seçmesi için ona akıl bahşetmiştir. Allah Teâlâ toplumların ihyası ve inşası için her topluma kitabı ve hikmeti öğreten,²³⁴ fert ve toplumları doğru yola ileten,²³⁵ adaletle hükmeden,²³⁶ kendilerine örneklik teşkil eden²³⁷ peygamberler göndermiştir.²³⁸ Kur'ân-ı Kerîm'de her peygamberin vahiy aldığı ifade eden âyetlerden bazıları şu şekildedir:

إِنَّا أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ كَمَا أَوْحَيْنَا إِلَى نُوحٍ وَالتَّبِيِّينَ مِنْ بَعْدِهِ وَأَوْحَيْنَا إِلَى إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ وَالْأَسْبَاطِ وَعِيسَى وَأَيُّوبَ وَيُوسُفَ وَهَارُونَ وَسُلَيْمَانَ وَأَتَيْنَا دَاوُدَ زَبُورًا. وَرُسُلًا قَدْ قَصَصْنَاهُمْ عَلَيْكَ مِنْ قَبْلُ وَرُسُلًا لَمْ نَقْصُصْهُمْ عَلَيْكَ وَكَلَّمَ اللَّهُ مُوسَى تَكْلِيمًا

“Biz Nûh'a ve ondan sonra gelen peygamberlere vahyettiğimiz gibi sana da vahyettik. Ve İbrâhim'e, İsmâil'e, İshak'a, Ya'kûb'a, torunlara, İsa'ya, Eyyûb'a, Yûnus'a, Hârûn'a ve

²²² Hicr 15/2; Sâd 38/72.

²²³ Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hakâ'iki gavâmizi't-tenzil ve uyûni'l-ekâvil fî vücûhi't-te'vil*, 4/775.

²²⁴ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 10/578.

²²⁵ Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, 9/330.

²²⁶ Esed, *Kur'an Mesajı (Meal-Tefsir)*, 2/843.

²²⁷ Kâf 50/16; Duhâ 93/3; Vâkıa 56/85.

²²⁸ Süleyman Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri* (İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 1997), 6/306.

²²⁹ Yûnus 10/3; el-A'râf 7/54.

²³⁰ İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'Azîm*, 8/281.

²³¹ Yûnus 10/47; Nahl 16/36.

²³² Taberî, *Câmi'u'l-beyân an te'vili âyi'l-Kur'ân*, 24/514.

²³³ el-İsrâ 17/70; el-Mülk 67/15.

²³⁴ Süyûtî, *Tefsîrü'l-Celaleyn*, 741.

²³⁵ Mevdûdî, *Tefhimü'l-Kur'an (Kur'an'ın Anlamı ve Tefsiri)*, 1/48.

²³⁶ Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr fî 'ilmi't-tefsîr*, thk. Abdürrezzak el-Mehdî (Beyrut: Dârü'l-Kitâbü'l-Arabî, 1422), 4/2/333.

²³⁷ Beyzâvî, *Envârü't-tenzil ve esrârü't-te'vil*, 4/228.

²³⁸ Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, 14/340.

Süleyman'a vahyettik. Dâvûd'a da Zebûr'u verdik. Bir kısım peygamberleri sana daha önce anlattık, bir kısmını ise sana anlatmadık. Ve Allah, Mûsâ ile gerçekten konuştu."²³⁹

كَذَلِكَ يُوحِي إِلَيْكَ وَإِلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكَ اللَّهُ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ

*"Aziz ve derin hikmet sahibi olan Allah sana ve senden öncekilere işte böyle vahiy gönderiyor."*²⁴⁰

Yukarıdaki âyetlerde bahsi geçen peygamberler benzerinin getirilemeyeceği²⁴¹ herhangi bir değişikliğe uğramamış²⁴² ve kaynağı Allah Teâlâ²⁴³ olan haberlere muhatap kılınmış ve tarih boyunca peygamberler İnsanlar için birer rehber niteliğinde olmuşlardır.

Vahiy kavramı tarih boyunca, mahiyeti, nazil oluş şekli ve keyfiyeti itibariyle merak edilmiş ve bu hususta Kur'ân-ı Kerîm'de yetmiş sekiz âyette vahiy kavramı zikredilmiştir.²⁴⁴ Şûrâ sûresi 51. âyet başta olmak üzere Kur'ân-ı Kerîm'de birçok âyet, vahiy ve türevlerini ele alarak bu konuya açıklık getirmektedir.

Kur'ân-ı Kerîm'de vahiy kavramının sözlük ve terimsel anlamlardan farklı şekillerde kullanımı da söz konusu olmuştur.²⁴⁵ Öncelikle Şûrâ sûresinde vahiy kavramı açıkça ele alınmış ve keyfiyeti ortaya koyulmuştur.

وَمَا كَانَ لِنَشْرِ أَنْ يُكَلِّمَهُ اللَّهُ إِلَّا وَحْيًا أَوْ مِنْ وَرَائِ حِجَابٍ أَوْ يُرْسِلَ رَسُولًا فَيُوحِي بِلَاذِنِهِ مَا يَشَاءُ إِنَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ

*"Herhangi bir beşer ile Allah'ın konuşması ancak vahiy ile yahut perde arkasından ya da bir elçi gönderip, izni ile, dilediğini vahyetmesi şeklinde olabilir. Muhakkak ki O çok yücedir, engin hikmet sahibidir."*²⁴⁶

Bu âyette Allah Teâlâ ile insanın iletişimde vasıta olan vahiy açık bir şekilde belirtilmiş ve Allah Teâlâ'nın insanla iletişim şekli olarak değerlendirilmiştir. Belirtilen âyete göre Yüce Allah'ın kullarla iletişiminin temelde üç şekilde gerçekleşeceğini bunun dışında herhangi bir yol olmadığını söylemek mümkün görünmektedir. Bu üç iletişim biçimi ise doğrudan vahiy, perde arkasından vahiy ve elçi aracılığıyla vahiy olabileceği âyetin işareti olarak kabul edilebilir. Allah Teâlâ kulu ile irtibat sağlarken onun kalbine bu bilgiyi

²³⁹ en-Nisâ 4/163-164.

²⁴⁰ eş-Şûrâ 42/3.

²⁴¹ Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, 5/364-365.

²⁴² Esed, *Kur'an Mesajı (Meal-Tefsir)*, 1/249.

²⁴³ Muhammed Ali es-Sâbûnî, *Saffetü't-tefâsîr* (Kahire: Dârü's-Sâbûnî, 1431), 3/63.

²⁴⁴ Mehmet Akif Ceyhan, *Kur'an Ayetleri Işığında Vahiy* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2016), 61.

²⁴⁵ Recep Kiliç, "Vahiy: Mahiyeti, İmkânı ve Doğrulanması Üzerine", *Milel ve Nihal* 8/1 (01 Mart 2011), 23.

²⁴⁶ eş-Şûrâ 42/51.

yerleştirebileceği gibi rüya ile de bu bilgiyi ona aktarabilir.²⁴⁷ Verilmek istenen ilahi mesaj peygamberin kalbinde belirebilir, rüyasına girebilir ve peygamber bu durumu anlayarak ilahi mesajı insanlara iletir. Hz. İbrahim'in rüyasında oğlu Hz. İsmail'i kurban ettiğini görmesi ve bu durumun vahiy olduğunu anlayıp harekete geçmesi Allah Teâlâ'nın rüya yoluyla vahyetmesinin örneğidir.²⁴⁸ Allah Teâlâ'nın perde arkasından konuşması ise Hz. Mûsâ ile konuşmasına işaret edebilir.²⁴⁹

1.3.3. Kur'ân'da Vahyin Geliş Çeşitleri

Kur'ân-ı Kerîm'de vahiy kavramının farklı formlarda kullanımı görülmektedir. Vahiy kelimesi söz konusu olduğunda Kur'ân'ın yaklaşımını anlamak bu kelimeleri Kur'ân'ın kullanma keyfiyetini ortaya koymakla mümkün olacaktır. Bu kullanımlara bakıldığında temelde üç başlık halinde değerlendirildiği görülmektedir.

1.3.3.1. Doğrudan Vahiy

Allah'ın yaratmış olduğu varlıklarla irtibatının ilk yolu olan doğrudan vahiy her varlığın var oluş amacına uygun olarak yaratılmasıdır. Bu yolla sağlanan iletişim diğerlerine göre daha kapsamlı olmakla birlikte sadece peygamberlerle iletişimden değil diğer varlıklarla olan iletişimden de bahsedilmektedir. Bu iletişim birebir peygamberlerle olan iletişim gibi olmamakla birlikte sadece peygamberlere has değildir. Öyle ki Hz. Mûsâ'nın annesine,²⁵⁰ bal arısına,²⁵¹ meleklerle,²⁵² yeryüzüne,²⁵³ havârilere²⁵⁴ gerçekleştirilen vahiy bu kabildendir.

Doğrudan vahiy konusunda müfessirlerin çoğu vahiy kavramını rüya,²⁵⁵ iç aydınlanma,²⁵⁶ kalbe atılan ilham²⁵⁷ ya da kalbe ilkâ²⁵⁸ olarak tanımlamışlardır. *İlkâ* kelimesi l-k-y kökünden türemiş olup atmak, koymak bir yere bırakmak gibi anlamlara gelir.²⁵⁹ Anlam itibariyle vahiy kavramına eşdeğer görülen ilham kavramı ise l-h-m kökünden türemiş olup içmek, birden yutmak, yutturmak anlamında kullanılmıştır.²⁶⁰ Bununla birlikte ilham

²⁴⁷ Sâbûnî, *Saffetü't-tefâsîr*, 161.

²⁴⁸ Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, 7/413.

²⁴⁹ el-A'râf 7/143.

²⁵⁰ Taberî, *Câmi'u'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, 19/519.

²⁵¹ Neseî, *Medârikü't-tenzîl ve hakâiku't-te'vîl*, 2/221.

²⁵² Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed es-Süyûtî, *ed-Dürrü'l mensûr fit-tefsir bil-mesûr* (Beyrut: Dâru'l Fikr, 1431), 4/33.

²⁵³ Bursevî, *Rûhu'l-beyân fi tefsiri'l-Kur'ân*, 10/492.

²⁵⁴ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 3/648.

²⁵⁵ Şehâbeddin Mahmûd el-Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî fi tefsiri'l-Kur'ânî'l-'azîm ve's-seb'i'l-meşânî*, thk. Ali Abdülbârî Atıyye (Beyrut: Dâru'l Kütübi'l-İlmiyye, 1631), 10/94.

²⁵⁶ Esed, *Kur'an Mesajı (Meal-Tefsir)*, 1167.

²⁵⁷ Râzî, *et-Tefsîrü'l-kebir (Mefâtihu'l-gayb)*, 7131

²⁵⁸ Zemahşerî, *el-Keşşâf'an hakâ'iki gavâmizi't-tenzîl ve uyûni'l-ekâvîl fi vücûhi't-te'vîl*, 1214.

²⁵⁹ İsfahânî, *el-Müfredât fi garibi'l-Kur'ân*, 745.

²⁶⁰ İsfahânî, *el-Müfredât fi garibi'l-Kur'ân*, 748.

kavramı, feyz yoluyla kalbe doğan bilgi²⁶¹ ya da insanı bir şeyler yapmaya sevk eden güç veya esin kaynağı olarak da bilinir.²⁶² Kur’ân-ı Kerîm’de bu kavramların doğrudan vahiy kapsamında değerlendirilmesine bakacak olursak öncelikle Şems sûresinde:

وَنَفْسٍ وَمَا سَوَّيْنَاهُمَهَا فُجُورَهَا وَتَقْوَاهَا قَدْ أَفْلَحَ مَنْ رَزَقَهَا

“Nefse ve onu düzgün bir biçimde şekillendirip ona kötülük duygusunu ve takvasını (kötülükten sakınma yeteneğini) ilham edene And olsun ki, nefsinin arındırarak kurtuluşa ermiştir.”²⁶³

Âyette geçen “el-he-me” fiili açıkladı ve öğretti anlamında kullanılmıştır.²⁶⁴ Bazı İslam âlimleri ise bu kavramı farklı şekillerde nitelendirmiştir. Bu görüşlerden bir tanesi Vâhidî’ye (ö. 468/1076) aittir ve ilham kavramını Allah Teâlâ’nın kulunun kalbine (aklına) bir şey düşürmesi olarak değerlendirirken Fahreddin er-Râzî (ö. 606/1210) ise ilham ve ilkâ şeklinde olan vahye iki âyeti örnek gösterir:

وَأَوْحَيْنَا إِلَىٰ أُمِّ مُوسَىٰ أَنْ أَرْضِعِيهِ فَإِذَا خِفْتِ عَلَيْهِ فَأَلْقِيهِ فِي الْيَمِّ وَلَا تَحْزَنِي إِنَّا رَادُّوهُ إِلَيْكِ وَجَاعِلُوهُ مِنَ الْمُرْسَلِينَ

“Mûsâ’nın annesine, “Onu emzir, başına bir şey gelmesinden endişe ettiğinde onu nehre bırak. Korkup kaygılanma. Biz onu sana geri döndüreceğiz ve onu Peygamberlerden biri yapacağız.” diye vahyettik.”²⁶⁵

فَلَمَّا بَلَغَ مَعَهُ السَّعْيَ قَالَ يَا بُنَيَّ إِنِّي أَرَىٰ فِي الْمَنَامِ أَنِّي أَذْبُحُكَ فَانظُرْ مَاذَا تَرَىٰ قَالَ يَا آبَتُ افْعَلِي مَا تَأْمُرُ سَتَجِدُنِي إِن شَاءَ اللَّهُ مِنَ

الصَّابِرِينَ

“Çocuk, babasıyla beraber iş güç tutacak yaşa gelince babası ona, “Yavrucuğum” dedi, “Rüyamda seni kurban ettiğimi gördüm; düşün bakalım sen bu işe ne diyeceksin?” Dedi ki: “Babacığım! Sana buyurulanı yap; inşaallah beni sabredenlerden biri olarak bulacaksın.”²⁶⁶

Te’vîl ehlinin çoğunluğu buradaki vahyin, risâlet ve haber verme konumunda değil, ilham ve kalbe bazı mânaları atma türünden olduğunu söylemişlerdir. Risâlet vahyinin peygamberlere gelmesi hasebiyle Hz. Mûsâ’nın annesine gelen vahiy ilham şeklinde yorumlanmakta ve risâlet vahyi değilse de bu vahiy türü evliya kerameti kabilinde

²⁶¹ Seyyid Şerîf el-Cürcânî, *et-Ta’rifât* (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1413), 34.

²⁶² Ceyhan, “Allah - İnsan İletişimi Açısından Vahiy”, 358.

²⁶³ eş-Şems 91/7-9.

²⁶⁴ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, 10/542.

²⁶⁵ el-Kasas 28/7.

²⁶⁶ es-Sâffât 37/102.

sayılmıştır.²⁶⁷ Bazı müfessirler tarafından da Hz. Mûsâ'nın annesine gelen vahyin risâlet vahyine benzer şekilde olabileceği yönünde görüşler vardır. Öyle ki Hz. Meryem'e Cebrâil insan sûretinde gelerek ona Hz. İsa'yı müjdelediğinde²⁶⁸ önemli ve gerekli bir bilgi vahiy yoluyla iletilmiş ve Cebrâil'in gönderilmesi peygamberlik alâmeti olarak değerlendirilmemiş, Hz. Meryem peygamber olmamıştır. Hz. Mûsâ'nın annesine gelen vahiy de bu duruma benzetilerek gelen vahiy risâlet vahyi olabilir şeklinde yorumlanmıştır.²⁶⁹ Hz. Mûsâ'nın annesinin durumu Kur'ân-ı Kerîm'de Tâhâ sûresinde ele alınmıştır:

وَلَقَدْ مَنَّا عَلَيْكَ مَرَّةً أُخْرَىٰ إِذْ أَوْحَيْنَا إِلَىٰ أُمِّكَ مَا يُوحَىٰ ۖ إِنِ افْتَدِيهِ فِي النَّبُوتِ فَأَقْدِفِيهِ فِي الْيَمِّ فَلْيُلْقِهِ الْيَمُّ بِالسَّاحِلِ يَأْخُذْهُ عَدُوٌّ لِّي وَعَدُوٌّ لَهُ ۗ وَالْقَيْتُ عَلَيْكَ مَحَبَّةً مِّنِّي وَلِتُصْنَعَ عَلَىٰ عَيْنِي

“Nitekim biz sana daha önce de lütufta bulunmuştuk. O vakit biz annene ilham edilmesi gerekenleri ilham edip kalbini şöyle yönlendirmiştik:”: *“Oğlun Mûsâ'yı sandığa koyup nehre bırak! Nehir onu kıyıya atsın da, hem benim hem de onun düşmanı olan Firavun onu yanına alsın!”* Ey Mûsâ: *“Ayrıca bizzat benim gözetimimde yetişip eğitilmen için sana kendimden gönülleri cezbeden bir güzellik ve sevecenlik vermiştim.”*²⁷⁰

Hz. Mûsâ'nın annesine ve oğlunu kesmesi hususunda Hz. İbrâhim'e ilham şeklinde vahiy gelmesinden bahsedilen âyetler, Yüce Allah'ın kelâmını vahiy meleği olmadan peygambere doğrudan iletmesinin örnekleri niteliğindedir. Vahiy ilham şeklinde sadece insanlara değil hayvanlara da gelebilir bununla ilgili Kur'ân-ı Kerîm'de:

وَأَوْحَىٰ رَبُّكَ إِلَى النَّحْلِ ۖ أَنِ اتَّخِذِي مِنَ الْجِبَالِ بُيُوتًا وَمِنَ الشَّجَرِ وَمِمَّا يَعْرِشُونَ

*“Ve rabbin bal arısına şöyle ilham etti: “Dağlardan, ağaçlardan ve insanların kurdukları çardaklardan kendine yuvalar edin.”*²⁷¹

Bu âyette sadece insanlara değil hayvanlara da vahyolunduğu belirtilmiştir. Mukâtil b. Süleyman (ö. 150/767) tefsirinde; arının içine Yüce Allah'tan ilham olmak üzere bir sâik yerleştirildiğinden bahsetmiş, arıların dağlar ve ağaçların arasında kalan ürünlerden toplayarak karınlarında muhtelif renklerde ve insanlar için şifa kaynağı olan besin ürettiklerini ifade etmiştir. Mukâtil b. Süleyman bu hususta düşünenler için nice ibretler olduğunu da eserinde belirtmiştir.²⁷² Bal arısına yapılan ilham davranış zorunluluğu getiren fitrî bir

²⁶⁷ Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, 195-196.

²⁶⁸ Meryem 19/17.

²⁶⁹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 8/164.

²⁷⁰ Tâhâ 20/37-39.

²⁷¹ en-Nahl 16/68.

²⁷² Mukâtil b. Süleymân, *et-Tefsîrü'l-kebir*, 403-404.

düzenlemedir.²⁷³ Arı Yüce Allah'ın kendisine öğretmiş olduğu şekliyle davranmaya programlanmıştır. Nitekim doğanın her köşesini gezerek çiçeklerin yerini keşfetmesi, çiçeklerde bulunan tozları yemesi, petekleri yapması ve bal üretmesi gibi bilgi ve becerilerinin kaynağı vahiydir.²⁷⁴ Bir nevi Allah Teâlâ yapması gereken işler programını vahiy vasıtasıyla arının kalbine ilkâ etmiştir.²⁷⁵ Aynı durumu evrenin işleyişinde de görmemiz mümkündür. Âyette geçen ifadeler şu şekildedir:

فَقَضَيْتُهُنَّ سَبْعَ سَمَوَاتٍ فِي يَوْمَيْنِ وَأَوْحَىٰ فِي كُلِّ سَمَاءٍ أَمْرَهَا وَزَيَّنَّا السَّمَاءَ الدُّنْيَا بِمَصَابِيحٍ وَحِفْظًا ذَٰلِكَ تَقْدِيرُ الْعَزِيزِ الْعَلِيمِ

“Böylece onları iki günde yedi gök olarak yarattı, her göğe işlevini ilham etti. Biz, yakın semayı kandillerle donattık ve onu koruduk. İşte bu, her şeye gücü yeten, her şeyi bilen Allah'ın takdiridir.”²⁷⁶

يَوْمَئِذٍ تُحَدِّثُ أَخْبَارَهَا بِأَنَّ رَبَّكَ أَوْحَىٰ لَهَا

“O gün yer, bütün haberlerini rabbinin ona vahyettiği şekilde anlatır.”²⁷⁷

Âyetler ışığında bakıldığında doğrudan vahiy ele aldığımız iki vahiy türünden daha kapsamlı olup sadece peygamberlere hüküm içeren mesajların iletilmesinden ibaret değildir. İnsanlara ve diğer varlıklara da bu kabilden vahyolunduğu anlaşılmaktadır. Vahiy kelimesinin kullanım alanı da bu kısımda genişlemiş ve gerek yaratılmış olanların kendi işlevlerini icrâ etmesi, gerekse bu işlevin fitratlarına kodlanması hususunda bu kavram kullanılmış ayrıca yukarıda bahsedilen ilham, ilkâ gibi kavramlarda vahiy kavramına eş değer görülmüştür.

1.3.3.2. Perde Arkasından Vahiy

Şûrâ sûresi 51. âyette geçen vahiy gelme şekillerinden ikincisi de perde arkasından Allah Teâlâ'nın hitabıdır. Perde arkasından iletişim vahiy meleği olmadan vasıtasız olarak gerçekleşir. Allah Teâlâ'nın yüceliği ve ululuğuna hiçbir beşer ulaşamayacağından ve bu hususta yaratılanların âciz kalması sebebiyle, perde arkasından gerçekleşen vahyin görmeden sadece ses ile gerçekleşen bir etkileşim olduğu anlaşılmaktadır.²⁷⁸ Yaratıcının bir insanla yüz yüze konuşması imkân dâhilinde olmadığından bunun ancak bir perde arkasından gelen sesle vuku bulacağı açıktır.²⁷⁹ Allah Teâlâ, bazı özel adamlarıyla görünmeden konuşan hükümdar

²⁷³ Abdurrahman Kasapoğlu, “Allah'ın Bal Arısına Vahyi”, *Tabula Rasa-Felsefe&teoloji* 11 (2004), 234.

²⁷⁴ Kasapoğlu, “Allah'ın Bal Arısına Vahyi”, 236-238.

²⁷⁵ İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 396.

²⁷⁶ Fussilet 41/12.

²⁷⁷ el-Zilzâl 4-5.

²⁷⁸ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 32.

²⁷⁹ Mehmet Akif Ceyhan, “Müslüman Geleneğinde Vahiy Anlayışı”, *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11 (2018), 469-491.

misali perde arkasından konuşur. Hükümdar perde arkasında olduğundan görünmez fakat sesi karşı taraftan duyulur.²⁸⁰

Perde arkasından gerçekleşen vahye Kur'ân-ı Kerîm'de geçmekte olan Allah Teâlâ'nın Hz. Mûsâ ile iletişimi örnek olarak verilebilir:

وَلَمَّا جَاءَ مُوسَى لِمِيقَاتِنَا وَكَلَّمَهُ رَبُّهُ قَالَ رَبِّ أَرِنِي إِلَيْكَ قَالَ لَنْ نَرِيَنَّكَ إِلَّا بِإِذْنِي فَاصْبِرْ فَلَمَّا بَلَغَ أَشُدَّهُ رَدِّهُ إِلَىٰ رُبُّهُ لِيَجْزِيَكَ أَجْرَ عَمَلِكَ تَتَّقِي اللَّهَ وَكَانَ بِالْحَقِّ عَلِيمًا
فَلَمَّا بَلَغَ أَشُدَّهُ رَدِّهُ إِلَىٰ رُبُّهُ لِيَجْزِيَكَ أَجْرَ عَمَلِكَ تَتَّقِي اللَّهَ وَكَانَ بِالْحَقِّ عَلِيمًا

“Mûsâ, tayin ettiğimiz vakitte (Tûr'a) gelip de rabbi onunla konuştuğunda o, “Rabbim! Bana görün; sana bakayım” dedi. Rabbi, “Sen beni asla göremezsin. Fakat şu dağa bak; eğer o yerinde durabilirse sen de beni görebilirsin” buyurdu. Rabbi o dağa tecelli edince onu paramparça etti; Mûsâ da bayılıp düştü. Kendine gelince dedi ki: “Seni noksan sıfatlardan tenzih ederim, sana tövbe ettim; ben inananların ilkiyim.”²⁸¹

قَالَ يَا مُوسَىٰ إِنِّي اصْطَفَيْتُكَ عَلَىٰ النَّاسِ بِرِسَالَاتِي وَبِكَلَامِي فَخُذْ مَا آتَيْتُكَ وَكُنْ مِنَ الشَّاكِرِينَ

“(Rabbi o'na) dedi ki: “Ey Mûsâ! Seni, Risâletlerim ve kelamım ile insanlar üzerine ıstıfa ettim (yani, İsrâiloğulları arasından Risâlet için vahiy yoluyla olmaksızın kelam ile konuşarak seni seçtim). Şimdi sana verdiğimi (kuvvetle) al (yani, Tevrat'ı tam bir ciddiyet ve gayret ile sarılarak al) ve (bu nimetlere: Risâlet ve vahiy yoluyla olmaksızın kelam ile konuşma nimetlerine) şükredenlerden ol!”²⁸²

Yukarıdaki âyetlerde Yüce Allah'ın kelâmı ile ilgili farklı yaklaşımlar mevcuttur. Müfessirler bu âyetlerde iki farklı yaklaşımın olabileceği sonucunu çıkarmışlardır. Bu yaklaşımlardan ilki Allah Teâlâ'nın kelâmının bir araya getirilen harflerden ibaret olduğunu söyleyenlerin görüşüdür. İkincisi ise ehl-i sünnet'in ekserisinin görüşü olan harfler ve seslerden başka Yüce Allah'ın kelâmının hâdis olmayan hakiki bir sıfat olduğunu söyleyenlerin görüşüdür. Bu hususta Ehl-i sünnet'in görüşü Hz. Mûsâ'nın hakiki ve ezeli olan bir sıfatı dinlemesi şeklindedir. Öyle ki Allah'ın zatı bir cisim ve araz olmadığı halde onun zatının görülmesi (Rü'yetullah) nasıl imkânsız değilse aynen bunun gibi kelâmının da bir harf ve ses olmadığı halde duyulup dinlenilmesi uzak bir ihtimal değildir.²⁸³

Mâtürîdî (ö. 333/944) bu âyet için, Hz. Mûsâ'nın Rabbinin kelamını işittiğini, Allah Teâlâ'nın onun kulaklarına sözlerini; mekân, uzaklık ve yakınlık gibi şartlar olmaksızın yerleştirdiğini, lütfuyla ve dilediği vasıtaıyla, dilediği şekilde ona kelâmını işittirdiğini ifade

²⁸⁰ Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hakâ'iki gavâmizi't-tenzil ve uyûni'l-ekâvil fî vücûhi't-te'vil*, 314.

²⁸¹ el-A'râf 7/143.

²⁸² Mukâtil b. Süleymân, *et-Tefsîrü'l-kebir*, 55.

²⁸³ Râzî, *et-Tefsîrü'l-kebir (Mefâtihu'l-gayb)*, 48-55.

etmiştir.²⁸⁴ Hz. Mûsâ'nın doğrudan doğruya aracısız bir şekilde Yüce Allah'ın kelâmını işitmesiyle birlikte diğer peygamberlerden daha üstün olduğundan bahseden müfessirlerde olmuş ve bu durumun Allah'ın Hz. Mûsâ'ya lütfu ve ihsanı olarak nitelendirilmesi gerektiğinden de bahsedilmiştir.²⁸⁵

Fahreddin er-Râzî perde arkasından vahyin bildirilmesi hususunda bu ifadenin mecâzi anlam olduğunu savunmuştur. Ayrıca perde arkasından gerçekleşen vahye, Yüce Allah'ın bir yer ve yönde bulunmadığını, mekândan münezzehtir olduğunu vurgulayarak kendisinin görülmeden sadece ses şeklinde peygamber tarafından duyulması anlamını vermiştir. Bir kimse konuşmasında görülmediği halde sadece dinlendiğinde, bu durum o kimsenin sanki bir perde arkasından konuşmasına benzer yorumunu dile getirmiştir.²⁸⁶

Hz. Mûsâ kıssasından çokça bahseden sûrelerden biri olan Tâhâ sûresinde Hz. Mûsâ'nın peygamberliğinin başlamasından bahsedilerek Yüce Allah'ın birebir Mûsâ ile Tûr Dağı'ndaki iletişimi zikredilmektedir:

وَهَلْ آتَيْكَ حَدِيثُ مُوسَىٰ إِذْ رَأَىٰ نَارًا فَقَالَ لِأَهْلِهِ امْكُثُوا إِنِّي آنَسْتُ نَارًا لَّعَلِّي آتِيكُم مِّنْهَا بِقَبَسٍ أَوْ أَجْدُ عَلَى النَّارِ هُدًىٰ فَلَمَّا أَتَاهَا نُودِيَ يَا مُوسَىٰ إِنِّي أَنَا رَبُّكَ فَاخْلَعْ نَعْلَيْكَ إِنَّكَ بِالْوَادِ الْمُقَدَّسِ طُوًى

“Mûsâ ile ilgili bilgi sana erişti mi? Hani o bir ateş görmüş ve ailesine şöyle demişti: Siz bekleyin, (şu uzakta) bir ateş bulunduğunu fark ettim; belki ondan size bir kor parçası getiririm veya ateşin başında bir kılavuz bulurum. Onun yanına geldiğinde kendisine “Ey Mûsâ!” diye seslenildi. İyi bil ki ben, evet yalnız ben senin Rabbinim; artık pabuçlarını çıkar, çünkü şu anda kutsal vadide, Tuvâ'dasın.”²⁸⁷

Hz. Mûsâ'ya Allah Teâlâ'nın iletmiş olduğu mesajlar Tâhâ sûresinin devam eden âyetlerinde ve Kur'ân-ı Kerîm'in birçok sûresinde yer almaktadır. Yine Nisâ sûresinde perde arkasından vuku bulan bu iletişim net bir şekilde ifade edilmektedir:

وَرُسُلًا قَدْ قَصَصْنَاهُمْ عَلَيْكَ مِنْ قَبْلُ وَرُسُلًا لَّمْ نَقْصُصْهُمْ عَلَيْكَ وَكَلَّمَ اللَّهُ مُوسَىٰ تَكْلِيمًا

“Bir kısım Peygamberleri sana daha önce anlattık, bir kısmını ise sana anlatmadık. Ve Allah, Mûsâ ile gerçekten konuştu.”²⁸⁸

²⁸⁴ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 5/34.

²⁸⁵ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 5/35-36.

²⁸⁶ Râzî, *et-Tefsîrü'l-kebir (Mefâtihu'l-ğayb)*, 19/1214.

²⁸⁷ Tâhâ 20/9-12.

²⁸⁸ en-Nisâ 4/164.

Allah Teâlâ ve insanın yüz yüze konuşması ontolojik olarak eşitlik olmadığı için imkân dâhilinde değildir. İnsan normal bir konuşmayı ancak kendisine eş bir varlık olan insanla gerçekleştirir. Nasıl ki bir bitki ile insanın konuşması aralarında yaratılış açısından eşitlik olmadığı için mümkün değilse yaratıcı ve insan arasında da varlıksal denge olmadığı için mümkün olmamaktadır.²⁸⁹ Dolayısıyla Hz. Mûsâ'ya gelen vahiy doğrudan kalbe gelmemiş kulağa hitaben gelmiş ve perde arkasından vuku bulmuştur.²⁹⁰

1.3.3.3. Elçi Vasıtasıyla Vahiy

Allah Teâlâ ile kullarının ontolojik bağlamda aynı satıhta olmalarının imkânı söz konusu olamayacağı için kullar ile iletişimin bir aracıyla yürütülmesi kaçınılmaz olmuştur. Bu açıdan bakıldığında insanlarla direkt iletişim imkânına sahip olan melekler vasıtasıyla söz konusu iletişim gerçekleştirilmiştir. Bu yolla sağlanan iletişimde peygamberler yine kendileri gibi yaratılmış bir varlık olan Cibril ile iletişim kurmaktadır. Dolayısıyla vahyin bu şekilde bir aracı vasıtasıyla olması insan için durumu biraz daha kolaylaştırmaktadır.²⁹¹ Elçi vasıtasıyla gelen vahiyde vahyin kaynağı olan Yüce Allah'ın²⁹² kelâmı duyulmamakta, vahyi getirmekle görevli olan Cebrâil'in²⁹³ sesi duyulmaktadır.²⁹⁴ Kur'ân-ı Kerîm'de Yüce Allah'ın kelâmının şerefli bir elçinin sözü olduğundan bahsedilmektedir.²⁹⁵ Ama aynı zamanda Kur'ân-ı Kerîm'in Allah Teâlâ'nın kelâmı olduğu da belirtilmektedir.²⁹⁶ Hz. Mûsâ'ya istisna olarak perde arkasında gelen vahiy dışında diğer tüm peygamberlerin vahiy alma yolu bu şekildedir. Allah Teâlâ insanlar arasından seçtiği,²⁹⁷ elçilerine vahiy meleği Cebrâil aracılığıyla²⁹⁸ mesajlarını iletmekte beşer ile dolaylı bir iletişim kurmaktadır.

Müfessirlerin farklı yorumlarda bulunduğu fakat büyük çoğunluğun elçi vasıtasıyla bildirilen vahiy kısmında değerlendirdiği iletişim, Allah Teâlâ'nın kudretinin göstergelerinden biri olan isrâ ve mi'râc hadisesinde gerçekleşmiştir. Mi'râc hadisesi Hz. Peygamberin mucizelerinden biri olup isrâ hadisesi ile bir bütün olarak değerlendirilmektedir. İsrâ sûresi birinci âyette şöyle ifade edilir:

سُبْحَانَ الَّذِي أَسْرَى بِعَبْدِهِ لَيْلًا مِّنَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ إِلَى الْمَسْجِدِ الْأَقْصَا الَّذِي بَارَكْنَا حَوْلَهُ لِنُرِيَهُ مِنْ آيَاتِنَا إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ

²⁸⁹ Ceyhan, "Allah - İnsan İletişimi Açısından Vahiy", 354.

²⁹⁰ Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, 28.

²⁹¹ Ceyhan, "Kur'an Ayetleri Işığında Vahiy", 111.

²⁹² Ebû Muhammed Abdurrahmân İbn Ebû Hâtim, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'azîm*, thk. Esat Muhammed Tayyib (Suudi Arabistan: Mektebetü Nezâr Mustafa, 1419), 10/3380.

²⁹³ Begavî, *Me'âlimü't-tenzîl fi tefsîri'l-Kur'ân*, 123-125.

²⁹⁴ Ceyhan, "Allah - İnsan İletişimi Açısından Vahiy", 368.

²⁹⁵ Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, 18/274.

²⁹⁶ Beyzâvî, *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vil*, 3/73.

²⁹⁷ İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr fi 'ilmi't-tefsîr*, 3/114.

²⁹⁸ Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed es-Sa'lebî, *el-Keşf ve'l beyan an tefsîri'l-Kur'an (Tefsîrü's-sa'lebi)*, thk. el-İmam ebî Muhammed b. Aşur (Beyrut: Darü'l İhyai't-Türâs, 1422), 1/237.

“Bir gece, kendisine bazı âyetlerimizi gösterelim diye kulunu Mescid-i Harâm’dan çevresini mübarek kıldığımız Mescid-i Aksâ’ya götürün Allah eksikliklerden münezzehtir. O, gerçekten her şeyi işitmekte ve görmektedir.”²⁹⁹

Sûreye ismini veren ve ilk âyette bahsedilen (سرى) s-r-y kökünden türemiş *isrâ* kelimesi gece yolculuğu yapmak,³⁰⁰ gece yürüyüşü gibi anlamlara gelmektedir.³⁰¹ Hz. Muhammed’in Mescid-i Harâm’dan Mescid-i Aksâ’ya götürülmesini ifade etmektedir.³⁰² *Mi’rac* ise (عرج) a-r-c kökünden türemiş olup yukarıya doğru “yükselme aleti”,³⁰³ “merdiven”,³⁰⁴ “yükselmek”³⁰⁵ anlamlarında kullanılmaktadır. *Mi’rac* kavramı ile Hz. Peygamber’in Allah Teâlâ’nın katına yükselmesi ve göğe çıkarılması kastedilir. *Mi’rac* kelimesi bu kullanımda Kur’ân-ı Kerîm’de geçmemekte, çoğul hali olan “meâric” zikredilmektedir. İsrâ ve *mi’rac* çok üstün yükseliş ve yücelmedir.³⁰⁶ Ayrıca bu hususta Kur’ân-ı Kerîm’de Necm sûresinde şöyle bahsedilmektedir:

عَلَّمَهُ شَدِيدُ الْقُوَى ذُو مِرَّةٍ فَاسْتَوَى وَهُوَ بِالْأُفُقِ الْأَعْلَى ثُمَّ دَنَا فَتَدَلَّى فَكَانَ قَابَ قَوْسَيْنِ أَوْ أَدْنَى فَأَوْحَى إِلَى عَبْدِهِ مَا أَوْحَمَا
كَذَّبَ الْفُقَادُ مَا رَأَى أَفَتُمَارُونَهُ عَلَىٰ مَا يَرَىٰ وَلَقَدْ رَأَهُ نَزْلَةً أُخْرَىٰ عِنْدَ سِدْرَةِ الْمُنْتَهَىٰ عِنْدَهَا جَنَّةُ الْمَأْوَىٰ إِذْ يَغْشَى السِّدْرَةَ مَا
يَغْشَىٰ مَا زَاغَ الْبَصَرُ وَمَا طَغَىٰ لَقَدْ رَأَىٰ مِنْ آيَاتِ رَبِّهِ الْكُبْرَىٰ

“Onu, çok güçlü, üstün niteliklerle donatılmış biri (Cebrâil) öğretti. O, ufkun en yüce noktasındayken asıl şekliyle göründü. Sonra yaklaştıkça yaklaştı. Öyle ki, iki yay kadar hatta daha yakın oldu. Böylece Allah, kuluna vahyini ilettili. Gözün gördüğünü kalp yalanlamadı. Şimdi siz şüpheye düşüp gördükleri hakkında onunla tartışmaya mı kalkışıyorsunuz? And olsun ki onu (meleği) iniş esnasında en sondaki Sidretü’l-müntehâ’nın yanında bir daha gördü. Ki onun yanında huzur içinde kalınacak cennet vardır. O an sidreyi bürüyen bürümüştü. Göz ne kaydı ne de hedefinden şaştı. Hiç kuşkusuz o, rabbinin âyetlerinden en büyüğünü görmüştü.”³⁰⁷

²⁹⁹ el- İsrâ 17/1

³⁰⁰ Ebü’l-Feyz Muhammed el-Murtazâ ez-Zebîdî, *Tâcü’l-arûs min cevâhiri’l-kâmûs* (Kuveyt: Zâretü’l İrşâd ve’l-Enbâ, 1285), 38/261.

³⁰¹ İsfahânî, *el-Müfredât fî garîbi’l-Kur’ân*, 408.

³⁰² el-İsrâ 17/1.

³⁰³ İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, 2/322.

³⁰⁴ Zebîdî, *Tâcü’l-arûs min cevâhiri’l-kâmûs*, 6/94.

³⁰⁵ İsfahânî, *el-Müfredât fî garîbi’l-Kur’ân*, 557.

³⁰⁶ Dilek Çelenk, *Hız. Peygamberin Mekke Devrinde Karşılaştığı Sıkıntılar* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 2017), 174.

³⁰⁷ en-Necm 53/5-18.

Âyetlerde Hz. Peygamberin gece vakti Mescid-i Aksâ'ya götürülmesi ardından semaya yükseltildiği Sidretü'l Müntehâ'ya³⁰⁸ vardığı ifade edilmiştir.³⁰⁹ Sidretü'l-Müntehâ varlıkların ilim ve amellerinin nihâyete eriştiği yerdir. Cebrâil asli sûretiyle Hz. Muhammed'e iki defa görünmüş bunlardan biri ilk vahyin geldiği dönemlerde Alak sûresi ilk âyetleri vahyedildiği esnada vuku bulmuş³¹⁰ diğeri de mi'rac hadisesinde Cebrail'in ufku kaplamış vaziyette Peygamberimize vahiy getirme anı olarak kabul görmüştür.³¹¹

Hz. Peygamberin mi'rac gecesi vahiy alma şekli konumuz dâhilinde değerlendirildiğinde, o gece yaşanan olayların keyfiyeti üzerine farklı yorumlar yapılmış ve hadislerle desteklendiği görülmüştür.³¹² Mir'ac gecesine dair vahiy bağlamında temelde üç farklı yorum dikkat çekmektedir. Bunlardan ilki o gece Hz. Peygamberin Allah Teâlâ'yı gördüğünü ve direkt ondan vahiy aldığını³¹³ savunanların görüşüdür. Bu yorumu getirenlerde kendi içinde Allah Teâlâ'nın görülmesini iki kısımda değerlendirmiş bazıları Allah Teâlâ'nın gözle görüldüğünü ifade ederken bazıları da kalben görüldüğünden bahsetmişlerdir.³¹⁴

لَا تُدْرِكُهُ الْأَبْصَارُ وَهُوَ يُدْرِكُ الْأَبْصَارَ وَهُوَ اللَّطِيفُ الْخَبِيرُ

“Gözler O'nu idrak edemez, hâlbuki O gözleri idrak eder. O en ince şeyleri bilir ve her şeyden haberdardır.”³¹⁵

Diğer görüş ise Hz. Peygamberin mir'ac gecesi Allah'ı görmediği ve birebir onunla konuşmadığı vahiy Cebrâil'in getirdiği yönündedir. Müfessirler zikredilen âyeti delil göstererek Allah Teâlâ'nın insan ile iletişim kurmak için çeşitli vahiy şekilleri³¹⁶ olduğunu vurgulamış Yüce Allah'ın bir insanla doğrudan konuşmayacağı çıkarımında bulunarak mi'rac'da gerçekleşen vahiy gelme şeklinin Cebrâil aracılığıyla olduğu ifade etmişlerdir.

³⁰⁸ “Hz. Peygamber'in Mi'rac gecesi yanında ilâhî sırlara mazhar olduğu ağaç veya makam” diye açıklanabilir. Kur'an'da bir yerde sidretü'l-müntehâ (en-Necm 53/14), bir yerde yalnız sidre (en-Necm 53/16) şeklinde geçer. Sidr iki âyette de (Sebe' 34/16; el-Vâkıa 56/28) “ağaç” mânasına gelmektedir. Daha çok kabul gören anlayışa göre sidretü'l-müntehâ semada bulunan, Mi'rac gecesi yanında Resûl-i Ekrem'in ilâhî sırlara mazhar olduğu bir ağaçtır. Sidretü'l-müntehâ, hadis rivayetlerinde beyan edildiği üzere cennetin son noktasında kendine özgü bir ağaç da olsa veya hayret makamı konumunda da bulunsa sınırlı idrak imkânlarına sahip insanların onun mahiyetini bilmesi mümkün değildir. Cebrâil'in bile idrak etmekten âciz olduğu gayb âlemine ait bu varlığın veya makamın sırrının Allah'a havale edilmesi en isabetli yoldur. Süleyman Uludağ “Sidretü'l-Müntehâ” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV yayınları, 2009) 37/151-152.

³⁰⁹ Beyzâvî, *Envârü't-tenzil ve esrârü't-te'vil*, 3/247.

³¹⁰ İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 410.

³¹¹ Râzî, *et-Tefsîrü'l-kebîr (Mefâtihu'l-gayb)*, 247.

³¹² Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim, *el-Câmi'u's-sahîh (Sahîh-i Müslim)* (Türkiye: Darül Dıbaat'ül Amire, 1334), 1/109; Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Cu'fi el-Buhârî, *el-Câmi'u's-Sahîh*, çev. İbn Kesîr (Dimeşk: Dârü'l Yemame, 1414), 3/1178.

³¹³ Sâbûnî, *Safvetü't Tefasir*, 135-136.

³¹⁴ Süyûtî, *ed-Dürrü'l mensûr fit-tefsir bil-mesûr*, 645-650.

³¹⁵ el-En'âm 103.

³¹⁶ Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an*, 16/52.

“Öyle ki, iki yay kadar hatta daha yakın oldu. Böylece Allah, kuluna vahyini ilettili.”³¹⁷ Bu âyette bahsedilen Cebrâil’dir ve Hz. Peygambere iki yay miktarınca yahut daha fazla yaklaşarak Allah’tan aldığı vahyi emin³¹⁸ ve güvenilir³¹⁹ bir şekilde iletmiştir. Müfessirler Hz. Peygamberin Cebrâil’i yaratıldığı şekliyle, ufku kaplamış vaziyette ikinci kez gördüğünü belirtirken ilk kez asıl sûretiyle görülmesi ise nübüvvetin ilk yıllarında Alak sûresinin ilk âyetlerini vahyettiği zamana dayanır.³²⁰

Üçüncü ve son görüş ise o gece Hz. Peygamberin Allah Teâlâ’nın ilahi âyet ve mûcîzelerini gördüğüne dair yorumlardır.³²¹ Bu hususta İsrâ sûresi ilk âyette bahsedilen “...Kendisine bazı âyetlerimizi gösterelim diye...”³²² ifadesi, “...Andolsun ki o, rabbinin âyetlerinden bir kısmını görmüştür”.³²³ âyetiyle tamamlandığı anlaşılmaktadır. Müfessirler Hz. Peygamberin Allah’ın kudretinin delillerini gördüğünden bahsetmektedir. O gece Cebrâil’in altı yüz kanadıyla ufku kaplamış şekilde Hz. Peygambere vahiy getirmesi,³²⁴ gök kapılarında birinin açılmasıyla cennetten bir refrefe Hz. Peygamberin şahitlik etmesi³²⁵ ve sayılamayacak kadar nimet o gece Hz. Peygambere gösterilmiştir.³²⁶ Müfessirler eğer Peygamber Allah’ı görmüş olsaydı bu yaşanan olay mir’acda yaşanmış en büyük olay olacağı için rûyet âyeti olurdu ve görülebilecek âyetlerin en üstünü şüphesiz Allah Teâlâ’nın görülmesi olacağından başka deliller gösterilmesine gerek kalmazdı,³²⁷ şeklinde yorumlar da yapmışlardır.

Vahiy kavramının ilahi dinlerdeki karşılığı kavramsal çerçeve itibariyle benzerlik gösterse de bazı hususlarda vahiy algısı farklılık arz etmektedir. Vahyin kaynağı üç ilahi dinde de ortak olmakla birlikte tanrı anlayışları hususunda ilahi dinlerde bazı görüş farklılıkları bulunmaktadır. Yahudilik’te vahyin kaynağı ve sahibi tanrı, kendini tanıtmak ve mesajlarını doğru bir şekilde insanlara iletme suretiyle araçlar seçmiştir.³²⁸ Fakat İslami inanıştan farklı olarak bu araçlar peygamberler olabileceği gibi kâhinler, krallar ve bazı insanlarda olabilmektedir.³²⁹ Hıristiyan öğretisinin temelini teslîs inancı oluşturduğu için Hz. İsa bazı âyetlerde öğretilerinin kendine ait olmadığını onu gönderen kişiye ait olduğunu

³¹⁷ en-Necm 53/9-10.

³¹⁸ Sa’lebî, *el-Keşf ve’l beyan an tefsiri’l-Kur’an (Tefsirü’s-sa’lebi)*, 7/179.

³¹⁹ et-Tekvîr 21.

³²⁰ İbn Kesîr, *Tefsîrü’l-Kur’âni’l-‘Azîm*, 419.

³²¹ Mukâtil b. Süleymân, *et-Tefsîrü’l-kebir*, 231-246.

³²² el-İsrâ 17/1.

³²³ Hasan Basri Çantay, *Tefsirli Kur’an Meali Kur’an-ı Hakim ve Meal-i Kerim*, çev. M. Ali Yekta Saraç (Risale, 2019), 121.

³²⁴ İbn Kesîr, *Tefsîrü’l-Kur’âni’l-‘Azîm*, 419.

³²⁵ İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-mesîr fi’l-‘ilmi’t-tefsîr*, 4/187.

³²⁶ Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 305.

³²⁷ Râzî, *et-Tefsîrü’l-kebir (Mefâtihu’l-gayb)*, 246-247.

³²⁸ Yas.18:15.

³²⁹ Tümer vd., *Dinler Tarihi*, 266.

savunurken,³³⁰ bazı âyetlerde tanrı olduğunu ve bizzat vahyin kendi bünyesinde toplandığını vurgulamış,³³¹ bazı ayetlerde de dünyayı kurtaran oğul³³² olduğunu ifade etmiştir. Bu durumda Hıristiyan inancında Hz. İsa'nın kimliğine dair net ve tek yorum yapılamayacağı çıkarımında bulunmak isabetli görünmektedir. Ayrıca Hıristiyanlık'ta havarilerinde vahiy olarak tanrının sözlerini yazıya geçirdikleri inancı vahiy algısına farklı bir boyut kazandırmıştır.³³³ Yahudilik ve Hıristiyanlık'ta vahiy süreci Hz. Mûsâ ve Hz. İsa'nın vefatı ile sonlanmamış kutsal kitap derlemeleri devam etmiştir. İslam'da ise Hz. Muhammed'in vefatı ile birlikte vahiy süreci tamamen sona ermiştir.

---

³³⁰ Yu.3:34.

³³¹ Yu.1:2.

³³² Yu.3:16-17.

³³³ Va.1:9-18.

İKİNCİ BÖLÜM

VAHIY KÜLTÜRÜNDE İBADET, PEYGAMBER VE KADIN

2.1. Vahiy Kültüründe İbadet Algısı

Yüce Allah insana düşünebilmesi doğru ve yanlış birbirinden ayırt edebilmesi için akıl³³⁴ ve irade vermiştir. İnsan fıtratı gereği kendinden üstün ve kutsal bir varlığa inanma ihtiyacı hissetmiş, bir dine mensup olarak bu dinin ritüelleri vesilesiyle inandığı üstün varlık ile iletişim kurmuş ve ona ibadet etmiştir. Dinler insanın yaratıcı ile irtibat kurma isteği üzerine kurulmuş olup insanın bir dine inanma ihtiyacı her dönem var olmuştur. İşte bu din duygusu gibi ibadet ihtiyacı da doğal ve fitridir.³³⁵ Bir dine inanmak o dinin gerektirdiği tavır ve davranışları da beraberinde getirir. O halde insan kendisine verilen akıl ile Yüce Allah'ın varlığını kavrayabilecek, yaradılışında var olan inanma duygusu ile ona inanıp yine yaratılış gayesi³³⁶ olan ibadet ile de Allah Teâlâ ile iletişim kurabilecektir.

2.1.1. Yahudilik'te İbadet Algısı

Yahudilik'te ibadet kavramı İbranice *avad* kökünden türemiş ve farklı kalıplarda çeşitli anlamlara gelecek şekilde kullanılmıştır.³³⁷ Eski Ahid'de bu kavram çalışmak,³³⁸ işlemek,³³⁹ kulluk etmek-tapmak,³⁴⁰ hizmet etmek³⁴¹ gibi anlamlarda kullanıldığı görülmektedir. Yahudilik'te ibadet, mabed merkezli olmakla birlikte ferdi ya da cemaat halinde, yalnızca Allah Teâlâ için yapılır.³⁴² Hz. Mûsâ öncesinde ibadetler daha çok ferdi yapılırken, Hz. Mûsâ sonrası dönemde toplu ibadetler dikkat çekmektedir.³⁴³ Ferdi ibadetler evlerde yapılırken cemaatle yapılan ibadetler Sînâgoglarda yapılmaktadır. Cemaatle ibadet için on iki yaşını doldurmuş en az on kişinin bulunması şartı vardır.³⁴⁴ İbadetler Kudüs'e yönelerek yapılır ve buna *misrah* denilir. İbadetler esnasında Yahudi erkeklerine tahsis edilmiş özel kıyafetler vardır. *Tefilin*,³⁴⁵ *tallit*,³⁴⁶ *kipa*³⁴⁷ bu kıyafetlerden bazılarıdır.³⁴⁸

³³⁴ Âl-i İmrân 3/190.

³³⁵ Algül vd., *İlmihal*, 1/217.

³³⁶ ez-Zâriyât 51/56.

³³⁷ Nermin Akça, *Vahiy Geleneğinde A-b-d Kökünün Semantik Açısından İncelenmesi* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2004), 265.

³³⁸ Çık.34:21.

³³⁹ Özd.35:19.

³⁴⁰ 1Kr.9:1-9.

³⁴¹ Yar.29:15-30.

³⁴² Tümer vd., *Dinler Tarihi*, 285.

³⁴³ Mehmet Bayrakdar, *Üç Dinin Tarihi Yahudilik, Hıristiyanlık, İslam* (Say Yayınları, 2020), 103.

³⁴⁴ Abdurrahman Küçük, "Dinlerde İbadet ve Mabet", *Diyanet İlmî Dergi* 24/3 (1998), 31.

³⁴⁵ Tesniye ve Çıkış kitaplarından kesitlerin yazılmış olduğu iki küçük kutudur. Bu kutular ibadet esnasında deriden yapılmış şeritlerle alna ve sol pazı üzerine bağlanmaktadır. Salime Leyla Gürkan, *Yahudilik* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları - İsam Yayınları, 2012), 203.

Yahudilerde ibadet genel olarak kurban ibadeti, dua ve senenin belirli zamanlarında kutlanan bayramlardan ibarettir. Yahudi inancında ibadetler günlük ibadetler, haftalık ibadetler ve yıllık ibadetler şeklinde tasnif edilmiştir.³⁴⁹ Günlük ibadetler sabah, öğle ve akşam vakitlerinde belirli ritüeller kapsamında yapılan dua,³⁵⁰ haftalık ibadetler Yahudilerin kutsal günü kabul edilen cumartesi gününün ihyası, yıllık ibadetler ise senenin belirli günlerinde kutlanan özel günler veya bayramlarda yapılan ibadetlerdir.³⁵¹

Yahudi inancında günlük ibadet kapsamında dualar mevcuttur. Eski Ahid’de *dua* “kavramı övme”,³⁵² “içini dökme”,³⁵³ “Yüce Allah’a yönelme”,³⁵⁴ “haykırma”,³⁵⁵ “yalvarma”,³⁵⁶ “niyaz”³⁵⁷ gibi anlamlarda kullanılmıştır. Günlük ibadet olarak her gün üç defa sabah, öğleden sonra ve akşam dua zamanı vardır.³⁵⁸ Yahudiler dua esnasında kutsal kitaplarından bazı ifadeler okumaktadırlar. Dua cemaatle Sînâgoglarda yapılıyorsa dini metinler haham tarafından sesli ve makamlı bir şekilde okunur. Dua esnasında uyulması gereken kurallar vardır. Dua sırasında Kudüs’e dönülür, erkekler başlarına *kipa* denilen takkelerini takar, sırtlarına cüppe giyer alın ya da kol bağı takarlar. Ayakta durulur, eller semaya doğru uzatılır, baş öne doğru eğik vaziyette huşû içinde tanrıya yakarılır. Dua eden kişi şükür ve tazim esnasında rükûya varır ve dua okuyarak kalkar, üç adım geri gider.³⁵⁹ Kadınlar cemaate iştirak sağlayamazlar. Ancak başları kapalı bir şekilde izleyebilirler.³⁶⁰ Yine Eski Ahid’de sayısı oldukça fazla dua çeşidi vardır. Ayrıca bu duaların hepsinin farklı sembolik yönleri de dikkat çekmektedir. Örneğin Yahudilerin evlerinin girişlerinde Tevrat cümlelerinin yazılı olduğu *Mezuza* diye adlandırdıkları bir rulo vardır. Yahudiler eve her giriş çıkışlarında *Mezuza*’ya dokunarak parmak uçlarını öper yazılı duayı okurlar.³⁶¹ Ayrıca şema duası, pişmanlık duası, şükran duası, tapınma duası, tefekkür duası gibi çeşitli dualar da

³⁴⁶ Günlük ibadet esnasında kullanılan genellikle beyaz ve mavi renkte üretilmiş, dört kenarında tanrının ismini veya 613 Tevrat kuralını temsil edecek şekilde düğüm atılmış püsküller içeren dua şalıdır. Gürkan, *Yahudilik*, 203.

³⁴⁷ İbadet esnasında saygı ve tevazu işareti olarak kabul edilen, en popüler Yahudi giysisi özelliğine sahip olan erkeklerin başlarına taktığı takkeye benzer küçük kep. Gürkan, *Yahudilik*, 203.

³⁴⁸ Gürkan, *Yahudilik*, 203.

³⁴⁹ Kahraman, *Mukayeseli Dinler Tarihi*, 198.

³⁵⁰ İsmail Taşpınar, *Din ve Fenomonoloji Arasında Yahudilik ve Hıristiyanlık* (İstanbul: M.Ü.İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2020), 19.

³⁵¹ Tümer vd., *Dinler Tarihi*, 286.

³⁵² 1Sa.2:1.

³⁵³ Mez.62:8.

³⁵⁴ Hoş.5:15.

³⁵⁵ Hak.3/9.

³⁵⁶ Yas.3:23.

³⁵⁷ Yar.3/23.

³⁵⁸ Şinasi Gündüz, “Namaz ve Yahudilikteki Günlük İbadet”, *İslami İlimler Dergisi* 13/2 (2018), 235.

³⁵⁹ Mehmet Efe, “İlahi Dinlerde İbadet ve Namaz”, *İslam Araştırmaları Dergisi* 2/3 (2009), 22.

³⁶⁰ Abdülmecit Okçu, “Uluslararası İslam ve Kadın Çalıştayı” (İslâm’da Kadın: Hakları, Değeri, Sosyal Konumu ve Sorunlar, İğdır: İğdır Üniversitesi Yayınları, 2018), 358.

³⁶¹ Yakup Elhüseydi, *İslam’da Dua* (Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2018), 31.

dikkat çekmektedir.³⁶² Dolayısıyla Yahudilerin günlük ibadetlerinin özünü yapmış oldukları çeşitli dualar oluşturmaktadır.

Yahudi takvimine göre haftanın yedinci gününe denk gelen cumartesi günü en kutsal gündür.³⁶³ İşe ara verme ve bu günde dinlenme vurgusuna atıfla bu güne *Şabat* denilmiştir.³⁶⁴ Bu günü Yahudiler iş yapmadan, istirahat halinde evlerinde kutlamalar yaparak ya da Sînâgoglarda ibadet ederek geçirirler. Tanrı Yehova dünyayı altı günde yaratmış yedinci gün dinlenmiştir.³⁶⁵ Bu günde tanrı insanlara çalışmayı bırakıp dinlenmeyi emretmiş³⁶⁶ dinlenmeyenleri ise cezalandıracağını bildirmiştir. *Şabat* günü odun toplamaya çıkan bir adamın taşlanarak öldürülmesi bu hususta Eski Ahid’de tanrının vermiş olduğu ceza olarak zikredilmektedir.³⁶⁷

Yahudilik’te mabet oldukça önemli bir esastır. Tanrı tarafından Hz. Süleyman’a bir mabet yapması emredilmiş ve mabedin tüm detayları ona bildirilmiştir.³⁶⁸ Bu mabedin yapımına Yahudilerce kral olarak kabul edilen Hz. Davud başlamış ve bitiremediği için Hz. Süleyman tarafından tamamlanmıştır. Dolayısıyla bu mabede Süleyman Mabedi denilmiş ve on üç yılda tamamlanarak Yüce Allah’ın evi olarak atfedilmiştir.³⁶⁹ Bu mabedin yeri Kudüs’te bulunan “Syon” diye adlandırılan Kubbet’üs-Sahra’nın yakınıdır. Yahudilerin tanrı ile Hz. Mûsâ’nın ahdini sembolize eden ve kutsanan Ahid sandığının da bu mabedde bulunması ayrıca Süleyman Mabedini değerli kılmaktadır. Yahudiler için çok önemli olan Süleyman Mabedi’nin yıkılması neticesinde mabetten geriye kalan batı duvarı olmuştur. Yahudilerin yıllarca bu duvarın önünde ağlamaları ve gözyaşı dökmelerine binaen batı duvarı “ağlama duvarı” olarak da adlandırılmıştır.³⁷⁰ Mabedin yıkılması neticesinde toplu ibadetler için Sînâgoglar inşa edilmiştir. Günümüzde Yahudi mabetleri kendine has mimarisi ile Sînâgoglar/havralar olmuştur.

Yahudilerin en önemli peygamberleri Hz. Mûsâ kabul edilse de İsrâiloğullarının tarihi daha eskiye ve Hz. İbrahim’e dayanmaktadır. Yahudilik’te kurban ibadetinin kökenine baktığımız zaman, Yahudiler Hz. İbrahim’in oğlu Hz. İshak’ın kurban edilmesinin istendiğine inanmaktadırlar.³⁷¹ Yahudi inanisında ibadetin temelini kurban kültü oluşturmuş ve ibadet

³⁶² Mehmet Aydın, *Yahudilikte İbadet ve İnanç Esasları* ts., 163.

³⁶³ Çık.20:11.

³⁶⁴ Mehmet Aydın, *Dinler Tarihine Giriş* (Konya: Din Bilimleri Yayınları, 2008), 196.

³⁶⁵ Yar.2:1-3.

³⁶⁶ Çık.16:23.

³⁶⁷ Say.15:32-36.

³⁶⁸ Tümer vd., *Dinler Tarihi*, 282.

³⁶⁹ 1Kr.6:1-37.

³⁷⁰ Tümer - Küçük, *Dinler Tarihi*, 283.

³⁷¹ Özer Çetin, *Kurban ile İlgili İnanç ve Tutumlar* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Doktora Tezi, 2008), 51.

tanrıya sunulan adak, takdim ve dua şeklinde nitelendirilmiştir.³⁷² Yahudilik'te kurban olgusu önemli bir yere sahip olmuş Eski Ahid'de birçok bölümde bahsi geçmiştir.³⁷³ Yahudi inanişında kurban ritüelleri oldukça geniş ve detaylıdır.

Yahudiler günlük, aylık, haftalık ve yıllık olmak üzere çeşitli zamanlarda kurban keserler. Günlük kurban her gün sabah akşam sunulmak zorundadır.³⁷⁴ Haftalık kurban Yahudilerce kutsal kabul edilen cumartesi gününde tanrıya sunulan kurbandır.³⁷⁵ Ayrıca aylık kesilen³⁷⁶ ve yıl içerisinde bayramları, özel günleri kapsayan kurbanlar da vardır. Yahudiler büyük bayramlarında kesmiş oldukları kurbanları yakarak tanrıya sunmaktadırlar. Bu geleneklerini, Hz. İbrahim'in tanrı tarafından denenmesi ve oğlu Hz. İshak'ı kurban etmesi olayına dayanmaktadır.³⁷⁷ Öyle ki Hz. İbrahim oğlu Hz. İshak'ı tanrı için kurban keseceği esnada sınavı geçmiş ve ona tanrı tarafından bir koç gönderilmiştir. Hz. İbrahim'in bu koçu yakma kurbanı olarak tanrıya sunması Yahudilere referans olmuştur.³⁷⁸ Eski Ahid'de geçen ifadelerde bu eylemin nedeninin tanrının kurban etinden çıkan buğudan hoşnut olduğu yönündedir.³⁷⁹ Eski Ahid'de kurbanı yakmak suretiyle yapılan kurbanın makbul olmasına dair ifadelerde vardır.³⁸⁰ Yahudiler, haftanın kutsal günü olarak kabul ettikleri *sebt*³⁸¹ gününde tanrı adına kurbanı yakıp ek olarak iki tane kuzu taktim etmişlerdir. Yahudilerin bazı kurbanlarında ise kurbanlık hayvan tam kesilmeden vücudunun bazı yerlerinden kan akıtılarak içilmek suretiyle kurban edilmiştir.³⁸² Yahudilerde kurbanın kanı, kokusu, yağı ayrıca önem arz etmektedir. Onlara göre tanrının kurbandan payına düşen kan, koku ve dumandır.

Genel olarak kurban çeşitleri ise kanlı kurban, kansız kurban ve bedel kurbanı olarak sınıflandırılmıştır. Kanlı kurban kategorisinde Eski Ahid'de arınmış, temiz hayvanların kurban olarak seçilmesi gerektiğinden bahsedilmiştir.³⁸³ Bu hayvanlar öküz, inek, koç, koyun, teke ve keçi gibi büyükbaş ve küçükbaş hayvanlar olarak belirlenmiştir. Ayrıca horoz, tavuk,

³⁷² Gürkan, *Yahudilik*, 193.

³⁷³ Lev.1:1-2; Ezr. 20:28, 40:43; 1Sa. 2:29; Yar. 4:3.

³⁷⁴ Sa.28:1-8.

³⁷⁵ Sa.28:9-10.

³⁷⁶ Sa.28:11-15.

³⁷⁷ Yar.22:9-10.

³⁷⁸ Yar.22:8-14.

³⁷⁹ Lev.17:6.

³⁸⁰ Şinasi Gündüz, *Din ve İnanç Sözlüğü* (Ankara: Vadi Yayınları, 1998), 226.

³⁸¹ Arapça'da cumartesi günü için kullanılan sebt kelimesine sözlüklerde "sakin olma, dinlenme, ara verme" gibi anlamlar verilmiştir. Anılan günün sebt olarak adlandırılması, Allah'ın bu günde yaratma işine başlayıp yine bu günde yaratmaya son verdiği ve İsrâiloğulları'na bu günde işe ara vermelerini emrettiği şeklinde açıklanmıştır. Sebt kelimesinin İbrânice'deki karşılığı şabatır (şabbat). Şabat, yahudilerin cuma gün batımından cumartesi gün batımına kadar süren haftalık dinlenme gününü ifade eder. Salime Leyla Gürkan, "Sebt", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, 2019).

³⁸² Şinasi Gündüz, "Dinlerde Tanrıya Yaklaşma Aracı Olarak Kurban", *İs*, (ts.), 69.

³⁸³ Lev.1:1-2, Yas. 14:11.

kumru, güvercin de az tercih edilmekle birlikte kurbanlık hayvanlar içerisinde yer almaktadır.³⁸⁴ Yahudilerde kanlı kurban kategorisinde başka hiçbir hayvan kurban edilemez ve İslam'da kurbanlık olarak kesimine izin verilen devenin etinin yenmemesinden ötürü kurban olarak uygun görülmemektedir.³⁸⁵ Ayrıca Yahudi inancında boğa güç ve yücelik sembolü olduğu için diğer hayvanlara nisbeten kesimi tercih edilen hayvandır.³⁸⁶ Kansız kurbanlarda ise yiyecek, içecek, bitki, süs, mücevherat gibi maddeler vardır.³⁸⁷

Yahudilerde kurban olarak kesilecek hayvanın sığır, keçi ve koyunun erkek olması şartı aranmaktadır.³⁸⁸ Eski Ahid'de kurbanın temiz ve eti yenen hayvanlardan seçilmesi esastır.³⁸⁹ Ayrıca kurbanlık hayvanın sağlıklı olması gerekmektedir. Kör, topal ya da herhangi bir sakatlığı bulunan hayvanların kurban edilmesi yasaklanmıştır.³⁹⁰ Yahudilik'te kesim kurallarına da dikkat edilmektedir. Bu kesim kurallarına genel çerçevede *Şehita* denilmektedir. Kurban kesilecek bıçağın keskin ve ucunun girintisiz olması, kurbanı tek hamlede ara vermeden kesmek, kurbanlığın nefes ve yemek borusunun hızlı bir şekilde tamamen kesilmesi kurban kesim kurallarından bir kısmıdır.³⁹¹

Yahudiler genellikle günahlarının cezasını ödemek amacıyla kurban kesmektedirler. Yahudi inancında kurban kesip kan akıtmak günahlardan arınmayı temsil etmektedir. Kefâret olarak sunulan bu kurbanların kesim aşamalarına dair önemli bilgiler Levililer kitabında ele alınmıştır.³⁹² Kurban etinin durumu hususu ise kurbanın takdim ediliş şekline göre değişiklik göstermektedir. Yakılarak sunulan kurbanın eti tamamen yanarak yok olmaktadır. Din adamları tarafından sunulan kurbanların ise etlerinin kendileri ve yakınları arasında pay edilmesi esastır.³⁹³

Yahudilerde Hz. İbrahim'den beri önem atfedilen kurban ibadetinin asıl olarak yapılması gereken yer Yahudiler için kutsal sayılan Süleyman Mabedidir. Süleyman Mabedi yıkıldıktan sonra Yahudiler, tanrının yükseklerde olduğuna inanmaları nedeniyle yüksekçe yerlerde kurban kesmeye devam etmişlerdir. Bu kurban takdiminin yükseklerde

---

³⁸⁴ Tes.14:3-22.

³⁸⁵ İsmail Narin, *Kur'an ve Sünnet Açısından Kurban İbadeti* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Doktora Tezi, 2009), 39-40.

³⁸⁶ Say. 23:22, Yas. 33:17.

³⁸⁷ Azize Uygun, "Bir Kurban Ritüeli Olarak Kurbanın Yakılması ve Yağ Taktimi", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/43 (2019), 157.

³⁸⁸ Mehmet Çelikkaya, *İslam Fıkında Kurban ve Helal Kesim* (Şanlıurfa: Harran Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1998), 12.

³⁸⁹ Lev.11:47.

³⁹⁰ Yas.15:21.

³⁹¹ Uğur, *Kur'an'ın Tastik Ettiği Tevrat'taki Konular*, 278.

³⁹² Nermin Öztürk, "İlahi Dinlerde Yemin, Keffaret ve Kurban" 13/13 (2002), 182.

³⁹³ Lev.7:15-21.

yapılmasından maksat tanrıya daha yakın olma esasına dayanmaktadır.³⁹⁴ Fakat Yahudi inanişında zamanla mabedin yıkılmasıyla kurban eyleminin gerçekteşemeyeceği düşünçesi hâkim olmuş ve kurban ibadetinin yerini Tevrat okumaları almıştır.³⁹⁵ Şeklen değişen kurban ibadeti yıkılan Süleyman Mabedi'nden geriye kalan duvarın (ağlama duvarı) önünde dua etmek şeklinde icra edilmeye başlamıştır. Yahudiler kurban kesip yakmak yerine artık duanın önemini kavramış ve dua ile tanrıya yaklaşma yolunu benimsemişlerdir.³⁹⁶

Yahudi inanişında var olan bir diğer ibadet ise nefsin alçaltılması veya nefse eziyet etme anlamına gelen oruç, tanrı ile bozulan aranın onarılmasının yollarından biri olarak kabul edilmektedir. Yahudilerin kutsal kitabında en çok bahsi geçen kefâret orucudur.³⁹⁷ Bu oruç insanların bilinçli ya da bilinçsizce yaptıkları kötü fiillere karşılık olarak kefâret sayılmış ve böyle bir durumdan ötürü hissedilen pişmanlığın dışa yansıması olarak kabul edilmiştir.³⁹⁸ Kefâret gerektiren oruç kişinin kendi yaptığı hatasından dolayı olabileceği gibi ailesinden ya da soyundan bir kimsenin yaptığı günah içinde tutulabilmektedir.³⁹⁹ Yahudi inanişında özel günlerde,⁴⁰⁰ bir dileğin gerçekteşmesi⁴⁰¹ ya da sıkıntıların nihâyete ermesi neticesinde⁴⁰² tutulan oruçlar Eski Ahid'de zikredilen bazı oruç çeşitlerindedir. Eski Ahid'de oruca dair şöyle bir ifade geçmektedir: “*Oysa onlar hastalanınca ben çula sarılır oruç tutup alçakgönüllü olurum.*”⁴⁰³ Dolayısıyla Yahudi inanişında oruç kişinin nefsini alçaltacağı ve mütevazı olacağı bir vasıtaadır.⁴⁰⁴

Yahudi inanişında büyük önem taşıyan, yerine getirilmesi zorunlu olan oruç *Yom Kippur* orucudur. Eski Ahid'de bu oruç, tanrının yılda bir defa kefâret maksadıyla insanlara lütfettiği,⁴⁰⁵ pişmanlık ve günahlardan arınmaya vesile olan yasa şeklinde ifade edilmiştir.⁴⁰⁶ Bu oruç Yahudiler için büyük oruç günü olarak nitelendirilmektedir.⁴⁰⁷ Bu oruç arefe günü akşamından diğer günün akşamına kadar bir gün yaklaşık yirmi beş saat boyunca tutarak yerine getirilir.⁴⁰⁸ Bu oruç günü dünyevi işlerden uzak kalarak sadece ibadetle geçirilmelidir.⁴⁰⁹ Oruç esnasında yeme-içme, vücuda herhangi bir krem ya da benzeri bir ürün

³⁹⁴ Ezr.6:9-10.

³⁹⁵ Kahraman, *Mukayeseli Dinler Tarihi*, 76.

³⁹⁶ Asiye Aydın, *Yahudilikte Kurban Fenomeni* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2005), 82.

³⁹⁷ Lev. 16:34, 23:26-32, Say 29:7.

³⁹⁸ Lev.16:34.

³⁹⁹ Yer. 36:3-10.

⁴⁰⁰ Zek. 8:19.

⁴⁰¹ 2Sa .12:21-22.

⁴⁰² Hak. 20:26.

⁴⁰³ Mez.35:13-14.

⁴⁰⁴ Yşa.58:3.

⁴⁰⁵ Lev.16:34.

⁴⁰⁶ Lev.16:29-31.

⁴⁰⁷ Lev. 23:26-32.

⁴⁰⁸ Lev.23:26-32.

⁴⁰⁹ Lev.23:30.

sürmek, vücudu yıkamak ve cinsel ilişki yasaktır.⁴¹⁰ Diğer oruç günlerinde ise oruçlu kalma süresi şafak sökmelerinden iki yıldızın doğmasına kadar devam etmektedir.⁴¹¹ Ayrıca hahamlar tarafından belirlenmiş belirli yas günlerinde tutulan oruçlarında tutulması gerekli görülmüştür.

Yahudilik'te oruç tutan kişide belirli şartlar aranmaktadır. Erkeklerde oruç tutma yaşı on üç iken kızlarda bu yaş on ikiye düşmektedir. Sağlık şartları yerinde olmayan kimselere oruç tutmama izni verilebilir. Ayrıca Yahudi inancında oruç İslam'da olduğu gibi sadece aç ve susuz kalmaktan ibaret değildir.⁴¹² Nitekim tanrı Yeşaya kitabının 58. Bölümünde gerçek orucun nasıl olacağını zikrederek halkın orucu yanlış şekilde algıladığı vurgulamıştır. Yeşaya kitabına göre orucun günahlara kefaret olması dışında çeşitli faydalarının olduğu dikkat çekmektedir.⁴¹³ Oruç, beraberinde yardımlaşmayı getirir, ihtiyaç sahipleri bu zamanlarda gözetilerek ihtiyaçları giderilmeye çalışılır.⁴¹⁴ Oruçlu kişiler kötü söz ve davranışlardan uzak durmaya özen gösterir.⁴¹⁵ Ayrıca oruç tutan kişiler nefsinin terbiye ederek kibrini azaltıp komşuları ve yakın çevreleriyle helalleşirler.⁴¹⁶

Bir başka ibadet ise Yahudilik'te hac ibadetidir. Eski Ahid'de zikredilen ifadeler hac ibadetini Hz. İbrahim'e dayandırmaktadır. Hz. İbrahim'in belirli bölgeleri ziyaret edip Rabbine kurban sunması⁴¹⁷ ve bir müddet dua ederek Rabbini anması hac ibadeti olarak telakki edilmiştir. Ayrıca Eski Ahid'de Hz. Yakup'un⁴¹⁸ ve Hz. İshak'ın⁴¹⁹ da belirli bölgelerde kurban sunup dua etmesi hac olarak yorumlanmıştır. Yahudilik'te de diğer bazı dinlerde olduğu gibi hac için bazı mekânlar kutsiyet kazanmıştır. Hac ibadeti kutsal bir yolculuk olarak kabul edilmiştir. Tanrı hac için Süleyman Mabedi'nin ziyaret edilmesini zorunlu kılmış ve hac ibadeti sadece erkeklere farz kılınmıştır.⁴²⁰ Küçükler, körler, bedeninde veya aklında bir özür bulunanlara hac farz değildir.⁴²¹ Yahudilerde hac kutsal kabul ettikleri *Çardaklar (Sukot)*, *Mayasız Ekmek (Pesah)* ve *Haftalar (Şavuot)* bayramlarında yapılır.⁴²² Bu bayramlar da üç defa Süleyman Mabedi'nin ziyareti ve her üç ziyarette de kurban kesilmesi şeklinde gerçekleşen hac ibadeti Süleyman Mabedi'nin yıkılması neticesinde

⁴¹⁰ Hasan Büyükkaya, *İlahi Dinlerde Oruç* (Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2008), 36.

⁴¹¹ Recep Demir, "Diğer İnanç Sistemlerinde ve İslam'da Oruç", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 9/22 (2016), 1789.

⁴¹² Yşa.58:1-14.

⁴¹³ Lev.26:30.

⁴¹⁴ Yşa.58:7.

⁴¹⁵ Yşa.58:4.

⁴¹⁶ Aydın, *Yahudilikte İbadet ve İnanç Esasları*, 202.

⁴¹⁷ Yar.12:7-8.

⁴¹⁸ Yar.33:20.

⁴¹⁹ Yar.26:25.

⁴²⁰ Çık.23:17.

⁴²¹ Ali Erbaş, "İslam Dışı Dinlerde Hac", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5 (2002), 106.

⁴²² Güç vd., *Dinler Tarihi El Kitabı*, 106.

yıllardır yapılmamaktadır. Dolayısıyla Yahudilik'te Süleyman Mabedi'nde yapılan aktif bir hac ibadeti mevcut değildir.⁴²³

Yahudiler hac bayramlarında farklı mekânların kutsallığına inanarak o bölgeleri ziyaret etmeye başlamışlardır. Zeytin Dağı, Hz. Davud'un mezarının içinde bulunduğu Syon Dağı, bazı ünlü rahiplerin türbeleri, Süleyman Mabedi'nden sonra kutsal sayılan mekânlar kabul edilmiştir.⁴²⁴ Yahudiler günümüzde ağlama duvarını ziyaret ederek dua etmektedirler.⁴²⁵ Yahudiler hac zamanına bağlı kalmadan ağlama duvarının karşısında yirmi üç gün boyunca devamlı toplanarak tefekkür ve dua ile beklemektedirler.⁴²⁶ Günümüzde liberal sînâgoglarda kadınlar erkeklerle birlikte ibadete iştirak edebilirken bazı geleneksel sînâgoglarda kadınlar saçlarına örtü kapatarak kendilerine ayrılan kısımda ya da balkonda ibadetlerini sürdürebilmektedirler.⁴²⁷

2.1.2. Hıristiyanlık'ta İbadet Algısı

Hıristiyanlar Yahudi kutsal kitabı olan Tanah'ı kabul etmiş ve Eski Ahid olarak adlandırmış, kendi kitaplarına da Yeni Ahid ismini vermişlerdir.⁴²⁸ Yahudiliğin devamı niteliğinde ortaya çıkan Hıristiyan inancı, Yahudilerin ibadet anlayışından etkilenmiş fakat zamanla ibadet algılarını kendi yorumlarını da dâhil ederek ortaya koydukları anlayışla şekillendirmişlerdir.⁴²⁹ Yeni Ahid'de ibadetlerle ilgili sistematik ve düzenli bilgilere ulaşmak oldukça zor görünmektedir. Hz. İsa'nın Yahudi ibadetlerini kabul etmesi fakat Pavlus'un bu ibadetlere önem vermemesi ibadetlerde karışıklığa yol açmıştır.⁴³⁰ Hz. İsa'nın ibadete dair tavsiye ettiği hususlar kapalı ve muğlak olmakla birlikte dua konusunda yönlendirmeleri olmuştur.⁴³¹ Hıristiyanlarda ibadetin özünü tam bir inanç ve itimat ile yapılan dua oluşturmaktadır. Hıristiyan inancına göre dua tanrı ile iletişim kurma aracıdır. Dua ruhun tanrıya yükselişine ve her türlü dileğin ondan talep edilmesine bir vasıtaadır. Ayrıca dua yaratıcıya hamd ve şükretme, af dileme ve tanrıyı yüceltme vasıtasıdır.⁴³²

⁴²³ İsmail Taşpınar, *Din ve Fenomonoloji Arasında Yahudilik ve Hıristiyanlık* (İstanbul: M.Ü.İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2020), 79.

⁴²⁴ Nuran Şen, *Hac İbadetinin Psiko-Sosyal yönden Değeri* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2003), 16.

⁴²⁵ Bayraktar, *Üç Dinin Tarihi Yahudilik, Hıristiyanlık, İslam*, 112.

⁴²⁶ Hacer Şahin, *Toplumsal ilişkiler Açısından Hac İbadetinin Analizi* (Ankara: Gazi Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2006), 44.

⁴²⁷ Gürkan, *Yahudilik*, 204.

⁴²⁸ Kuzgun, *Dört İncil Yazılması Derlenmesi Muhtevası Farklılıkları ve Çelişkileri*, 59.

⁴²⁹ Kahraman, *Mukayeseli Dinler Tarihi*, 79.

⁴³⁰ Bayraktar, *Üç Dinin Tarihi Yahudilik, Hıristiyanlık, İslam*, 399.

⁴³¹ Muzaffer Doyan, *Kur'an'da İbadetin Manevi Boyutu* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2007), 30.

⁴³² Suat Yıldırım, *Mevcut Kaynaklara Göre Hıristiyanlık* (İzmir: Işık Yayınları, 1996), 234-235.

Hıristiyanlık'ta kilise oldukça önemli bir yere haizdir. Hıristiyanlar Yahudilerin kutsal mabedi olan sînâgoglardan ayrıldıktan sonra kiliseler inşa edilmiş ve cemaatle ya da ferdi olarak buralarda ibadet etmişlerdir.⁴³³ İbadetlerin sistematîğini oluşturmakla görevli kiliseler, inanç konularında olduğu gibi ibadet hususunda da ortak görüş elde edememiştir. Dolayısıyla Hıristiyanlık'ta sınırları çizilmeyen, ortak bir disiplinle icra edilemeyen ibadetler gün yüzüne çıkmış ve bireysellik ön planda tutulmuştur.

Hıristiyanlık'ta günde kaç defa ibadet edileceği net çizgilerle belirlenmemiş, ibadetler için muayyen vakitler tayin edilmemiştir. Hıristiyanlık'ta ibadetler şevk ve ihtiyaçlara göre şekillenmiştir.⁴³⁴ Fakat Yahudilerden etkilendikleri için tıpkı Yahudilerde olduğu gibi ibadetler günlük ibadetler, haftalık ibadetler ve yıllık ibadetler olmak üzere üç kısımda değerlendirilmiştir.⁴³⁵ Ayrıca bunların dışında Hıristiyanlar için oldukça önemli *sakrament* kavramı ile nitelendirilen dini ayinler de vardır.⁴³⁶ Hıristiyanlar Hz. İsa'nın dirildikten sonra toplum içerisinde aktif rol oynayıp, Filistin'deki yaşamında yaptığı olumlu eylemleri yapmaya devam ettiğine inanmaktadırlar. Hıristiyan inancına göre Hz. İsa'nın görünmez eylemleri, Hıristiyanlar kilisede bir ayine katıldıkları zaman meydana çıkararak kendisine dua edenlere kurtarıcı lütfunu bağışlamaktadır. Bu gizemli etkinlikler *sakrament* olarak adlandırılmıştır.⁴³⁷ İnsanı kutsallaştıran *sakramentler* tanrısal güçle karşılaşma ayinleri olarak da bilinmektedir.

Hıristiyan inanışında çeşitli *sakramentler* olmakla birlikte en önemli olanları *vaftiz* ve *evharistiya* ayini olduğu düşünülmektedir.⁴³⁸ *Sakramentlerin* ilki olan ve Hıristiyanlar için oldukça önem arz eden *vaftiz*; “yıkamak”, “suya batırmak” ya da “suya daldırmak” gibi anlamlara gelir.⁴³⁹ Hıristiyanlığa kabul edilecek olan insanlar *vaftiz* olarak bu dine giriş yapar. İnsanın tüm günahları ve asli günah ancak *vaftiz* olarak temizlenir.⁴⁴⁰ Yeni Ahid'de bu durumla ilgili: “Üzerinize temiz su dökceğim, arınacaksınız...”⁴⁴¹ ifadesi hem bedenen hem de ruhsal olarak günahlardan arınmayı temsil etmektedir. Hıristiyanların odak noktası *Evharistiya* olarak nitelendirilen pazar ayini Hz. İsa'nın çarmıha gerilmeden önce havarileri ile birlikte yediği son akşam yemeği anısına yapılan teşekkür ve minnet ayinidir.⁴⁴² Yeni

⁴³³ Kolektif, *Dinler Tarihi El Kitabı*, ed. Baki Adam (Grafiker Yayınları, 2020), 160.

⁴³⁴ Ali Erbaş, *Hristiyan Ayinleri* (İstanbul: Nun Yayıncılık, 1998), 19.

⁴³⁵ Tümer - Küçük, *Dinler Tarihi*, 347.

⁴³⁶ Fahri Kamili, *İslam Fıkıhında Namaz İbadeti* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Yüksek Lisans Tezi, 2006), 27.

⁴³⁷ Michel, *Hristiyan Tanrı Bilimine Giriş*, 88.

⁴³⁸ Sevinç Aksin, *Süryani Kadim Kilisesinde Vaftiz Sakramenti* (Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2018), 108-109.

⁴³⁹ Aksin, *Süryani Kadim Kilisesinde Vaftiz Sakramenti*, 43.

⁴⁴⁰ Bayraktar, *Üç Dinin Tarihi Yahudilik, Hıristiyanlık, İslam*, 403.

⁴⁴¹ Hez.36:25.

⁴⁴² Tümer - Küçük, *Dinler Tarihi*, 354.

Ahid’de Hz. İsa’nın havarileri ile toplanıp onlara kendini feda etmiş olduğu bedenini temsilen ekmek ikram etmesinden ve kanını temsilen de şarap ikram etmesinden bahsedilmektedir.⁴⁴³ Bu yemek neticesinde Hıristiyanlar Hz. İsa ile gizemli bir şekilde birleştiklerine inanmaktadırlar. Ayrıca Hz. İsa’nın havarilerine bu ayini kendisini anmaları için tekrarlamalarını emrettiği bölümlere de Eski Ahid’de rastlanmaktadır.⁴⁴⁴

Günlük ibadetler ilk zamanlar günün yedi ayrı vaktinde yapılırken zamanla günde iki defa yapılmıştır. Sabah ve akşam olmak suretiyle günde iki defa tanrıya dua ederek günlük ibadetlerini tamamlayan Hıristiyanlar duayı ibadetin özü olarak kabul etmektedirler. Hıristiyan inanisında günde kaç defa dua edileceği ilk etapta insanların tercihine bırakılmışken zamanla Yahudilerin günde iki defa dua etme geleneğine uyum sağlanmış ve uygulamışlardır. Yeni Ahid’de ibadete dair açık bilgiler yer almazken duaya dair Hz. İsa’nın tavsiyeleri dikkat çekmektedir.⁴⁴⁵ Hıristiyan inanisına göre ibadetlerin bir papaz eşliğinde kilisede yapılması daha makbul olduğu için ibadetler genellikle kilisede yapılmaktadır. Bu ibadetlerin tamamı İsa mesih hatırlanarak Yeni Ahid’den pasajlar okumak suretiyle yapılmaktadır.⁴⁴⁶ Bu pasajlar okunduğu esnada ayakta dinlenmesi daha doğru kabul edildiği için dua esnasında ayağa kalkılmaktadır. Dua ederken diz çökme ve yere kapanma ve mesihin ismi ile duaya başlamak esastır. En yaygın ve en basit olan dua ise haç işareti yapmaktır.⁴⁴⁷ Yeni Ahid’de dua etmenin şeytan tarafından kandırılmaya engel olması,⁴⁴⁸ bazı nimetlere sahip olabilmek⁴⁴⁹ ve kurtuluşa erişebilmek⁴⁵⁰ gibi faydalarından bahsedilmektedir.

Haftalık ibadetler haftanın kutsal günü olarak kabul ettikleri pazar gününde icra edilmektedir. Pazar günü Hz. İsa’nın yeniden diriliş günü olarak kabul edilir ve bu gün içerisinde sabah akşam kilisede ibadet yapılması esastır. Yeni Ahid’de pazar gününün kutsallığına dair net ifadeler olmamakla birlikte haftanın ilk günü olarak değerlendirilmesi ve sık sık bu günden bahsedilmesi bu güne anlam katmaktadır. Bu gün *Evharistiya* denilen ekmek-şarap ayini yapmak oldukça önemlidir. Ayrıca Hıristiyanlar bu ayinde tüketilen yiyeceklerin Hz. İsa’nın ruhuna gideceği düşüncesine sahiplerdir.⁴⁵¹

Hıristiyanlık’taki diğer ibadetlerden birisi hacdır. Eski Ahid’de hac ibadeti ile ilgili açık ve net ifadeler yer almamakla birlikte bazı bölümlerde geçen ifadelerden hac çıkarımı

⁴⁴³ Mar.14:22-25.

⁴⁴⁴ 1Ko.11:23-26.

⁴⁴⁵ Mat.6:6-8.

⁴⁴⁶ Taşpınar, *Din ve Fenomonoloji Arasında Yahudilik ve Hıristiyanlık*, 81.

⁴⁴⁷ Sarıkçıoğlu, *Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi*, 351.

⁴⁴⁸ Mat.29:41.

⁴⁴⁹ Yu.4:10.

⁴⁵⁰ Luk.21:36.

⁴⁵¹ Efe, “İlahi Dinlerde İbadet ve Namaz”, 24.

yapılmış çeşitli değişiklikler sonucunda bir kısım Hıristiyanlar tarafından uygulanan bir ziyaret şekline dönüşmüştür. Hıristiyanlar Eski Ahid’de geçen “İsa ona ardından gel, dedi.”⁴⁵² ifadesi bu manada hacca yorumlanan cümlelerden biri olmuştur.

Hac Hıristiyanlık’ta Hz. İsa’nın yaşamış olduğu özel anıların bulunduğu kutsal mekânlara ve bazı din adamlarının mezarlarına yapılan ziyarete denir.⁴⁵³ Hıristiyanlar Yahudilerin kutsal kitabı olan Eski Ahid’i kabul etmekle birlikte onların bazı inanç ve ibadetlerini de kabul etmiş ve bir müddet uygulamışlardır. Bunlardan biride hac ibadetidir. Yahudilerde bulunan hac ibadetinin merkezi Kudüs olması neticesinde ilk zamanlar Hıristiyanlarda hac maksadıyla Kudüs’ü ziyaret etmişlerdir. Bu ziyaretler zamanla dini boyutunu yitirerek siyasi bir boyut kazanmış ve Hıristiyanlar o dönem Müslümanların elinde olan Kudüs’ü alma girişimlerinde bulunmuşlardır. Bu girişimler sonuçsuz kalınca kendilerine alternatif hac merkezi olarak önemli din adamlarının mezarının bulunduğu Roma’yı seçmişlerdir. Roma dışında Meryem ana mekânları da dahil edilmek suretiyle hac merkezleri çoğaltılmıştır.⁴⁵⁴ Bu durum dünyanın çeşitli bölgelerinde yaşayan Hıristiyanların işini kolaylaştırmış ve hac ibadetini yerine getirmelerine olanak sağlamıştır.⁴⁵⁵

Hac ibadetinin Hz. İsa’nın hayatının dönüm noktaları olarak kabul edilen günlerde yapılması esastır. Bu günler Hz. İsa’nın doğum günü olan Noel, Haça gerildiği gün olarak bilinen yashı cuma ve yeniden dirildiğine inanılan Paskalya günüdür.⁴⁵⁶ Bu üç günde Hıristiyanlar Roma’yı ya da onlar için önem arz eden merkezleri ziyaret etmektedirler. Hac Hıristiyanların kurtuluşa ermesine vesile olan kişinin inâyete ermesine yol açan bir ibadet olarak yorumlanmıştır.

Hıristiyanlık’ta oruç ibadetine gelince yine diğer ibadetlerde olduğu gibi Yeni Ahid’de oruç ibadetine özgü açıklayıcı bilgiler yer almamaktadır. Oruca dair Eski Ahid’de Hz. İsa’nın oruç tutanlara vermiş olduğu tavsiyeler,⁴⁵⁷ vaazlarına başlamadan önce oruç tuttuğuna dair bilgiler⁴⁵⁸ ve Hz. İsa’nın çölde kırk gün süreyle tuttuğuna inanılan oruç, Hıristiyan ibadet sisteminde orucun yer almasına katkı sağlamıştır.⁴⁵⁹ Fakat Hz. İsa’nın oruçla ilgili net ve açık hükümler koymadığı, bu hususta kiliseyi görevlendirdiği de kaynaklarda bildirilmiştir.⁴⁶⁰

⁴⁵² Mat.8:22.

⁴⁵³ Şahin, *Toplumsal ilişkiler Açısından Hac İbadetinin Analizi*, 44.

⁴⁵⁴ Kahraman, *Mukayeseli Dinler Tarihi*, 275.

⁴⁵⁵ Ahmet Rifat Geçinoğlu, *Hac İbadetinin Bireysel Yaşayıştaki Rolü* (Adana: Çukurova Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2010), 14-15.

⁴⁵⁶ Erbaş, “İslam Dışı Dinlerde Hac”, 110.

⁴⁵⁷ Mat.6:16-18.

⁴⁵⁸ Mat.4:2.

⁴⁵⁹ İlknur Yılmaz, *Yahudilikte Dua* (Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2013), 18.

⁴⁶⁰ Rahim Ay, “İlahi dinlerde Oruç: Kaynağı, Amacı ve Uygulanışı Bakımından Karşılaştırmalı Bir İnceleme”, *Journal of Analytic Divinity* 5/2 (2021), 222.

Hız. İsa'nın oruca dair esasları düzenleme yetkisini kiliseye vermesi neticesinde karışıklıklar meydana geldiği görölmektedir. Din adamları kendi istekleri doğrultusunda oruç tahsis edebilme ve gerekli gördükleri durumlarda orucu bozdurma hakkına sahip olmuşlardır. Bazı kiliseler için oruç önem arz eden bir ibadet konumuna yükselmişken bazı kiliseler oruca önem vermemiştir.

Hıristiyanlık'ta oruç, vücuda belirli dönemlerde eziyet çektirmek, nefsi köreltmek, işlenmiş bazı günahlara kefarete olması maksadıyla tutulmaktadır. Oruç ibadetiyle kişi kendini alçaltarak⁴⁶¹ tanrı ile arasını düzeltmek maksadıyla beden ve manen bazı şeylerden bir müddet uzak kalmalıdır. Hıristiyanlık'ta oruç için *perhiz* kelimesi de kullanılır. Belirli günlerde gün doğumundan gün batımına kadar yeme içme ve cinsel ilişkiden uzak durmak gibi bir oruç anlayışı yoktur.⁴⁶² Esnek bir oruç anlayışları olduğu için yeme içme tamamen bırakılmadan yiyeceğin belli bir oranını yiyerek *perhiz* mantığında oruç tutarlar. Hıristiyan inancında oruçta bireysellik dikkat çekmektedir. Öyle ki oruç tutan kimi Hıristiyanlar sigara ve içkiyi azaltarak, kimi Hıristiyanlar, dini hususlarda daha hassas davranarak, kimileri de ihtiyaç sahiplerine daha fazla yardım ederek orucunu tamamlamaktadır.⁴⁶³ Oruç yaşı kiliseler arasında farklılık göstermekle birlikte genel görüş itibariyle, aralıklı perhiz için 14 yaş, tam perhiz içinde 21-60 yaş aralığı belirlenmiştir.⁴⁶⁴ Hıristiyan inancında 60 yaşına gelmiş bir Hıristiyan oruç tutmama inisiyatifine sahiptir.

Hıristiyanlık'ta oruç bireysel olduğu için oruç çeşitleri de bireysellik göstermektedir. Genel kabule göre haftanın üç günü oruç tutmak uygundur. Bu günler Hız. İsa'nın ele verilmiş günü olan çarşamba Hız. İsa'nın çarmıha gerildiği gün cuma ve Hız. İsa'nın gömüldüğü gün cumartesidir.⁴⁶⁵ Hıristiyanlık'ta hastalar, düşkünler, çocuklar, asker olanlar ve iş yoğunluğu fazla olanlar oruç tutmayabilir.

Hıristiyanlık'ta kurban ibadeti, Yeni Ahid'de bahsi geçen ibadetlerden biridir.⁴⁶⁶ Fakat Hız. İsa'nın çarmıha gerilme hadisesinden sonra kurban takdimi Yahudilik'teki kurban anlayışından farklı bir boyut kazanmış ve uygulanmaya başlanmıştır. Nitekim Hız. İsa'nın kendisini insanlar için feda etmesi kurban ibadetine farklı bir anlayış kazandırmış, Hız. İsa asli günahı silen kurban olarak nitelendirilmiştir.⁴⁶⁷ Hız. İsa ile yenilen son akşam yemeği anısına kutlanan *evharistiya sakramentinde* bu kurban hadisesi yâd edilmiş ve o gün içilen şarap Hız.

⁴⁶¹ Yşa.1:1-3.

⁴⁶² Bayrakdar, *Üç Dinin Tarihi Yahudilik, Hıristiyanlık, İslam*, 300.

⁴⁶³ Yıldırım, *Mevcut Kaynaklara Göre Hıristiyanlık*, 239.

⁴⁶⁴ Büyükkaya, *İlahi Dinlerde Oruç*, 55.

⁴⁶⁵ Arik, *Kur'an-ı Kerim Ayetleri Işığında Oruç*, 15.

⁴⁶⁶ Mat.8:4.

⁴⁶⁷ 1Ko.15:21-22.

İsa'nın kanını, yenilen ekmekte Hz. İsa'nın bedenini temsil etmiştir.⁴⁶⁸ Bu fedakârlık en değerli ve yegâne kurban olarak kabul görmüş hiçbir kurban buna eşdeğer kabul edilmemiştir. Dolayısıyla Hıristiyanlık'ta kurban sembolik olarak her *evharistiya* yemeğinde yenilenmiş, tekrardan fiilen kurban kesmeye gerek kalmamıştır.

2.1.3. İslam'da İbadet Algısı

Arapçada “عبد” kökünden türeyen ibadet kavramı, “hizmet etme”,⁴⁶⁹ “kulluk etme”, “boyun eğme”,⁴⁷⁰ “itaat”,⁴⁷¹ “köle edinme”,⁴⁷² “tezellül gösterme”, “tâbi olma”, “tapınma” gibi anlamlara gelir.⁴⁷³ Terim olarak ibadet ise niyete bağlı olarak ruh ve bedenle yapılan, yapılması halinde sevap kazandıran Yüce Allah'a yakınlaşmayı ve bağlılığı ifade eden tutum ve davranışların tümüdür.⁴⁷⁴ Kur'ân-ı Kerîm'de ibadet hususunda *tevhid*, *kulluk* ve *itaat* kavramları dikkat çekmektedir. *Tevhid*, Allah Teâlâ'nın dışındaki tanrı ve benzeri şeylere inanmayı terk etmek suretiyle⁴⁷⁵ kulun bütün ibadetlerinde Yüce Allah'ı tek mabud olarak tanıması ve hiçbir kimseyi O'na ortak koşmayıp kulluk görevini Yüce Allah'a has ve münhasır kılması demektir.⁴⁷⁶ *Kulluk*, kişinin yaşantısını inancından kaynaklanan şekilde disipline etmesidir.⁴⁷⁷ *İtaat* kavramı ise sadece Allah Teâlâ için yapılan hayırlı olan işler demektir. Kur'ân-ı Kerîm'de birçok âyette bu kavramlar zikredilmektedir. Bunlardan birisi:

لَقَدْ أَرْسَلْنَا نُوحًا إِلَىٰ قَوْمِهِ فَقَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللَّهَ مَا لَكُمْ مِنْ إِلَهٍ غَيْرُهُ إِنِّي أَخَافُ عَلَيْكُمْ عَذَابَ يَوْمٍ عَظِيمٍ

“Andolsun ki Nûh'u elçi olarak kavmine gönderdik. Dedi ki: “Ey kavmim! Allah'a kulluk edin; sizin O'ndan başka tanrınız yoktur. Doğrusu ben, üzerinize gelecek büyük bir günün azabından korkuyorum.”⁴⁷⁸

Âyette Yüce Allah'tan başka ibadet etmeye yaraşır bir varlığın olmadığı hususuna değinilmiş yani ibadette tevhid esası vurgulanmıştır. İbadet, iman etikten sonra Allah Teâlâ'nın rızasını talep ederek büyük bir saygı ve kulluk bilinci ile yaratıcının önünde eğilerek tâzimde bulunmaktır.⁴⁷⁹ İbadetler iman esaslarının ardından dinin en önemli halkasını

⁴⁶⁸ Tümer vd., *Dinler Tarihi*, 297.

⁴⁶⁹ Zebidî, *Tacü'l-arûs min cevâhiri'l-kâmûs*, 8/327.

⁴⁷⁰ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 3/273.

⁴⁷¹ Cevherî, *es-Sihâh (Tacü'l-lûğa ve sihâhu'l-Arabiyye)*, 2/502.

⁴⁷² Ebü't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed el-Firûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muhît*, thk. Mektebü Tahkiki't-Türâs fi Müessesetü'r-Risâle (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1426), 296.

⁴⁷³ İsfahânî, *el-Müfredât fi garibi'l-Kur'ân*, 542.

⁴⁷⁴ Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, 133.

⁴⁷⁵ Taberî, *Câmi'u'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, 12/498.

⁴⁷⁶ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 362-366.

⁴⁷⁷ Gündüz, *Din ve İnanç Sözlüğü*, 179.

⁴⁷⁸ el-A'râf 7/59.

⁴⁷⁹ Seyit Avci, “Hadislerde İbadet Hayatı İle İlgili Şartlar Ve”, (ts.), 401.

oluşturmaktadır. İman ve ibadet arasında sıkı bir bağ vardır. İman insanın kalbinde vuku bulurken ibadet ise imanın somut bir tezahürü olarak tasdik edişin dışı yansımasıdır. Nitekim Kur'ân-ı Kerim'de müminlerin özelliklerinden bahsedilirken iman ettikten sonra yaptıkları ibadetlere atıf yapılmış ve ardından onların cennetle müjdelenen kimseler olacağı vurgulanmıştır.⁴⁸⁰ Ayrıca bir kimsenin ebedi saadete ulaşabilmesi için de iman ile ibadet birlikteliğine atıf yapılan başka âyetlerde mevcuttur.⁴⁸¹

وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ

“Ben cinleri ve insanları, başka değil, sırf bana kulluk etsinler diye yarattım.”⁴⁸²

Âyette kulluğun ana vasfı ibadet olarak zikredilmiş ve ibadet yalnızca Yüce Allah'a has kılınmıştır. Allah Teâlâ'nın kullarına bazı ibadetleri emretmesindeki hikmet, kendi menfaatine dönük değil, bilakis kullarının dünyevî ve uhrevî faydalarını temin etmeye yöneliktir.⁴⁸³ Kulluk bilinci aşıl原因 ve kulluğun bir gereği olan ibadet Yüce Allah'ın huzuruna çıkmak için bir vasıttır. İbadet vesilesiyle kişi kendisine sayısız nimetler veren ve kendisini evrenin en saygın yarattığı kılan Allah Teâlâ'ya teslimiyet ve tâzim duygularını ifade etmektedir. İbadetler kişiye inancını kuvvetlendirmesi ve Yüce Allah ile iletişim kurabilmesi adına kolaylık sağlamaktadır. İbadet eden kimseler Yüce Allah'ı devamlı hatırlayıp, varlığını hissederek iç huzurlarını sağlamış olmaktadır. Öyle ki zaman zaman sıkıntı, hastalık, dert ve kederle yüz yüze kalan insan bu gibi durumlarda ümitsizliğe düşmeden Yüce Allah'a sığınarak çıkış biletini bulmaktadır. Allah Teâlâ'ya sığınan ve sorumluluk bilinciyle kulluk eden kimse de Yüce Allah katında değer kazanmaktadır.

İslami inanışta ibadet kavramını geniş anlamı ile düşündüğümüzde hayatın her safhası ibadet haline getirilebilmektedir. Öyle ki Hz. Peygamber “Her iyilik bir sadakadır” buyurmuştur.⁴⁸⁴ Kişi halis bir niyetle yolda insanları rahatsız eden bir nesneyi kenara aldığı veya Müslüman kardeşine tebessüm edip selam verdiğiğinde, yardıma ihtiyacı olan birine yardım ettiğiğinde bu davranışları ibadet kapsamında değerlendirilmektedir.⁴⁸⁵ Ayrıca Hz. Peygamber ailenin rızkını temin etmek için çalışmayı,⁴⁸⁶ adaletle hükmetmeyi⁴⁸⁷ ve

⁴⁸⁰ Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, 1/432.

⁴⁸¹ en-Nisâ 4/171, et-Teğâbün 64/9, el-Kehf 18/110.

⁴⁸² ez-Zâriyât 51/56.

⁴⁸³ İskender Aybuğa, *Kur'an-ı Kerim Bağlamında Gaye Fayda ve Hikmetleri* (İğdır: İğdır Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 17.

⁴⁸⁴ Buhârî, “Edep”, 81 (No. 33).

⁴⁸⁵ Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre (Yezîd) et-Tirmizî, *Sünen-i Tirmizî* (Mısır: Şirketü Mektebetü ve Matbaati Mustafa el-Bâbî, 1390), “Birr” (No. 36).

⁴⁸⁶ Tirmizî, “Birr”, (No. 42).

⁴⁸⁷ Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce Kazvîni, *Sünen-i İbn Mâce* (Beyrut: Daru İhyai'l Kütübi'l-Arabi, 1441), “Hudud”, 20 (No. 3).

karşılaştığı kimselere selam vermeyi⁴⁸⁸ kişinin sevap kazanmasına vesile olan ibadetlerden saymıştır. Ancak en geniş manadaki ibadet anlayışı içerisine giren bu davranış şekilleri ibadetin özel anlamı olarak zikrettiğimiz dinde yapılması istenilen temel ibadetlerin yerini tutamaz ve onların yapılmaması gibi bir sonuca kişiyi ulaştıramaz.

İslami inanışta Yüce Allah kullarına ibadeti emrederken birtakım somut eylemlerle yerine getirilmesini istemektedir. Belirli davranış şekillerinden oluşan ibadetler Kur'ân-ı Kerîm'de sıkça ifade edilmiş ve bu ibadetlerin detaylarını ayrıntılı bir biçimde Hz. Peygamber insanlara öğretmiştir.⁴⁸⁹ İbadetler bedeni, mali ve hem bedeni hem mali ibadetler şeklinde tasnif edilmiştir.⁴⁹⁰ Kur'ân-ı Kerîm'de yapılması gereken bu ibadetler namaz,⁴⁹¹ oruç,⁴⁹² hac,⁴⁹³ zekât⁴⁹⁴ ve kurban'dır.⁴⁹⁵ Bunların her birinin yapılma yeri ve şekli vardır. Konumuz dâhilinde bu ibadetlerin keyfiyetini anlaşılmak açısından ele almak faydalı olacaktır.

Namaz ibadetinin aslı Arapça صلاة *Salat* kökünden türemiştir. *Salat* kelimesinin karşılığı olan namaz: “dua etmek”, “yüceltmek”, “bağışlanma dilemek”, “tezkiye etmek” gibi anlamlara gelmektedir.⁴⁹⁶ Dini bir terim olarak ise namaz: Yüce Allah'ın emrettiği Hz. Peygamberin uygulamalarıyla öğretmiş olduğu haliyle tekbir almak suretiyle başlayan ve selamla son bulan kalp, akıl, dil ve bedenle yapılan ibadettir.⁴⁹⁷ Öyle ki namaz; ayakta durma, eğilme, secde gibi fiziken aktiflik gerektiren bir ibadetken Yüce Allah'ı yüceltme, övme, dua etme gibi eylemlerle Kur'ân-ı Kerîm âyetlerini telaffuz etme yönüyle dili aktifleştiren bir ibadettir.⁴⁹⁸ Yine namaz; akıl ile düşünme, anlama, tefekkür etme gibi boyutlara sahip olması yönüyle akli aktifleştirirken manevi lezzet ve huşu içermesi yönüyle de kalbin aktifliğini sağlayan çok boyutlu bir ibadettir.⁴⁹⁹ Kur'ân-ı Kerîm'de birçok âyette namaz müminlere emredilmiş, namazın müminler için önemi vurgulanmış ve detaylarına dair bilgiler zikredilmiştir.⁵⁰⁰ Bu âyetlerden bazıları şu şekildedir:

أَتْلُ مَا أُوحِيَ إِلَيْكَ مِنَ الْكِتَابِ وَأَقِمِ الصَّلَاةَ إِنَّ الصَّلَاةَ تَنْهَىٰ عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ وَلَذِكْرُ اللَّهِ أَكْبَرُ وَاللَّهُ يَعْلَمُ مَا تَصْنَعُونَ

⁴⁸⁸ Buhârî, *el-Câmi 'u's-Sahîh*, "İman", 5 (No. 6) .

⁴⁸⁹ Yusuf Çelik, “Kur'an'da İbadet”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 41 (2014), 210.

⁴⁹⁰ Ahmet Yaman, “İslam'da İbadet”, *İslam İbadet Esasları*, ed. Talip Türcan (Ankara: Grafiker Yayınları, 2014), 26-27.

⁴⁹¹ İbn Ebû Hâtîm, *Tefsîrî'l-Kur'âni'l-'azîm*, 4/1055.

⁴⁹² Ebüssuûd, *İrşâdî'l-akli's-selîm ilâ mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm*, 1/198.

⁴⁹³ Ebû Abdillâh Süfyân es-Sevrî, *Tefsîru Süfyâni's-Sevrî* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1413), 62.

⁴⁹⁴ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 5/392.

⁴⁹⁵ Begavî, *Me'âlimü't-tenzîl fi tefsîri'l-Kur'ân*, 5/385.

⁴⁹⁶ İsfahânî, *el-Müfredât fi garîbi'l-Kur'ân*, 490-491.

⁴⁹⁷ Güç vd., *Dinler Tarihi El Kitabı*, 229.

⁴⁹⁸ Kurtubî, *el-Câmi 'li-ahkâmi'l-Kur'ân*, 1/162.

⁴⁹⁹ Esmâ Sayın, *Namazın Karakter Gelişimi Üzerine Etkisi* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2003), 16-17.

⁵⁰⁰ Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdi el-Hacrî el-Mısırî et-Tahâvî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, thk. Sadettin Ünal (İstanbul: Merkezi'l Buhûsi'l İslamiyyeti't-Tabîğu li-vakfi Diyanet, 1416), 139-145.

“Kitaptan sana vahyedilenleri oku, namazı özenle kıl. Kuşkusuz namaz hayâsızlıktan ve kötülükten meneder. Allah’ı anmak her şeyden önemlidir. Allah yaptıklarınızı bilir.”⁵⁰¹

Yukarıdaki ayette namazın şartlarına ve adabına göre hükümlerine uyarak kılınması neticesinde kişiyi her türlü kötülüklerden alıkoyacağı vurgulanmış⁵⁰² ve namazda üç güzel hasletin olduğu belirtilmiştir. Bunlar ihlas, Allah korkusu ve Yüce Allah’ı zikretmektir. İhlas, ibadette sadece bir olan Yüce Allah’a kulluğu ifade etmektedir.⁵⁰³ Kişinin Yüce Allah’tan hayâ etmesi ve Allah korkusu kötülüklerden uzaklaşmaya vesile olmaktadır. Namaz esnasında Kur’ân-ı Kerîm’den ayetler okumak Allah’ın kelamıyla hemhal olmak ve O’nu zikretmek demektir.⁵⁰⁴ Ayrıca kişi namaz vesilesiyle gündelik hayatın karmaşasından sıyrılarak Allah Teâlâ’yı anarak, O’nun yüceliğini hatırd tutmaktadır.

الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ وَيُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ

“Onlar gayba iman ederler, namazı kılarlar, kendilerine verdiklerimizden hayra harcarlar.”⁵⁰⁵

Âyette geçen *namazı ikame ederler* tabiri *namazı kılarlar* tabirinden daha geniş anlam ihtiva etmektedir. Müfessirler bu hususta farklı görüşler ifade etmişlerdir. Bu görüşlerden bir tanesi “Onlar namazlarında devamlıdır.”⁵⁰⁶ âyetini baz alarak namazın ikamesi, “namaza devam etmektir” anlamını verenlerin görüşüdür. Bir başka görüş, “namaz kılarken başka şeylerle meşgul olmadan gevşeklik göstermeden namaz kılmaktır” şeklindedir.⁵⁰⁷ Diğer bir görüş ise namazın şartlarına uymak Yüce Allah’a boyun eğmek, tevazü göstererek namaz kılmak hatta kıldırmak manalarını ifade etmektedir.⁵⁰⁸ Bahsedilen son görüşte cemaatle namaz hususu da dikkat çekmektedir.⁵⁰⁹ Bireysel yapılan ibadetler gibi cemaat halinde yapılan ibadetlerinde birçok faydası vardır. Toplu halde yapılan ibadetler insanlar arasında birlik beraberlik duygularını pekiştirerek kişiler arasında sosyal münasebetlerin gelişmesine vesile olmaktadır. Ayrıca cemaatle yapılan ibadet, kişilere daha içten duygularla huşû içerisinde ibadetlerini yapma imkânı tanımaktadır.⁵¹⁰ Nitekim ibadet sayısız hikmetler barındıran, imanı tamamlayan Yüce Allah’a yönelik şeklinin en güzel halidir.

⁵⁰¹ el-Ankebût 29/45.

⁵⁰² Sâbûnî, *Saffetü’l-tesfîr*, 2/425.

⁵⁰³ Ebü’l-Bekâ el-Kefevî, *el-Küllîyyât*, thk. Adnan Derviş (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1083), 64.

⁵⁰⁴ Ebü’l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân es-Süyûtî, *ed-Dürri’l-Mensûr fi’l-tesfîr bi’l-me’sûr* (Beyrut: Darul Fikr, 1431), 6/464.

⁵⁰⁵ el-Bakara 2/3.

⁵⁰⁶ el-Meâric 70/23.

⁵⁰⁷ Râzî, *et-Tefsîrü’l-kebîr (Mefâtihu’l-gayb)*, 269-277.

⁵⁰⁸ Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 219.

⁵⁰⁹ Mevdûdî, *Tefhimü’l Kur’an (Kur’an’ın Anlamı ve Tefsiri)*, 49.

⁵¹⁰ Kamili, *İslam Fıkında Namaz İbadeti*, 10.

فَإِذَا قَضَيْتُمُ الصَّلَاةَ فَادْكُرُوا اللَّهَ فَيَمَاماً وَتُعُوداً وَعَلَىٰ جُنُوبِكُمْ فَإِذَا اطْمَأْنَنْتُمْ فَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ إِنَّ الصَّلَاةَ كَانَتْ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ

كِتَابًا مَّقْشُورًا

“Namazı bitirince de ayakta iken, otururken ve yatarken Allah’ı anın. Güvenlik içinde olduğunuzda namazı gerektiği gibi kılın. Şüphe yok ki namaz, müminler üzerine vakitleri belli olarak yazılmış bir ödevdir.”⁵¹¹

Âyette namazın belirli vakitlerde müminlere farz kılındığı anlaşılmaktadır. Bu vakitlerin hangi vakitler olduğu da başka âyetlerde belirtilmiş üç namaz vakti âyetler ışığında anlaşılmış ve diğer vakitlerde hadislerin tefsiri neticesinde sabit olmuştur.⁵¹² Nitekim namaz ibadetine dair Kur’ân-ı Kerîm’de genel hatlarıyla bilgiler bulunmakla beraber Hz. Peygamberin söz ve uygulamaları neticesinde ibadetin özel sınırları çizilmektedir.⁵¹³ Ayrıca Kur’ân-ı Kerîm’de; namazın emredildiği âyetler,⁵¹⁴ Allah Teâlâ’ya ve resulüne iman edenlerin⁵¹⁵ ve ahirete iman edenlerin namaz kılacağını bildiren âyetler,⁵¹⁶ namaz kılanların kurtuluşa ereceğini bildiren âyetler yer almaktadır.⁵¹⁷

İslam’ın ilk yıllarında kılınan namaz sabah ve akşam olmak kaydıyla iki vakit iken miraç olayından sonra beş vakit olmak suretiyle Müslümanlara farz kılınmıştır. Günlük farz namazlar sabah, öğle, ikindi, akşam ve yatsı olmak üzere beş vakit kılınmaktadır.⁵¹⁸ Ayrıca bu namazların dışında cuma günü öğle vakti erkeklere farz kılınan cuma namazı da farz namazlardandır.⁵¹⁹ Cuma namazı belirli şartlar dâhilinde cemaatle kılınmaktadır. Cuma namazı kadınlara farz olmamakla birlikte dileyen kadınlar cuma namazına katılım sağlayabilmektedirler.⁵²⁰

Namaz, Kur’ân-ı Kerîm ve Hz. Peygamberin sünneti incelendiğinde İslam’ın sembollerinden birisi sayılmıştır.⁵²¹ Kur’ân-ı Kerîm’de önemine binaen üzerinde en çok durulan ibadet namazdır. Namaz kişiyi hem manen hem bedenen arındırır⁵²² her gün belirli vakitlerde edâ edilerek⁵²³ kişinin hayatını disipline eden Yüce Allah ile irtibat kurma şeklidir. Namaz ve diğer ibadetleri devamlı yapan kişide zaman şuuru oluşmakta ve kişi gününü iyi

⁵¹¹ en-Nisâ 4/103.

⁵¹² Ateş, *Yüce Kur’an’ın Çağdaş Tefsiri*, 360-361.

⁵¹³ Kurtubî, *el-Câmi’ li-ahkâmi’l-Kur’ân*, 1/170-175.

⁵¹⁴ Esed, *Kur’an Mesajı (Meal-Tefsir)*, 2/825.

⁵¹⁵ Taberî, *Câmi’u’l-beyân an te’vîli âyi’l-Kur’ân*, 10/424.

⁵¹⁶ Nesefî, *Medârikü’t-tenzîl ve hakâiku’t-te’vîl*, 2/591.

⁵¹⁷ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, 3/416.

⁵¹⁸ Ali Yüksek, “Namaz İbaderinin Tarihi Süreci”, *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi* 7/2 (2018), 124.

⁵¹⁹ Tahâvî, *Ahkâmü’l-Kur’ân*, 139.

⁵²⁰ Kamili, *İslam Fıkında Namaz İbadeti*, 166-167.

⁵²¹ Beşir Gözübenli, “Namaz”, *İslam İbadet Esasları*, ed. Talip Türcan (Ankara: Grafiker Yayınları, 2014), 73.

⁵²² Taberî, *Câmi’u’l-beyân an te’vîli âyi’l-Kur’ân*, 15/502.

⁵²³ İbn Kesir, *Tefsîrü’l-Kur’âni’l-Azîm*, 2/403.

değerlendirmektedir.⁵²⁴ Ayrıca namaz ve diğer ibadetlerin kişinin hayatını anlamlandırması ve psikolojik açıdan iyi olmasına pozitif etki sağladığı da gözlemlenmiştir.⁵²⁵

İslam'da farz olan ibadetlerden bir diğeri olan oruç Arapçada صوم *Savm* kavramı ile ifade edilir. *Savm* kelimesi sözlükte, “alıkoyma”⁵²⁶, tutma”⁵²⁷ “kişinin kendini belirli şeylerden sakınması,”⁵²⁸ “bir şey yapmaktan geri durmak” ya da “kişinin kendini engellemesi” anlamlarına gelir.⁵²⁹ Dini bir terim olarak ise oruç, imsak vaktinden güneşin batmasına kadar ibadet maksadıyla yeme, içme ve cinsel ilişkiden uzak durmak demektir.⁵³⁰ Oruç ibadetinin en kâmil olanı haram ve sakıncalı şeylerden uzak durmaktır.⁵³¹ Bunlardan birisi ihlal edildiğinde oruç bozulmuş olur. Oruç, hayatın lezzetini ve iradenin kıymetini hissettiren, nefsi terbiye eden güçlü şeriatın önemli kanunlarından biridir.⁵³²

İslam'da her Müslümanın riâyet etmesi gereken farz olan oruç yılda bir ay tutulan ramazan ayı orucudur.⁵³³ Ramazan ayı, Kur'ân-ı Kerîm'in bu ayda indirilmeye başlaması,⁵³⁴ bin aydan hayırlı kadir gecesinin bu ayda olması, af ve mağfiret ayı olması hasebiyle Müslümanlar için oldukça önemlidir.⁵³⁵ Kur'ân-ı Kerîm'de on üç âyette oruç ibadetinden bahsedilmektedir. Oruç ile ilgili âyetlerden bir tanesi orucun farzîyetinin dayandığı âyettir:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ كَمَا كُتِبَ عَلَى الَّذِينَ مِن قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ أَيَّامًا مَّعْدُودَاتٍ فَمَن كَانَ مِنكُم مَّرِيضًا أَوْ عَلَى سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِّنْ أَيَّامٍ أُخَرَ وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ فِدْيَةٌ طَعَامُ مَسْكِينٍ فَمَن تَطَوَّعَ خَيْرًا فَهُوَ خَيْرٌ لَهُ وَأَن تَصُومُوا خَيْرٌ لَّكُمْ إِن كُنتُمْ تَعْلَمُونَ

“Ey iman edenler! Sizden öncekilerin üzerine yazıldığı gibi sakınasınız diye sizin üzerinize de sayılı günlerde oruç yazıldı. İçinizden hasta veya yolcu olan, başka günlerden sayısınca tutar. Orucu tutmakta zorlananlar için bir yoksulun (günlük) yiyeceği kadar fidye

⁵²⁴ Certel, “İslami İbadetlerin Psikososyal İşlevleri” 153-154.

⁵²⁵ Mevlüt Kaya - Nurettin Küçük, “İbadetler ile Hayatın Anlamı ve Psikolojik İyi Olma Arasındaki İlişkinin İncelenmesi”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 42 (19 Eylül 2017), 41.

⁵²⁶ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 12/351.

⁵²⁷ Zebîdî, *Tâcü'l-arûs min cevâhiri'l-kâmûs*, 32/529.

⁵²⁸ İbn Fâris, *Mu'cemü mekâyisi'l-luğa*, 3/323.

⁵²⁹ İsfahânî, *el-Müfredât fî garibi'l-Kur'ân*, 500.

⁵³⁰ Talip Türcan (ed.), *İslam İbadet Esasları El Kitabı* (Grafiker Yayınları, 2013), 169.

⁵³¹ Muhammed Ali es-Sâbûnî, *Ravaiu-l beyân fî tefsîr-i âyâti-l ahkâm* (Beyrut: Mektebetü'l-Gazâli, 1980),1/187.

⁵³² Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, 610.

⁵³³ Tahâvî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 1/395.

⁵³⁴ Beyzâvî, *Envârü't-tenzil ve esrârü't-te'vil*, 1/123.

⁵³⁵ Halil Altuntaş - İsmail Karagöz, *Oruç ilmihali* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2010), 17.

yeterlidir. Bir iyiliği mecbur olmadan yapan için bu (yaptığı) iyidir. Ama orucu tutmanız - bilerseniz- sizin için daha hayırlıdır.”⁵³⁶

Yukarıdaki âyette bahsedildiği gibi oruç, insanlığın dini tarihi boyunca geniş biçimde uygulama alanı bulmuştur. Orucun sayılı günler olmasından kasıt tüm yılı kapsamaması ve belirli günlerde farz olması manasındadır.⁵³⁷ Ayrıca oruç tutmamayı mübah kılan bazı mazeretler vardır. Hastalık, yolculuk oruca güç yetirememesi gibi oruç tutmanın imkânsız ya da çok meşakkatli olduğu bazı özel hallerde⁵³⁸ orucun, insanı zor duruma düşürecek bir külfete dönüşmemesi için kişinin tutmadığı gün sayısı kadar orucunu sonraya erteleme veya tamamlama gibi bir kolaylığının var olduğu görülmektedir.⁵³⁹ Oruç, Kur'an vahyinin başlamasını kutlamak, azaları boş ve faydasız işlerden alıkoymak,⁵⁴⁰ etkili bir nefis disiplini sağlamak, her kişiye bizzat kendi tecrübesi ile açlığı ve susuzluğu tattırarak ihtiyaç sahiplerini ve yoksulluğun gerçek manasını anlatmak için en etkili ibadettir.⁵⁴¹

İslam'da oruç genel olarak üç kategoride değerlendirilir. Bunlardan ilki mecburi oruçlardır. Bu oruç türleri farz ve vacip olarak nitelendirilmektedirler.⁵⁴² Ramazan orucu, kefarettir, adak ve kaza orucu bu kabildendir. Gerekli şartları taşıyan kişiler bu orucu tutmakla mükelleftir. İkincisi, zorunlu olmayan tavsiye edilen Hususi/Nafile oruçlardır. pazartesi-perşembe orucu buna örnek verilebilir. Üçüncüsü ise dinen geçersiz olup yasaklanmış olan oruçlardır. Kadınların özel durumlarında tuttuğu oruç iftar yapmaksızın iki veya daha fazla gün oruç tutmak buna örnektir.⁵⁴³

Bir diğer ibadet ise zekâttır. زکوٰۃ Z-k-v kökünden türeyen zekât kavramı sözlükte “artmak”,⁵⁴⁴ “çoğalmak”,⁵⁴⁵ “arınmak”,⁵⁴⁶ “temizlenmek”,⁵⁴⁷ “bereketlenmek”,⁵⁴⁸ gibi manalara gelir. Dini bir terim olarak ise zekât dinen zengin sayılan (nisab miktarı malı olan)

⁵³⁶ el-Bakara 2/183.

⁵³⁷ Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an*, 169-172.

⁵³⁸ Altuntaş - Karagöz, *Oruç ilmihali*, 71.

⁵³⁹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, 2/22-30.

⁵⁴⁰ Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. Mehdî el-Hasenî İbn Acîbe, *el-Bahrü'l-medîd fi tefsiri'l-Kur'âni'l-mecîd*, thk. Ahmed Abdullah (Kahire: Doktor Hüseyin Abbas Zeki, 1419), 1/185.

⁵⁴¹ Esed, *Kur'an Mesajı (Meal-Tefsir)*, 1751.

⁵⁴² Algül vd., *İlmihal*, 1/384-388.

⁵⁴³ Büyükkaya, *İlahi Dinlerde Oruç*, 81.

⁵⁴⁴ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 14/359.

⁵⁴⁵ Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî, *Esâsü'l-belâğâ*, thk. Muhammed Bâsil Uyûn es-Sûd (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1419), 1/418.

⁵⁴⁶ Cevherî, *es-Sihâh (Tacü'l-lûğâ ve sıhâhu'l-Arabiyye)*, 6/2368.

⁵⁴⁷ Zebîdî, *Tacü'l-arûs min cevâhiri'l-kâmûs*, 38/220.

⁵⁴⁸ İsfahânî, *el-Müfredât fi garîbi'l-Kur'an*, 380.

Müslümanların para, gümüş, altın, ticaret malı, hayvan, maden, sanayi ve toprak ürünlerinden belirlenmiş bir bölümünü Kur'ân-ı Kerîm'de bildirilen kimselere⁵⁴⁹ vermektir.⁵⁵⁰

Zekât mal ile yapılan bir ibadettir.⁵⁵¹ Hicretin ikinci yılında ramazan orucundan sonra farz kılınmıştır.⁵⁵² Kişi zekât vererek malının bir kısmını ihtiyaç sahiplerine ulaştırmaktadır. Bu durum görünürde kişinin malında azalma gibi dursa da zekat kelimesinin anlamı itibariyle de bakıldığında kişinin malında bereketlenmeye ve arınmaya vesile olmaktadır.⁵⁵³ Kur'an-Kerimde zekât otuz dört yerde zikredilmektedir. Bu âyetlerden bir kısmı şu şekildedir:

وَمَا أَمَرُوا إِلَّا لِيَعْبُدُوا اللَّهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ حُنَفَاءَ وَيُقِيمُوا الصَّلَاةَ وَيُؤْتُوا الزَّكَاةَ وَذَلِكَ دِينُ الْقَيِّمَةِ

“Halbuki onlara, Allah’a kulluk etmeleri, Hanîfler olarak O’na yürekte inanıp boyun eğmeleri, namaz kılmaları ve zekât vermeleri emredilmişti. Doğru din de işte budur.⁵⁵⁴”

الَّذِينَ يُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَيُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَهُمْ بِالْآخِرَةِ هُمْ يُوقِنُونَ أُولَٰئِكَ عَلَىٰ هُدًى مِّن رَّبِّهِمْ وَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ

“Namazlarını özenle kılan, zekâtı veren ve âhirete kesin olarak inananlar, İşte onlar rableri tarafından gösterilen doğru yol üzerindedirler; kurtuluşa erenler de yalnız onlardır.”⁵⁵⁵

Zekât ibadetinin diğer ibadetlerde olduğu gibi fert ve toplum için birçok faydası vardır. Müslüman farz olan bir ibadeti yapmış olması hasebiyle öncelikle kulluk görevini ifa etmiş olmaktadır. Kişi Yüce Allah’ın vermiş olduğu nimetlere şükrünü ifade ederek malını bereketlendirmektedir. Zekat cimriliğe düşmenin önüne geçerek zengin fakir arasında köprü kurmaktadır. Ayrıca zekat kişiler arası sevgi ve kardeşlik duygularını pekiştirerek ahlaki güzelleştirmekte, toplumsal düzenin sağlanmasına vesile olmaktadır⁵⁵⁶

Bir diğer ibadet olan حج hac sözlükte “yönelmek”⁵⁵⁷, “ziyaret etmek”⁵⁵⁸ “kastetmek”,⁵⁵⁹ gibi anlamlara gelir. Hac ibadeti hem beden hem mal ile yapılan

⁵⁴⁹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 5/392.

⁵⁵⁰ Yaşar Yiğit vd., *Zekat İlmihali* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2013), 29.

⁵⁵¹ Tahâvî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 1/255.

⁵⁵² Fatih Mehmet Aşıkutlu, *Kur'an'da İbadet Eğitimi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2010), 119.

⁵⁵³ Şehmus Demir, “Kur'an'da Zekat Kavramının Etimolojik ve Semantik Analizi”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 28 (2007), 19.

⁵⁵⁴ el-Beyyine 98/5.

⁵⁵⁵ Lokmân 31/4-5.

⁵⁵⁶ Ahmet Şimşek, *İslam'da Zekat Müessesesine Sosyolojik Bir Yaklaşım* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1994), 29.

⁵⁵⁷ Cevherî, *es-Sihâh (Tacü'l-luğa ve sıhâhu'l-Arabiyye)*, 1/303.

⁵⁵⁸ Ebü'l-Velîd Zeynüddîn Hâlid b. Abdillâh b. Ebî Bekr el-Vakkâd el-Ezherî, *Tehzîbü'l-luğa* (Beyrut: Darü'l İhyai't-Türâsi'l-Arabi, 2001), 3/249.

⁵⁵⁹ İsfahânî, *el-Müfredât fî garibi'l-Kur'ân*, 218.

ibadetlerdendir. Fıkıh terimi olarak ise hac, gerekli şartları taşıyan Müslümanların, belirlenmiş zaman içerisinde din tarafından kutsal sayılan merkezleri giderek belli dini vecibeleri yerine getirmesine denir.⁵⁶⁰ İslam'ın beş şartından biri olan hac gerekli şartları taşıyan kimselerin ömründe en az bir kez yapması gereken ibadettir.⁵⁶¹ Hac, İslam'ın evrenselliğini, birlik ve beraberliği, insanlar arasında fark gözetmeksizin sevgi, saygı, kardeşlik ve eşitliği temsil etmektedir.⁵⁶²

Hac çeşitli manalar ifade eden sembollerle doludur. Her beldeden her ırktan insanın hiçbir fark gözetilmeksizin bütün dünyevi arzularından uzaklaşarak aynı bölgede toplanması mahşer gününü, hacıların giymiş oldukları ihram temizliği ve saflığı, aynı zamanda ölümü, hacıların Arafat'ta bekleyişi mahşerde hesap vermek için bekleme anını, tavaf insanlar arasında hiçbir sosyal fark gözetmeksizin eşitliği sembolize eder.⁵⁶³

Kur'ân-ı Kerîm'de hac ibadetine dair âyetlerden bazıları şu şekildedir:

فَبِئْسَ آيَاتُ بَيِّنَاتٍ مَّقَامُ إِبْرَاهِيمَ وَمَنْ دَخَلَهُ كَانَ آمِنًا وَلِلَّهِ عَلَى النَّاسِ حِجُّ الْبَيْتِ مَنِ اسْتَطَاعَ إِلَيْهِ سَبِيلًا وَمَنْ كَفَرَ فَإِنَّ اللَّهَ غَنِيٌّ عَنِ الْعَالَمِينَ

*“Orada apaçık deliller, İbrahim’in makamı vardır. Oraya giren emniyette olur. Gitmeye gücü yetenin o evi ziyaret etmesi, Allah’ın insanlar üzerinde bir hakkıdır. Kim inkâr ederse bilmelidir ki, Allah hiçbir şeye muhtaç değildir.”*⁵⁶⁴

Hacca gitmeye gücü yeten kimselerden kastın yola gidip gelmeye sağlığın elverişli olması,⁵⁶⁵ gidip gelmeye yetecek maddi imkâna sahip olmak, yol güvenliğinin olması şeklinde yorumlanmıştır.⁵⁶⁶ Şartları taşıyan kimseler kadın erkek fark etmeksizin görevini ifa etmelidir.⁵⁶⁷

وَإِذْ فِي النَّاسِ بِالْحَجِّ يَأْتُوكَ رِجَالًا وَعَلَى كُلِّ ضَامِرٍ يَأْتِينَ مِنْ كُلِّ فَجٍّ عَمِيقٍ

*“İnsanlara hac ibadetini duyur; gerek yaya olarak gerekse yorgun argın develer üzerinde uzak yollardan gelerek sana ulaşsınlar.”*⁵⁶⁸

⁵⁶⁰ Algül vd., *İlmihal*, 1/514.

⁵⁶¹ Gündüz, *Din ve İnanç Sözlüğü*, 150.

⁵⁶² İsmail Karagöz vd., *Hac İlmihali* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2013), 22.

⁵⁶³ Şen, *Hac İbadetinin Psiko-Sosyal yönden Değeri*, 23-25.

⁵⁶⁴ Âl-i İmrân 3/97.

⁵⁶⁵ Beyzâvî, *Envârü't-tenzil ve esrârü't-te'vil*, 2/29; Tahâvî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 2/7.

⁵⁶⁶ İbn Acîbe, *el-Bahrü'l-medîd fi tefsîri'l-Kur'âni'l-mecîd*, 1/385.

⁵⁶⁷ Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, 83.

⁵⁶⁸ el-Hac 22/27

Âyetlerde Haccın vücûbu ve farziyeti çeşitli ifadelerle tekit edilmiştir. Ayrıca Müslümanların ziyaret edip tavaf ettiği kutsal mabetten bahsedilmiştir. Hz. İbrahim tarafından inşa edildiği ve yapıldığından bu yana saygı gösterilen bu mabet Kâbe'dir.⁵⁶⁹ Kâbe hac ve umre için gelenlere orada tavaf edenlere faydası çok büyük bir mekândır. O insanların kıblesi ve mabedidir.⁵⁷⁰ Kâbe Hz. Âdem'in yeryüzüne inşa ettiği ve yıllar sonra Hz İbrahim'in inşasını devam ettirdiği ilk mabettir.⁵⁷¹

İslam'da kurban ibadetine gelince, Kurban kavramı قرب *Kurb* kelimesinden türemiş “yakınlaşmak”,⁵⁷² “yaklaştırmak”,⁵⁷³ “yakınlık”⁵⁷⁴ anlamlarında kullanılmaktadır. Dini terim olarak ise Yüce Allah'a yaklaşmak için ibadet niyetiyle belirlenmiş hayvanların, belirli şartları taşıması suretiyle kesilmesidir.⁵⁷⁵ Kurban bayramında Allah'a yakınlaşmak maksadıyla kesilen kurban için Arapçada kuşluk vakti anlamına gelen *Duha* kelimesinden türeyen *Udhiye* kavramı kullanılmıştır.⁵⁷⁶ Bu ifade kurbanın bayram namazı kuşluk vaktinde kesilmesinde dolayı kullanılan bir ifadedir. Kur'ân-ı Kerîm'de kurban ibadetinden bahseden âyetlerden birisi şu şekildedir:

وَلِكُلِّ أُمَّةٍ جَعَلْنَا مَنْسَكًا لِيَذْكُرُوا اسْمَ اللَّهِ عَلَىٰ مَا رَزَقَهُمْ مِنْ بَهِيمَةِ الْأَنْعَامِ فَإِلَهُكُمْ إِلَهُ وَاحِدٌ فَلَهُ أَسْلِمُوا وَبَشِّرِ الْمُخْبِتِينَ

“Biz her ümmete kurban kesmeyi meşrû kıldık ki kendilerine rızık olarak verdiği kurbanlık hayvanlar üzerine Allah'ın adını ansınlar. Sonuç itibariyle hepinizin mâbudu tek bir tanrıdır. Şu halde yalnız O'na teslimiyet gösterin. Sen de Allah'ın buyruklarına içtenlikle teslimiyet gösteren kimseleri müjdele!”

Yukarıdaki âyette her dinde kurban ibadetinin emredildiği ifade edilmiştir. Tarih boyunca kurban ibadetinin seyrine baktığımızda kurban ibadetinin kanlı kurban ve kansız kurban olarak sınıflandırıldığı ve çeşitli ilahlara kurban kesildiği dikkat çekmektedir.⁵⁷⁷ Kurban yalnızca Allah Teâlâ adına ve ona yaklaşmak amacıyla kesilir. Kurban ibadetinin temel amacı Yüce Allah'ın rızasını kazanmaktır.⁵⁷⁸ Kurban kesimi esnasında Yüce Allah'ın adını anma zorunluluğu vardır. Allah Teâlâ'dan başkası adına hayvan kesilmesi tevhid inancına aykırı olması nedeniyle İslam'a aykırıdır.⁵⁷⁹ İslâm, Yüce Allah'tan başkası adına

⁵⁶⁹ Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, 82.

⁵⁷⁰ Beyzâvî, *Envârü't-tenzil ve esrârü't-te'vil*, 4/67.

⁵⁷¹ Zemaşerî, *el-Keşşâf 'an hakâ'iki gavâmizi't-tenzil ve uyûni'l-ekâvil fi vücûhi't-te'vil*, 3/153.

⁵⁷² Cevherî, *es-Sihâh (Tacü'l-lûğa ve sihâhu'l-Arabiyye)*, 1/198.

⁵⁷³ Zemaşerî, *Esâsü'l-belâğa*, 2/64.

⁵⁷⁴ İbn Fâris, *Mu'cemü mekâyisi'l-luğa*, 5/80.

⁵⁷⁵ İsfahânî, *el-Müfredât fi garibi'l-Kur'an*, 502.

⁵⁷⁶ İsfahânî, *el-Müfredât fi garibi'l-Kur'an*, 502.

⁵⁷⁷ Çetin, *Kurban ile İlgili İnanç ve Tutumlar*, 29.

⁵⁷⁸ Mustafa İslamoğlu, *Hayat Kitabı Kur'an Gereğçeli Meal-Tefsir* (İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2017), 249.

⁵⁷⁹ Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, 6/26.

kurban kesilmesini yasaklamıştır. Ayrıca İslami inanışta put ve benzeri şeylerin adı zikredilerek kesilen kurbanın ya da başka varlıkların niyetine kesilen hayvanların etinin yenilmesini haram kılınmıştır.⁵⁸⁰

Kurbanın hükmü konusunda mezhepler arasında farklılıklar görülmektedir. Hanefi mezhebinde vacip olarak değerlendirilen kurban ibadeti için bazı şartlar aranmaktadır. Yolcu ve misafir olmamak kurban nisabına sahip olmak, hür olmak ve ergenlik çağına gelmiş olmak hanefi mezhebine göre kurban kesecek kişide aranan şartlardır.⁵⁸¹ İslam'da büyükbaş ve küçükbaş hayvanlardan kurban edilebilir. Büyükbaş hayvanlar kapsamında değerlendirilen hayvanlar deve, sığır, manda iken küçükbaş hayvanlar kapsamında değerlendirilen hayvanlar ise koyun ve keçidir.⁵⁸² Deve dışındaki büyükbaşlarının iki yaşını doldurmuş olması ve küçükbaşların bir yaşını doldurmuş olması esastır. Küçükbaş hayvanlar için geçerli bir istisna vardır eğer altı ayını doldurmuş ve besili bir hayvansa kurban edilebilir. İslami inanışta bunlar dışında hiçbir hayvandan kurban edilemez. Bahsedilen hayvanlarda cinsiyet farkı gözetilmeksizin erkeği de dişisi de kurban kesilebilir.⁵⁸³ Deve sığır ve manda bir kişiden yedi kişiye kadar ortaklaşa kesilebilirken, koyun ve keçi birer kişi tarafından kurban edilebilir. Kurbanlık hayvanın sağlıklı, semiz ve en iyisinden seçilmesi esastır.⁵⁸⁴ Hastalığı olan, aşırı zayıf olan kör olan ya da kurban edileceği yere gidemeyecek derecede kırığı olan hayvanlar kurban edilemez.⁵⁸⁵

Kur'an-ı Kerim'de Hz Âdem'in oğulları tarafından Yüce Allah'a sunulan kurbandan bahsedilmektedir.⁵⁸⁶ Yine Kur'an-ı Kerim'de Hz. İbrahim'in oğlu Hz. İsmail'in kurban edilmesinin istenmesi üzerine, Hz İbrahim'in oğlunu itaat ve teslimiyetle kurban edeceği esnada Yüce Allah tarafından Hz. İbrahim'e kurban etmesi için kurbanlık göndermesinden bahsedilmektedir.⁵⁸⁷ Kurban kesen kimse Allah'ın emrini yerine getirmek suretiyle kulluk bilinci ile Hz. İbrahim'in Allah'a teslimiyetini ve itaatini yâd etmektedir. Kur'an-ı Kerim'de kurban ibadetin temel amacı şu şekilde ifade edilmiştir.

لَنْ يَنَالَ اللَّهُ لُحُومَهَا وَلَا دِمَاؤَهَا وَلَكِنْ يَنَالُهُ التَّقْوَىٰ مِنْكُمْ كَذَلِكَ سَخَّرَهَا لَكُمْ لِتُكَبِّرُوا اللَّهَ عَلَىٰ مَا هَدَيْكُمْ وَبَشِّرِ الْمُحْسِنِينَ

⁵⁸⁰ Narin, *Kur'an ve Sünnet Açısından Kurban İbadeti*, 74.

⁵⁸¹ Abdullah Yılmaz, *Kur'an'da Kurban* (Şanlıurfa: Harran Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1995), 3-4.

⁵⁸² Türcan, *İslam İbadet Esasları El Kitabı*, 293.

⁵⁸³ Mustafa Boran, "Kurban İbadeti ve Bazı Güncel Meseleler", *Helal ve Etik Araştırmalar Dergisi* 2/1 (2020), 64.

⁵⁸⁴ Kazvînî, *Sünen-i İbn Mâce*, 2/1049.

⁵⁸⁵ Yılmaz, *Kur'an'da Kurban*, 5-6.

⁵⁸⁶ Mevdûdî, *Tefhimü'l Kur'an (Kur'an'ın Anlamı ve Tefsiri)*, 474.

⁵⁸⁷ Neseî, *Medârikü't-tenzîl ve hakâiku't-te'vîl*, 3/138.

“Onların ne etleri Allah’a ulaşır ne de kanları; O’na ulaşacak olan sadece sizin takvânızdır. İşte Allah onları sizin istifadenize verdi ki size doğru yolu göstermesinden ötürü O’nu tâzimle anasınız. İyilik yolunu tutanları müjdele!”⁵⁸⁸

Geçmiş milletlerde kurbanın kanını, dumanını ya da yağını tanrıya sunma gibi kurban kapsamında yapılan yanlışlarında önu bu âyetle kapatılmıştır. Allah Teâlâ’nın kurbanın etine ya da kanına ihtiyacı olmadığı net bir şekilde ifade edilmiş, kurban kesmedeki temel amacın takva şartı olduğuna dikkat çekilmiştir.⁵⁸⁹ Allah Teâlâ kurban ibadetiyle yarattığı kulların itaatini ve teslimiyetini ölçmektedir. Kurban ibadetinin Allah’ın emrini yerine getirme, itaat, tefekkür ve şükretme, gibi bireysel faydaları vardır. Aynı zamanda birlik ve beraberliği pekişmesi ve insanlar arasında yardımlaşmanın teşvik edilmesi yönünden de toplumsal faydaları olan bir ibadettir. Kurban keserek malının bir kısmını Allah’a yakınlaşmak için harcayan kimse hem Allah’ın emrini yerine getirmiş hem de takva sahibi olmaya çalışmıştır.

İslam’da çeşitli kurban çeşitleri vardır. *Hedy kurbanı*, *Bedene Kurbanı*, *Adak kurbanı* bunlardan bazılarıdır.⁵⁹⁰ Bunlardan en bilinen kurban çeşidi *Udhiye Kurbanı*’dır. Bu kurban çeşidi kurban bayramında kesilen kurbanı ifade etmektedir. İslam’da kurban başlığı altında bahsettiğimiz genel bilgiler en başta bu kurban çeşidi için geçerli olmaktadır. Kurban kesimi uygun şekilde yapıldıktan sonra hayvanın etinin bir kısmı misafirlere ikram edilmek üzere ayrılmaktadır. Kurban etinin bir kısmı ise eş, dost, akraba ve ihtiyaç sahiplerine dağıtılmaktadır.⁵⁹¹

فُلْ إِنَّ صَلَاتِي وَنُسُكِي وَمَحْيَايَ وَمَمَاتِي لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ

“De ki: Şüphesiz benim namazım da, diğer ibadetlerim de, yaşamam da, ölümüm de âlemlerin Rabbi olan Allah içindir”⁵⁹²

Bu âyette ve Kur’ân-ı Kerîm’de birçok âyette zikredilen, İnsanın yaratılış gayesi olan ve yalnızca Allah Teâlâ için yapılan ibadet kavramı geniş bir anlam çerçevesine sahiptir. Yüce Allah’a yakınlaşmak maksadıyla iyi niyetle yapılan eylemler Allah Teâlâ katında değer kazanmaktadır.⁵⁹³ Muayyen bir zamana ve mekâna bağlı olmayan Yüce Allah’ın rızasını talep ederek yapılan her türlü sâlih amel ibadet kapsamında değerlendirilmektedir.⁵⁹⁴ Kur’ân-ı Kerîm’de ibadetin mahiyeti ve ibadetin kim için yapılacağı genel anlamda zikredilirken, Hz.

⁵⁸⁸ el-Hac, 22/37.

⁵⁸⁹ Ateş, *Yüce Kur’an’ın Çağdaş Tefsiri*, 28.

⁵⁹⁰ Türcan, *İslam İbadet Esasları El Kitabı*, 301-302.

⁵⁹¹ Lütü Şentürk - Seyfettin Yazıcı, *Güncel Dini Meseleler* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2016), 235.

⁵⁹² el-En’am, 6/162.

⁵⁹³ Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, 24.

⁵⁹⁴ Tirmizî, "Birr", (No. 36).

Peygamber genel hatlarıyla anlatılan ibadetleri ayrıntılı olarak detaylandırmış ve uygulamalarıyla öğretmiştir.⁵⁹⁵

Kur'ân-ı Kerîm ibadetlerin şeklinden ziyade ibadetteki ihlâs ve samimiyete daha fazla önem vermektedir.⁵⁹⁶ Bu münasebetle yapılan ibadetlerde temelde Yüce Allah'ın rızasını kazanmak esas alınmalıdır. Gösteriş amacıyla kılınan namaz veya toplumda cömert bilinmek için verilen zekât, perhiz amacıyla tutulan oruç, gezi maksadıyla yapılan hac ibadet kapsamında değerlendirilemez. İbadetler ancak şirk koşulmadan,⁵⁹⁷ halis bir niyetle alçakgönüllülük, tazim ve saygı ile Allah'a yapıldığında değer kazanmaktadır.⁵⁹⁸

İslam'da İbadet bölümünde ibadetin önemi, amacı ve temel özelliklerinden bahsettikten sonra farz olan ve Müslümanlar için birçok faydayı içinde barındıran ibadetleri genel hatlarıyla değerlendirmeye çalıştık. İslam'da ibadetlerin özü bir olan Allah'a kulluk etmektir. İslam'da ibadet imanın kemale ermesi ve kulun devamlı rabbi ile diyalog halinde olup Rabbine yaklaşması için en güzel vesiledir.

İbadet imandan sonra önemli esaslardan biri olarak bütün ilahi dinlerde yerini almıştır. İlahi dinlerin üçünde de tanrı ibadetin yegâne kaynağıdır. Bütün peygamberler gönderildikleri ümmetlere Yüce Allah'a ibadeti emretmişlerdir. İnançlarının eyleme dökülme biçimi olan ibadetler, üç ilahi dinde de önemli bir yere vakıf olmuş ve sistematik bir şekilde icra edilmeye çalışılmıştır. İbadetler hususunda bazı ortak noktalar olsa da Yahudi ve Hıristiyan ibadet anlayışları İslam'dan oldukça farklı gözükmektedir. İbadetlerin üç dinde de ortak bazı amaçları vardır. tanrıya yaklaşmak, af dilemek, hamd ve şükretmek, ibadetlerin günahlara kefâret olması bunlardan bazılarıdır.

Yahudilik'te ve Hıristiyanlık'ta ibadetler dinleri tebliğ eden peygamberler tarafından belirlenmiş olmamasından, ya da onların belirlediği şekliyle günümüze ulaşmadığı için İslam'daki ibadet anlayışında var olan düzen ve ahengi görmek mümkün gözükmemektedir.⁵⁹⁹ Yahudilik ve Hıristiyanlık'ta ibadetler din adamları tarafından belirlendiği için ya da aslı tahrif edildiği için günümüze bozulmuş haliyle gelmişlerdir.

Hıristiyanlar Hz. İsa'dan önce gelmiş olan ve Eski Ahid olarak nitelendirdikleri Yahudilerin kutsal kitaplarını kabul etmeleri neticesinde birçok meselede Yahudilerden etkilendikleri görülmektedir.⁶⁰⁰ Bu meselelerden biri ibadet algısıdır. Bu iki ilahi dinde İbadetlerden bazılarında şekil ve mana itibarıyla net sınırlar çizilememesi, din adamları

⁵⁹⁵ Algül vd., *İlmihal*, 1/218.

⁵⁹⁶ et-Tevbe, 9/107,109 ; el-Bakara, 2/284.

⁵⁹⁷ Çelik, "Kur'an'da İbadet", 210.

⁵⁹⁸ Bursevî, *Rûhu'l-beyân fi tefsîri'l-Kur'ân*, 17-18.

⁵⁹⁹ Bayrakdar, *Üç Dinin Tarihi Yahudilik, Hıristiyanlık, İslam*, 670.

⁶⁰⁰ Kuzgun, *Dört İncil Yazılması Derlenmesi Muhtevası Farklılıkları ve Çelişkileri*, 59.

tarafından ibadet tahsis edilebilmesi ve ibadetlerin tasnif ediliş şekilleri itibariyle benzerlik göstermektedir.

Yahudiliğin merkezinde olan ve oldukça önem arz eden kurban ibadeti, adak, takdime ve dua şeklinde yerine getirilmiştir.⁶⁰¹ Yahudi inancında kurban ibadeti İsrâiloğullarının en önemli şahsiyetler olarak gördükleri Hz. İbrahim Hz. İshak ve Hz. Yakup'a dayandırılmıştır.⁶⁰² Bahsi geçen peygamberlerden önce Hz. Nuh'un da insanlığın günahına kefâret maksadıyla kurban kestiği Eski Ahid 'de ifade edilmiştir.⁶⁰³ Kurban ibadeti ile günah arasındaki bu bağlantı Yahudi inancında tarih boyunca devam etmiş ve Hıristiyanlık'ta yeni bir boyut kazanmıştır.⁶⁰⁴ Öyle ki Hz. İsa'nın kendini çarmıhta taktim etmesiyle Hıristiyanlık'ta kurban son bulmuştur. Hz. İsa kendini insanlığın asli günahına kefâret olması maksadıyla feda etmiş bedenini bir defa takdim etmesi inananların hepsi için kurtuluş vesilesi olmuştur.⁶⁰⁵ Bundan dolayı Hıristiyan inancında inananların kurban taktim etmesine gerek yoktur.⁶⁰⁶ Dolayısıyla Hıristiyanlar herhangi bir hayvandan kurban etmeyi tercih etmemiş kansız kurban başlığı altında tanrıya takdimelerde bulunarak kurban ibadetine devam etmişlerdir. Hıristiyan anlayışında Pazar günü yapılan ayinlerde Hz. İsa'nın bedenini ve kanını temsil eden ekmek şarap ayini kansız kurban olarak nitelendirilmiştir.⁶⁰⁷ Ayrıca Hıristiyanlar tüm ibadetlerini Hz. İsa'nın çarmıha gerilme hadisesi etrafında şekillendirmişlerdir.⁶⁰⁸ Yeni Ahid 'de kurban ibadetine açıkça karşıt ifadeler yer almamakla birlikte Eski Ahid 'de geçen "*Ben sizden dindarlık istiyorum kurban değil.*"⁶⁰⁹ İfadesi Hıristiyanların kurban kesmeme düşüncesini pekiştirmeye yardımcı olmuştur.

Yahudilik'te çeşitli suç ve günahlar için kefarete olması adına pek çok kurban çeşidi yer almaktadır.⁶¹⁰ Günahın çeşidine göre kurban niteliği de değişkenlik göstermektedir. Yahudiler işledikleri tüm günahlar için kurban keserek bu günahı arındıkları düşüncesine sahiplerdir. Bu durumu İslam'da görmek pek mümkün değildir.⁶¹¹ İslam'da kefareten maksat günahı tekrar işlememek adına eğitilmektir. İslam'da işlenen günahlar için samimi bir tövbe ve tövbeden sonra bir daha o günaha dönmek esastır. İslam'da bahsi geçen kefaretlere

---

⁶⁰¹ Yar. 12:8, 21:33, 26:25.

⁶⁰² Yar. 22:9, Yar.35:1.

⁶⁰³ Yar. 8:20.

⁶⁰⁴ Kahraman, *Mukayeseli Dinler Tarihi*, 72.

⁶⁰⁵ Michel, *Hıristiyan Tanrı Bilimine Giriş*, 84.

⁶⁰⁶ Öztürk, "İlahi Dinlerde Yemin, Keffaret ve Kurban", 187.

⁶⁰⁷ Öztürk, "İlahi Dinlerde Yemin, Keffaret ve Kurban", 187.

⁶⁰⁸ Bayrakdar, *Üç Dinin Tarihi Yahudilik, Hıristiyanlık, İslam*, 402.

⁶⁰⁹ Hoş.6/6.

⁶¹⁰ Lev.4:1-3, 7:1-4, 6:24-28.

⁶¹¹ Gürkan, *Yahudilik*, 197-198.

sırasıyla köle azat etmek, oruç tutmak ve bir fakiri doyurup giydirmek şeklindedir. Günaha kefarete kapsamında kesilen kurban örneği sadece hac esnasında görülmektedir.⁶¹²

Yahudilik'te ve İslam'da kurban edilecek hayvanların cinsi yaşı niteliği belirlenmiştir.⁶¹³ Yahudilik ve İslam'da ortak olarak kurban kesilecek hayvanlarda sığır, manda, koyun ve keçi yer almaktadır.⁶¹⁴ İslam'da kurban edilebilen deve Yahudilik'te eti yenmediği için kurban edilmemektedir.⁶¹⁵ Ayrıca İslam'da kurban edilemeyen tavuk, horoz, kumru ve güvercin gibi hayvanlar Yahudilik'te kurban edilebilmektedir.⁶¹⁶ Hıristiyanlık'ta insandan da kurban olabilir düşüncesi görülmektedir. Nitekim Hıristiyan inancında Hz. İsa çarmıhta kendini feda ederek bir nevi kendini kurban etmiştir. Hıristiyanlık'ta bir defa Hz. İsa'nın aslı günahı arındırmak adına kendini kurban etmesi inananlardan aslı günahı kaldırmış ve Hıristiyanlarda bundan sonra kan akıtmaya gerek kalmamıştır. Bunun yerine Hz. İsa'nın bedenini ve kanını temsil eden ekmek şarap ayinini (Evharistiya) yapmak yeterli görülmüştür.⁶¹⁷

Yahudilik ve Hıristiyanlık'ta kurban hem kanlı hem kansız kurban olarak tasnif edilmiştir.⁶¹⁸ Bu dinlerde tanrıya hayvan ya da bitki, yiyecek ve süs eşyaları sunmak caizken⁶¹⁹ İslam'da böyle bir tasnife gidilmemiş, kurban sadece şartları taşıyan kişiler tarafından şartlara uygun hayvanlardan edilmiştir. İslami inanışta bitki, süs eşyaları ya da yiyeceklerden kurban edilmesi kabul görmemiştir.⁶²⁰

Yahudilik'te ve İslam'da kurban edilecek olan hayvan en güzelinden seçilmeye özen gösterilmiş,⁶²¹ hastalık ya da belirli kusurları olan hayvanlardan kurban etmek iki dinde de caiz görülmemiştir. Bu hususta Yahudilik'te İslam'dan farklı olarak hayvanın cinsiyeti de önemli olup genellikle erkek olanlardan kurban etmeyi tercih etmişlerdir.⁶²²

Yahudilik'te kurbanın kanı⁶²³, kokusu,⁶²⁴ yağı⁶²⁵ ve dumanı önem arz ederken⁶²⁶ İslam'da cismani şeylerden ziyade maksat Yüce Allah'a yaklaşmaktır. Allah Teâlâ kurbanın

⁶¹² Öztürk, "İlahi Dinlerde Yemin, Keffaret ve Kurban", 189.

⁶¹³ Lev. 11:47, İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'Azîm*, 5/420.

⁶¹⁴ Tes. 14:3.

⁶¹⁵ Tes. 14:7.

⁶¹⁶ Tes. 14:11-20.

⁶¹⁷ Kahraman, *Mukayeseli Dinler Tarihi*, 80.

⁶¹⁸ Bayraktar, *Üç Dinin Tarihi Yahudilik, Hıristiyanlık, İslam*, 106.

⁶¹⁹ Uygun, "Bir Kurban Ritüeli Olarak Kurbanın Yakılması ve Yağ Taktimi", 157.

⁶²⁰ Seyfettin Yazıcı, Lütfi Şentürk, *İslam İlmihali* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2019), 352-353.

⁶²¹ Yas.15:21,

⁶²² Lev.1:10.

⁶²³ Lev.5:9.

⁶²⁴ Lev.1:17, 3:5.

⁶²⁵ Lev.7:3-4.

⁶²⁶ Bayraktar, *Üç Dinin Tarihi Yahudilik, Hıristiyanlık, İslam*, 107-108.

etiyle, kanıyla ya da dumanıyla değil kulun takvasına ve niyetine bakmaktadır.⁶²⁷ Ayrıca İslami inanışta Yahudilerde olduğu gibi kurbanın kanının içilmesi ya da kurban etinin veya yağının yakılması gibi ritüellere rastlanmamaktadır. İslam'da kurban eti eş, dost ve ihtiyaç sahibi kimselerle paylaşılmaktadır.

Yahudi inanışında Süleyman Mabedi yıkılmadan önce kurbanın geçerli olması için mabette kesilmesi esası hâkim görülmüştür. Mabedin yıkılması neticesinde bazı Yahudiler kurbanlarını sunaklarda kesmeye devam etmiş olsa da genel itibarıyla kurbanın yerini dua eylemi almıştır.⁶²⁸ İslam'da ise kurban ibadeti her yıl belirlenen şartlarda ifa edilmeye devam etmektedir.

Yahudilik'te en önemli kurban olarak nitelendirilen Suç/günah takdimesi sonucunda eğer suçu işleyen bir din adamı ise ya da tüm İsrâil halkı ise hayvanın eti tamamen yakılmak suretiyle tanrıdan af dilemek maksadıyla sunulurken, suç işleyen sıradan bir kimse ise kesilen hayvanın etini sadece din adamları tüketmiştir.⁶²⁹ Yahudilik'te bazı kurban çeşitlerinde din adamlarının gözetimi altında kesme şartı varken İslam'da böyle bir durum söz konusu değildir. Kişinin kendi kurbanını kesmesi en makbul olandır. İslami inanışta bizzat kurbanını kesememe durumu olan kimseler ise kurbanını vekâleten bir başkasına kestirmişlerdir.⁶³⁰

Yahudilik'te Süleyman Mabedi'nin yıkılması ardından kurban taktimi rastgele bir yerde yapılmamış, tanrıya yakın olmak maksadıyla kurban sunumunda yüksekçe yerler tercih edilmiştir.⁶³¹ İslam'da böyle bir düşünce yoktur. Yüce Allah kulunun yapmış olduğu ibadetleri her yerde gördüğünü Kur'ân-ı Kerîm'de belirtmiştir.⁶³² İslami inanışta Allah Teâlâ, ibadetlerdeki niyet, ihlas ve kullarındaki takvaya önem vermiştir.⁶³³

Yahudilik ve İslam'da kurban keserken uyulması gereken bazı kurallar vardır. Yahudiler bu kuralları *Şehita* kavramıyla nitelendirmişlerdir. Hayvan kesiminin tek seferde ara verilmeden yapılması, hayvanı kesileceği yere eziyet etmeden götürmek, keskin ve ucunda girinti bulunmaya bir bıçak kullanılması, kurban kesimindeki bazı ortak hususlardandır.⁶³⁴ Bu iki ilahi dinde de bu kurallar hayvana zulmetmenin önüne geçmek, seri ve acısız bir şekilde tek hamlede kurban işlemini bitirmek için koyulmuştur.

⁶²⁷ el-Hac 22/37.

⁶²⁸ Kahraman, *Mukayeseli Dinler Tarihi*, 76.

⁶²⁹ Gürkan, *Yahudilik*, 197-198.

⁶³⁰ Yazıcı, Lütfi Şentürk, *İslam İlmihali*, 355.

⁶³¹ Ezr.6:9-10.

⁶³² el-İsrâ 17/96.

⁶³³ İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'Azîm*, 5/425-427.

⁶³⁴ Uğur, *Kur'an'ın Tastik Ettığı Tevrat'taki Konular*, 278.

Yahudilik'te kurbanın kökeninde Hz. İbrahim'den oğlu Hz. İshak'ın kesilmesi istendiğine inanılırken⁶³⁵ İslam'da ise kurban hadisesi Hz. İshak'ın değil Hz. İsmail'in başından geçmiştir. Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. İbrahim'den oğlu Hz. İsmail'in kurban kesilmesinin istenmesi ve bu ilahi emre Hz. İbrahim ve oğlu Hz. İsmail'in mutlak itaati ve teslimiyeti ifade edilmiştir.⁶³⁶

Her ilahi dinin ferdi ya da toplu olarak ibadet için kullanılan kutsal mekânları vardır. Yahudilik'te sînâgog,⁶³⁷ Hıristiyanlık'ta kilise⁶³⁸ ve İslam'da cami kutsal mabetlerdir.⁶³⁹ Bu mekânlar üç dinde de hem ferdi hem toplu ibadetin yapılabileceği aynı zamanda din eğitiminin de verilebileceği oldukça önem arz eden mekânlardır. Üç ilahi dinde de ferdi ve cemaatle ibadet yer almaktadır. Fakat cemaat olmak için asgari kişi sayısı cemaate katılacak kişilerin yaşı ve cinsiyeti hususunda farklılıklar mevcuttur. Yahudilik ve Hıristiyanlık'ta ibadet esnasında Kudüs'e yönelirken⁶⁴⁰ İslam'da namaz kılarken Kâbe'ye yönelmek esastır.⁶⁴¹ Bu husustaki ortak nokta ilahi dinlerin kiblelerinin kutsal mekânlarına dönük olmasıdır. İslam'da camide yapılan toplu ibadetlerde düzen ve disiplin varken Yahudilerin sînâgogda cemaatle yapmış oldukları ibadetlerde düzen ve disiplin yoktur. Yahudi inanişında İbadet esnasında isteyen ibadete katılabilirken isteyen farklı bir işle meşgul olmaktadır.⁶⁴² İslam'da cemaate katılacak kişilerin yaşına bakılmaksızın ibadet etmesi hoş karşılanmakta ve çocukların camiye gitmesi teşvik edilmektedir. İslami inanişta kadınlar kendilerine tahsis edilen bölmelerde ibadetlerini yerine getirebilmektedir.

Namaz ibadeti Yahudilik ve Hıristiyanlık'ta, İslam'da olduğu gibi belirli şartlara ve rükûnlara sahip bir ibadet niteliğinde değildir. Kur'ân-ı Kerîm'de namaz kelimesinin karşılığı *salattır*. “Dua etmek”, “rahmet” ve “bağışlanma dilemek” gibi anlamlara sahiptir.⁶⁴³ “*Bir zamanlar biz İsrâiloğulları'ndan, “Yalnız Allah'a kulluk edeceksiniz; ana babaya, yakın akrabaya, yetimlere, yoksullara iyilik edeceksiniz. İnsanlara güzel söz söyleyin, namazı kılın, zekâtı verin” diyerek söz almıştık. Sonra, içinizden küçük bir kesim dışında, sözünüzden döndünüz; hâlâ da sırt çevirmektesiniz.*”⁶⁴⁴ Bu âyet ışığında İsrâiloğullarında namaz ile yükümlü tutulduğu açıkça belirtilmiştir.⁶⁴⁵ Fakat Yahudiler ve Hıristiyanlar şekil ve mana itibariyle müstakil bir ibadet olan namaz yerine belirli vakitlerde dua ederek bu ibadeti yerine

⁶³⁵ Yar.2:1-13.

⁶³⁶ es-Sâffât 37/107.

⁶³⁷ Kolektif, *Dinler Tarihi El Kitabı*, 97.

⁶³⁸ Michel, *Hristiyan Tanrı Bilimine Giriş*, 87.

⁶³⁹ Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hakâ'iki gavâmizi't-tenzil ve uyûni'l-ekâvil fi vücûhi't-te'vil*, 2/254.

⁶⁴⁰ İsmail Taşpınar, *Dinlerde Şehir Mabet ve İbadet* (İstanbul: M.Ü.İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2020), 31.

⁶⁴¹ el-Bakara 2/144.

⁶⁴² Doyan, *Kur'an'da İbadetin Manevi Boyutu*, 21.

⁶⁴³ İsfahânî, *el-Müfredât fi garibi'l-Kur'an*, 490-491.

⁶⁴⁴ el-Bakara 2/83.

⁶⁴⁵ Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hakâ'iki gavâmizi't-tenzil ve uyûni'l-ekâvil fi vücûhi't-te'vil*, 1/160.

getirmişlerdir. Yahudi inanişında dua esnasında özellikle din adamları tarafından farklı nesnelere ve kıyafetler kullanılırken⁶⁴⁶ İslam'da ibadet ederken herhangi bir nesne kullanılmadan aracısız Allah Teâlâ ile irtibat kurulmaktadır.

“Ey iman edenler! Sizden öncekilerin üzerine yazıldığı gibi sakınasınız diye sizin üzerinize de sayılı günlerde oruç yazıldı.”⁶⁴⁷ âyetinde İslam'dan önceki dinlerde de oruç ibadetinin farz kılındığı açıkça ifade edilmiştir.⁶⁴⁸ Ele aldığımız ilahi dinler kapsamında oruç ibadetinde bazı ortak noktalara ve çeşitli farklılıklara rastlanmıştır.

Oruç tüm ilahi dinlerde vardır.⁶⁴⁹ Yahudilik'te ve Hıristiyanlık'ta ibadetin sınırları İslam'da olduğu kadar net ve belirgin değildir. Üç dinde de orucun manası birbirine yakınlık göstermektedir. Ayrıca orucun amacına baktığımız zaman nefis terbiyesi, günahlardan arınmak, kötü davranış ve fiillerden uzaklaşmak gibi hususlarda da benzerlik vardır diyebiliriz.⁶⁵⁰ İlahi dinlerin tümünde oruç tutacak kişide belirli ortak şartlar aranmıştır.⁶⁵¹ Hastalar, yaşlılar, özel hallerinde olan kadınlar, hamile kadınlar ise bu durumlarda oruç tutmama hakkına sahiptirler.

Yahudilerin zorunlu ve en önemli orucu olan Yom Kippur orucu ile İslam'da müminler için birçok açıdan önem arz eden ramazan ayında tutulan farz oruç arasında ortak yönler vardır diyebiliriz. Öyle ki oruç ayı günahlarının bağışlanması için af ve rahmet ayı olarak görülmüş, Yahudilik'te ve İslam'da bu zamanı ibadete ayırarak geçirmeye özen göstermişlerdir.⁶⁵² Yalnız İslam'da oruç esnasında Yahudilerde olduğu gibi dünyevi işlerden tamamen uzak kalma anlayışı yoktur. Hıristiyanlarda ise oruç perhiz mantığında tutulmaktadır.⁶⁵³ Hıristiyan inancında dünyevi işlerden soyutlanarak tutulan bir oruca rastlanmamaktadır. İlahi dinlerde zorunlu oruçlar olduğu gibi nafîle ve hususi oruçlarda vardır.

Üç dinde de oruç tutacak kişilerde belirli şartlar aranmıştır. Belirli yaşa gelmiş çocuklar oruçla mükellef tutulmuştur. Yahudilik'te erkeklerde on üç, kızlarda on iki yaş sınırı, Hıristiyanlarda yirmi bir yaş sınırı varken,⁶⁵⁴ İslam'da erkek ve kızlar için ergenlik şartı aranmıştır. Hastalar, hastalık derecelerine göre üç dinde de oruç tutmama ruhsatına

⁶⁴⁶Yahudi inanişında dua esnasında başlarına örttüikleri Kippa diye isimlendirdikleri takke, Eski Ahid'den kesitlerin yazılı olduğu ve dua esnasında omuzlarına attıkları Tallit, sol kolda dua esnasında bulunması gereken dua kayışı Tefilin gibi. Gürkan, *Yahudilik*, 203.

⁶⁴⁷el-Bakara 2/183.

⁶⁴⁸Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hakâ'iki gavâmizi't-tenzil ve uyûni'l-ekâvil fi vücûhi't-te'vil*, 1/215.

⁶⁴⁹Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, 2/272.

⁶⁵⁰Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, 2/272; Yşa. 58:3-8, Mat. 6:16-18.

⁶⁵¹Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 2:22.

⁶⁵²Altuntaş - Karagöz, *Oruç ilmihali*, 26-30; Yşa.58:1-14.

⁶⁵³Bayrakdar, *Üç Dinin Tarihi Yahudilik, Hıristiyanlık, İslam*, 400.

⁶⁵⁴Büyükkaya, *İlahi Dinlerde Oruç*, 55.

sahiplerdir. Ayrıca Hıristiyanlık'ta oruç mükellefiyetinin biteceği yaş sınırı atmış olarak belirlenmişken, İslam'da böyle bir yaş sınırlaması yoktur.⁶⁵⁵ İslami inanışta kişinin sağlığı elverdiği müddetçe orucunu tutabilmektedir.⁶⁵⁶ Yahudilik'te bu hususta herhangi bir bilgiye rastlanmamaktadır.

Yahudilik'te ve Hıristiyanlık'ta hahamlar tarafından belirli yas günleri için tahsis edilmiş sayıca oldukça fazla oruç çeşidi vardır.⁶⁵⁷ Yahudilerde mabedin tahrif edilmesi anısına tutulan dokuz av orucu⁶⁵⁸ ve Hz. İsa'nın çarmıha gerildiği gün anısına bu günde oruç tutulması⁶⁵⁹ hahamlar tarafından tahsis edilmiş oruçlardan birkaçıdır. İslam'da herhangi bir din âlimi tarafından oruç tahsis edilmemiştir. Ayrıca İslami inanışta acı günlerin anısını yâd etmek maksadıyla tutulan oruca rastlanmamaktadır. Aksine İslam'da oruç ibadeti Yüce Allah'a yakınlaşmaya vesile olduğu için sevinçle karşılanarak ramazan ayı boyunca huzur iklimi içerisinde ifa edilmektedir.

İlahi dinlerde oruç süreleri de değişiklik göstermektedir. Yahudiler de arefe günü akşamından ertesi günün akşamına yaklaşık yirmi beş saat yom kippur orucu sürerken diğer oruçlar ise sabah şafak sökmelerinden akşam yıldızının doğmasına kadardır.⁶⁶⁰ İslam'da tüm oruç vakitleri imsak vaktinden akşam vaktine kadar sürmektedir.⁶⁶¹ Hıristiyanlık'ta esnek bir oruç anlayışları olduğu için yeme içme tamamen bırakılmadan yiyeceğin belli bir oranını yiyerek perhiz mantığında oruç anlayışı görülmektedir. Öyle ki oruç tutan kimi Hıristiyanlar sigara ve içkiyi azaltarak, kimi Hıristiyanlar dini hususlarda daha hassas davranarak, kimileri de ihtiyaç sahiplerine daha fazla yardım ederek orucunu tamamlamaktadır.⁶⁶²

Yahudilik ve Hıristiyanlık'ta oruç ibadeti nefse acı çektirme, günahlara kefâret olması için vücuda eziyet verme gibi olumsuz anlamlarda kullanılırken⁶⁶³; İslam'da irade eğitimi, empati kurma, kötülüklerden arınma, yardımlaşma gibi olumlu yönleri ön planda tutulmaktadır.⁶⁶⁴ Yahudi inanışında kişi kendi yaptığı olumsuz bir fiilin neticesinde bağışlanmak için oruç tutabileceği gibi mensup olduğu milletten birinin günahı içinde oruç

⁶⁵⁵ Büyükkaya, *İlahi Dinlerde Oruç*, 55.

⁶⁵⁶ Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, 272.

⁶⁵⁷ Ay, "İlahi dinlerde Oruç: Kaynağı, Amacı ve Uygulanışı Bakımından Karşılaştırmalı Bir İnceleme", 229.

⁶⁵⁸ Büyükkaya, *İlahi Dinlerde Oruç*, 39.

⁶⁵⁹ Kahraman, *Mukayeseli Dinler Tarihi*, 274.

⁶⁶⁰ Lev.23:26-32.

⁶⁶¹ Beyzâvî, *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl*, 1/24.

⁶⁶² Yıldırım, *Mevcut Kaynaklara Göre Hıristiyanlık*, 239.

⁶⁶³ Elç.6:5; Lev.16:29.

⁶⁶⁴ İbn Acîbe, *el-Bahrü'l-medîd fi tefsîri'l-Kur'âni'l-mecîd*, 1:211.

tutabilmektedir.⁶⁶⁵ Hıristiyanlık'ta oruç ibadeti daha çok bireysel tercihe bırakılmış, Yahudilik ve İslam'daki gibi zorunluluk ikinci planda kalmıştır.⁶⁶⁶

İlahi dinlerde hac ibadetini ele alacak olursak üç ilahi dinde de hac ibadetinin var olduğu görülmektedir. Kutsal mekân hac ibadetinde tüm ilahi dinlerin ortak noktası olsa da ilahi dinlerin önem attığı bazı kutsal mekânlar farklılık göstermektedir.⁶⁶⁷ İslam'da hac ibadeti hariç, namaz, zekât, oruç ve kurban ibadeti belirli bir yere bağlı tutulmamıştır. Yahudilik ve Hıristiyanlık'ta ortak zaman ve mekânda, belirli ritüeller içeren, toplu olarak gerçekleşen bir hac ibadetinin söz konusu olmadığı görülmektedir. İslam da ise hac, belirlenmiş bir zaman diliminde her ırktan her ülkeden gelen Müslümanlarla birlik beraberlik içerisinde yapılmaktadır.⁶⁶⁸

2.2. VAHİY KÜLTÜRÜNDE PEYGAMBER ALGISI

2.2.1. Yahudilik'te Peygamber Algısı

Semavi dinlerden biri olan Yahudilik kutsal kitapları ve temel inanç sistemleri olan milli bir dindir.⁶⁶⁹ Yahudilik'te peygamberlik meselesi bu dinin temel inanç esaslarından bir tanesi olmuştur. Yahudi inanç esaslarını sistemleştirilen Mûsâ b. Meymun, on üç maddeli inanç esaslarının altı ve yedinci maddelerinde peygamberlere iman meselesine değinmiştir.⁶⁷⁰ Bu maddelerde peygamberlere imanın gerekliliğinden ve Hz. Mûsâ'nın en üstün Peygamber oluşundan bahsedilmektedir.⁶⁷¹

Yahudi kutsal kitabı olan Eski Ahid'de peygamberlik ile ilgili önemli bilgiler yer almaktadır. Peygamberlerle ilgili genel bilgiler dağınık olmakla birlikte ilk ve son peygamberlerden bahsedilen ve İsrailoğulları peygamberlerini anlatan kısma Nebiim/Peygamberler denilmektedir.⁶⁷² Eski Ahid'de peygamberler için Nebi (Navi),⁶⁷³ Roeh,⁶⁷⁴ Hozeh,⁶⁷⁵ Tanrı Adamı,⁶⁷⁶ Tanrının Kulları⁶⁷⁷ ifadeleri kullanılmıştır. Bu kavramlar muhtevası yönüyle farklı anlamlar içerdiği için farklı peygamberler ya da vahiy almış

⁶⁶⁵ 1Kr. 21:1-10.

⁶⁶⁶ Yıldırım, *Mevcut Kaynaklara Göre Hristiyanlık*, 239.

⁶⁶⁷ Tümer vd., *Dinler Tarihi*, 551-553.

⁶⁶⁸ Kahraman, *Mukayeseli Dinler Tarihi*, 435.

⁶⁶⁹ Güç vd., *Dinler Tarihi El Kitabı*, 60.

⁶⁷⁰ Eldar Hasanov, "Yahudilikte Peygamberlik ve Peygamberler", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 3 (2014), 676.

⁶⁷¹ Erdoğan, *Yahudilik Tarihi*, 21.

⁶⁷² Tümer vd., *Dinler Tarihi*, 278.

⁶⁷³ Yar.20:7.

⁶⁷⁴ 1Sa.9:9-19.

⁶⁷⁵ 2Sam.24:11.

⁶⁷⁶ Yas.33:1.

⁶⁷⁷ 1Kr.15:29.

kimseler için kullanılmıştır. Ayrıca Tanrı'nın Ağızı,⁶⁷⁸ Tarlaların Bekçisi,⁶⁷⁹ Sürülerin Çobanı⁶⁸⁰ gibi tamlamalarında peygamberler için kullanıldığı dikkat çekmektedir. Yahudi kaynaklarında elli beş civarında peygamberin geldiğinden ve aynı anda birden fazla Peygamberin görev yapabileceğinden bahsedilmiştir.⁶⁸¹

Yahudi inanişında peygamber, tanrının insanlara yönelik iradesini onlara ulaştırmak,⁶⁸² insanlara geleceğe dair uyarıda bulunarak gerektiğinde gelecekte olacak olayları önceden haber vermek, kendisine bir konuda danışıldığında bilgi vermek gibi görevlere sahip kimselere denir.⁶⁸³ Peygamberlik müessesesi tanrı ile İsrâiloğulları arasında çeşitli dönemlerde yapılan ahdin, hem şartlarını hatırlatmak hem de tatbikatını yapmakla görevli bir müessese niteliğindedir.⁶⁸⁴ Yahudilik'te peygamberlere iman bu dine mensup herkes için zorunlu olup onlara itaat etmek emir niteliğindedir. Yahudi peygamber anlayışına göre peygamberlik makamı insanlara doğuştan verilen ya da sonradan kendi çabasıyla elde ettiği bir makam değildir. Bu yönüyle peygamberlerin seçilme hadisesi İslam'la benzerlik göstermektedir. İki ilahi dinde de peygamberleri Yüce Allah'ın seçtiğini ifade eden âyetler bulunmaktadır.⁶⁸⁵ İnsanlardan peygamber seçme hakkı kendi talebi doğrultusunda tamamen tanrıya aittir.⁶⁸⁶ “*Kulu Mûsâ'yu, seçtiği Harun'u gönderdi aralarına.*”⁶⁸⁷ “*Ya Rab, Avram'ı seçen onu Kildaniler'in Ur kentinden çıkararak, ona İbrahim adını veren tanrı sensin.*”⁶⁸⁸ Bu ifadelerden de anlaşıldığı gibi tanrı dilediğini peygamber olarak seçmektedir.

Yahudi inanişında peygamber olacak kimsede belli başlı özellikler bulunmaktadır. Yahudi inanişında peygamberlerin zeka, akletme, muhakeme yeteneği ve ahlak bakımından olgunluğa erişmiş olması önem taşımaktadır. Yahudilik'te, her insandan beklendiği gibi peygamberlerinde zina, hırsızlık, yalan ve benzeri günahlar işlememeleri esas olsa da onların asıl sorumlulukları Yüce Allah'tan aldıkları vahyi insanlara eksiksiz iletmek ve bu hususta hassas davranmaktır.⁶⁸⁹ İslam dinindeki gibi peygamberlere özel sıfatların hepsini Yahudilik'te görmek mümkün gözükmemektedir. Öyle ki Yahudiler peygamberlerin de günah işleme özellikleri olduğunu savunmaktadırlar.⁶⁹⁰ Örneğin İslam'da peygamberlerin masum ve günahsız olmaları için kullanılan *ismet* sıfatı Yahudilik'te peygamberler için geçerliliğini

⁶⁷⁸ Çık.4:15-16.

⁶⁷⁹ Yer.4:17.

⁶⁸⁰ 1Sam.17:20.

⁶⁸¹ Güç vd., *Dinler Tarihi El Kitabı*, 92.

⁶⁸² Yas.2:2-3.

⁶⁸³ Fuat Aydın, *Yahudilik* (İstanbul: Mahya Yayıncılık, 2018), 93.

⁶⁸⁴ Aksan, *Yahudilikte Kadın Peygamberler*, 33.

⁶⁸⁵ Yar.17:10; Çık.3:4-12; Yas.18:15-18; Hez.2:3-4.

⁶⁸⁶ Yer.26:12.

⁶⁸⁷ Mez. 105:26.

⁶⁸⁸ Neh.9:7.

⁶⁸⁹ Aksan, *Yahudilikte Kadın Peygamberler*, 44.

⁶⁹⁰ Güç vd., *Dinler Tarihi El Kitabı*, 93.

kaybetmektedir.⁶⁹¹ “Nuh çiftçiydi, ilk bağı o dikti. Şarap içip sarhoş oldu. Çadırın içinde çırılçıplak uzandı. Kenan’ın babası Ham babasının çıplak olduğunu görünce dışarı çıkıp iki kardeşine anlattı...”⁶⁹² Yaratılış bölümünde geçen bu ifadelerden peygamberlerin uygunsuz hareketlerde bulunabileceği ve günah işleyebileceği çıkarımlarında bulunmak isabetli görünmektedir. Ayrıca bu durumun göstergesi Yahudilerin kabul etmiş olduğu peygamberlerden Hz. Eyyüb’ün şarap içmesi, Hz. Harun’un put yapması, Hz. Lut’un kızlarının babalarını sarhoş edip zürriyetlerinin devam etmesi için babalarıyla birlikte olmaları⁶⁹³ ve Hz. Süleyman’ın putlara tapması⁶⁹⁴ İslam’da var olan peygamberlik anlayışıyla örtüşmemektedir.

Yahudi inancında İslam’da ki peygamberlik anlayışından farklı olarak dış görünüş ve zenginliğinde peygamberlik için kıstas sayılması da dikkat çekmektedir.⁶⁹⁵ Talmud’a göre peygamber olacak kişinin vasıflarından biriside hikmetli olmasıdır. Bununla birlikte peygamberlik makamına erişmiş bir kimse dünyevî işlerle çok meşgul olmadan ulvî meselelerle hemhal olup bedeni ihtiyaçlarını arka planda tutmalıdır.⁶⁹⁶

Yahudi inancında peygamberlik tarihi üç esas dönemde incelenmiştir. Bunlardan ilki Hz. Mûsâ öncesi dönem ikincisi nübüvvetin zirvesi olan Hz. Mûsâ dönemi ve sonuncusu Hz. Mûsâ’dan sonraki dönemdir.⁶⁹⁷ Yahudilik’te peygamberliğin zirveye ulaşması Hz. Mûsâ ile gerçekleşmiştir. Hz. Mûsâ’nın peygamberlikteki müstesna konumu itibariyle peygamberlik müessesesi Yahudi inancına göre Hz. Mûsâ’dan önceki ve sonraki dönem olarak tasnif edilmiştir.

Yahudilik’te peygamberler, tanrının iradesini insanlara ulaştırarak onlara vahyi öğretmekle yükümlü olan kişilerdir.⁶⁹⁸ Peygamberler tebliğ görevini yerine getirmek zorundadırlar ve vahye itiraz etme hakları yoktur.⁶⁹⁹ Peygamberler tanrı ile halk arasından birer aracı konumundadırlar.⁷⁰⁰ Ayrıca, İslam’da olanın aksine tanrıdan aldıkları vahyi direkt kendi ifadeleriyle aktardıkları için kendileri konuşuyormuş gibi vahiyleri tebliğ ederler.

⁶⁹¹ Yar.19:30-38; 27:25-27; Çık.32:1-20; 1Kr.11:1-13.

⁶⁹² Yar.9:22-25.

⁶⁹³ Yar.19:30-38.

⁶⁹⁴ Sümeyye Saygın, “Tevrat’ın Kur’an’a Arzı Kitap değerlendirmesi”, *Tekirdağ İlahiyat Dergisi* 4/2 (2018), 217.

⁶⁹⁵ Hasanov, “Yahudilikte Peygamberlik ve Peygamberler”, 680.

⁶⁹⁶ Ravza Aydın, *Musa bn Meymun’a Göre Yahudi İnanç Esasları* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2012), 69.

⁶⁹⁷ Hasanov, “Yahudilikte Peygamberlik ve Peygamberler”, 682.

⁶⁹⁸ Harman, “Yahudilikte Peygamberlik ve Peygamberler”, 136.

⁶⁹⁹ Amo.3:8; Hez.3:11.

⁷⁰⁰ Hag.1:13.

Dolayısıyla Yahudilikte peygamberler birinci şahıs kipi ile vahyi aktardıklarından “Tanrı’nın Ağzı” olarak nitelendirilmektedirler.⁷⁰¹

Yahudi inancına göre peygamberler otoritesini ve ilahi emirlerini tanrıdan almaktadır.⁷⁰² Tanrıdan başka kaynaklardan bilgi alan kimseler ve vahyi doğru bir şekilde halka iletmeyenlerin peygamberliği geçersiz olup, bu kimseler yalancı peygamber olarak nitelendirilmektedir.⁷⁰³ “Aranızda bir peygamber ya da düş gören biri çıkarsa, bir belirtiyi ya da şaşılmalı bir olayı önceden bildirirse, bilmediğiniz başka ilahlara yönelip tapınalım derse söz ettiği belirti, şaşılmalı olay gerçekleşse bile o peygamberi ya da düş göreni dinlememelisiniz.”⁷⁰⁴ Yalancı peygamberlerden Tesniye kitabında bahsedilmiş yalancı peygamberleri hakiki peygamberlerden ayıran hususlara dikkat çekilmiştir. Bu kitapta Konuştuğu sözlerin gerçekleşmemesi ve başka tanrılara tapmaya çağırmaları yalancı peygamberlerin bazı özellikleri olarak zikredilmiştir.⁷⁰⁵ Ayrıca Eski Ahid’de hakiki peygamberler ve sahte peygamberleri birbirinden ayıran başka özelliklerinde bulunduğu peygamberler tarafından ifade edilmiştir. Örneğin İşaya Peygamber sahte peygamberlerin yalancı⁷⁰⁶ sarhoş ve içki düşkününü olduğunu ifade ederken⁷⁰⁷ Yeremya Peygamber de onların zina ettiklerinden ve ahlaksız olduklarından bahsetmektedir.⁷⁰⁸ Bunun gibi bazı peygamberler de sahte peygamberler için falcılık yapma,⁷⁰⁹ halkı aldatma,⁷¹⁰ hırsızlık,⁷¹¹ fahişe kadınlarla evlenme⁷¹² gibi ithamlarda bulunmuşlardır. Eski Ahid’de sahte peygamberlerin cezalandırılmasına yönelik bilgiler içerisinde onların öldürülecekleri bildirilmektedir.⁷¹³

Yahudilik’te peygamberler hakiki/gerçek peygamberler ve yalancı peygamberler olacak şekilde iki sınıfta değerlendirilmektedir. Ayrıca Yahudi peygamber anlayışında peygamberlerin erkek olma şartı aranmadığı için Eski Ahid’de kadın peygamberlerin varlığından bahsedilmektedir. Bunların sayısı yedi olmakla birlikte hepsi Hz. Mûsâ’dan önce gelmiştir. Bu kadın peygamberlerin başında hem hâkim hem peygamber olarak nitelendirilen

---

⁷⁰¹ İnci, *Eski Ahid’de Peygamberlere İsnad Edilen Ahlaki Zaaflar/Günahlar ve Kur’an’ın Peygamberlik Anlayışı*, 9.

⁷⁰² Yas. 8:18.

⁷⁰³ Yas.18:20.

⁷⁰⁴ Yas.13.1-3.

⁷⁰⁵ Yas.18:20-22.

⁷⁰⁶ Mik.2:11.

⁷⁰⁷ Yşa.28:7-8.

⁷⁰⁸ Yer.23:9-15.

⁷⁰⁹ Hez.13:6-7.

⁷¹⁰ Hez.13:10.

⁷¹¹ Hez.22:25.

⁷¹² Hoş.3:1-5.

⁷¹³ Tes.13:1-9.

Debora (Devora),⁷¹⁴ Noadya,⁷¹⁵ Mûsâ'nın kız kardeşi Meryem (Miryam),⁷¹⁶ ve Hulda⁷¹⁷ gelmektedir.⁷¹⁸

Yahudilik'te peygamberlik müessesesi sadece İsrâil peygamberlerini kapsamakta ve milli bir karakter taşımaktadır. Yahudi anlayışına göre ilahi vahyin seçilmiş ve ayrıcalıklı taşıyıcıları İsrâil halkı, peygamberliğin kendileriyle özdeşleştiği topluluk olarak nitelendirilmiştir.⁷¹⁹ Yahudi inancına göre en üstün olan peygamber Hz. Mûsâ olarak kabul görmektedir.⁷²⁰ Yahudiliğe göre diğer kabilelerden de peygamberler gelmiştir. Fakat bu peygamberlerin ortak özelliği, Hz. Mûsâ'dan önceki dönemde yaşamış olmalarıdır. Nübüvvetin zirve noktası olan Hz. Mûsâ'dan sonra tanrı sadece Yahudilerden peygamberler göndermiş, insanlıkla ilişkisini onlar üzerinden sürdürmüştür.⁷²¹ *“O günden bu yana İsrâil’de Mûsâ gibi Rab’bin yüz yüze görüştüğü bir Peygamber çıkmadı. Rab O’nu Mısırda Firavuna, görevlilere ve bütün ülkesine birsürü belirtiler, şaşılabilir işler yapması için göndermişti.”*⁷²² Yaratılış kitabında ifade edilen kısımdan da anlaşılabilir ki icra ettiği önderlik ve göstermiş olduğu mucizeler sebebiyle Yahudi inancında en üstün peygamber Hz. Mûsâ kabul edilmiştir. Hz. Mûsâ sadece kendine ait bir özelliklerle tanrı ile yüz yüze görüşmüş,⁷²³ tanrı onu Sînâ Dağı’nda aracı olarak seçerek üstünlüğünü ilan etmiş⁷²⁴ ve Hz. Mûsâ esaret altındaki bir halkı özgürlüğüne kavuşturmuştur. Hz. Mûsâ’dan önce başka milletlerden peygamberler çıksa da sayısı oldukça az olup tanrı ile birebir muhatap olma mertebesine yükselememişlerdir. İlk peygamber Hz. İbrahim⁷²⁵ son peygamber ise Malaki’dir. Malaki kendinden sonra bir peygamber geleceğini söylemiş fakat bu peygamber gelmemiştir.⁷²⁶ Dolayısıyla peygamberliğin Malaki ile bittiğini savunmakta olan Yahudiler, Hz. İsa ve Hz. Muhammed’in peygamberliğini kabul etmemişlerdir.⁷²⁷ Hz. İbrahim’den önce gelmiş olan peygamberler onların nezdinde bir kabile reisi niteliğindedir.⁷²⁸

Yahudi anlayışına göre, peygamber sayılması dahi kalp gözünün açık olması nedeniyle tanrıdan mesaj alanlar olmuştur. Fakat aldığı mesajı insanlara tebliğ yükümlülüğü

⁷¹⁴ Hak.4:4.

⁷¹⁵ Neh.6:14.

⁷¹⁶ Çık.15:20.

⁷¹⁷ 2.Kr.22:14.

⁷¹⁸ Gürkan, *Yahudilik*, 129-130.

⁷¹⁹ Gürkan, *Yahudilik*, 130.

⁷²⁰ Sarıkçıoğlu, *Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi*, 120.

⁷²¹ Hasanov, “Yahudilikte Peygamberlik ve Peygamberler”, 692.

⁷²² Yar.34:10-11.

⁷²³ Çık 33:11.

⁷²⁴ Say.12:6-8.

⁷²⁵ Tek.20:7.

⁷²⁶ Mal.4:5.

⁷²⁷ Güç vd., *Dinler Tarihi El Kitabı*, 92.

⁷²⁸ Saygın, “Tevrat’ın Kur’an’a Arzı Kitap değerlendirmesi”, 917.

bulunmadığı için onlar peygamber olarak kabul edilmemişlerdir.⁷²⁹ İnsanları uyaran ve onları iyiliğe teşvik edip kötülüklerden arındıran dini alanda söz sahibi olan azizler de Yahudilik'te peygamber olarak nitelendirilmiştir. Tanrının vahyine muhatap olduğu kabul edilen krallar, hikmetli kişiler (ihtiyarlar) ve kâhinlerin de (kohen) peygambere benzer bir konumu olduğu, Eski Ahid'de dikkat çekmektedir.⁷³⁰ Rabbin sözüne muhatap olan kitlelerden biri krallardır. Eski Ahid'de “tanrının mesihi” ifadesi Saul ve Hz. Davud için kullanılmıştır.⁷³¹ Ayrıca Hz. Süleyman'da kral olarak kabul edilmiştir. Kâhinlik bir ruhban sınıfı olup dini gelenek ve adetleri koruyarak insanların tanrı ile iletişime geçmesine olanak sağlayan bir müessesedir.⁷³² Fakat zaman zaman bu kesim yanlış yollara sapmış, başına buyruk davranmış,⁷³³ iyi ve kötü şeyleri bildirmeyip tahrif ettikleri için peygamberler tarafından kınanmıştır.⁷³⁴ Eski Ahid'de dini hayatı temsil edenlerden biride hikmetli kişilerdir.⁷³⁵ Bu kimselerinde vahiy alabileceğine dair ifadeler Eski Ahid'de geçmektedir.⁷³⁶

Peygamberlik görevini yapan kişinin mucizeyle peygamber olduğunu ispatlaması gerekmektedir. Mucize tabiat yasalarının bir müddet askıya alınması şeklinde ya da peygamberin geleceğe dair vuku bulacak bir hadisenin öngörüsünde bulunması şeklinde gerçekleşmektedir.⁷³⁷ Eski Ahid'de tanrının Hz. Mûsâ'yı çeşitli mucizelerle destekleyişi birçok âyette ifade edilmektedir. Asa mucizesi,⁷³⁸ beyaz el mucizesi,⁷³⁹ Mısır'ı çekirge kaplaması,⁷⁴⁰ üç gün koyu karanlığın olması,⁷⁴¹ dolu ve gök gürültüsü,⁷⁴² ırmak sularının kan akması,⁷⁴³ Hz. Mûsâ'nın halkına göstermiş olduğu mucizelerdendir. Hz. Mûsâ'nın dışında Eski Ahid'de başka peygamberlere gelen mucizelerden de bahsedilmiştir.⁷⁴⁴ Yeşu Peygamberin çölde yolculuk yaparken Ürdün Nehri'ni ikiye ayırıp İsrâil halkını karşıya geçirmesi ve İlya Peygamberin ölen bir çocuğu diriltmesi⁷⁴⁵ buna örnek olarak verilebilmektedir. Yahudi inancına göre peygamberlere nispet edilen tüm bu mucizevi vasıflar ve fiiller doğrudan tanrının iradesi neticesinde gerçekleşmiştir. Ayrıca Yahudi

⁷²⁹ Hasanov, “Yahudilikte Peygamberlik ve Peygamberler”, 681.

⁷³⁰ Uğur, *Kur'an'ın Tastik Ettiği Tevrat'taki Konular*, 205.

⁷³¹ 1Sam.26:9-11.

⁷³² İnci, *Eski Ahid'de Peygamberlere İsnad Edilen Ahlaki Zaaflar/Günahlar ve Kur'an'ın Peygamberlik Anlayışı*, 18.

⁷³³ Yer.2:8; 5:31.

⁷³⁴ Hez.7:26.

⁷³⁵ Yer.18:10.

⁷³⁶ 2.Ta.2:11-12.

⁷³⁷ Güç vd., *Dinler Tarihi El Kitabı*, 92-93.

⁷³⁸ Çık.4:2-4.

⁷³⁹ Çık.4:6-7.

⁷⁴⁰ Çık.10:12-20.

⁷⁴¹ Çık.10:21-23.

⁷⁴² Çık.9:22-26.

⁷⁴³ Çık.7:14-25.

⁷⁴⁴ 1Kr.13:5; 2.Kr.20:9; Yşa.7:14-25; 1Sa.10:3-7.

⁷⁴⁵ 1Kr. 17:17-24.

inanişında herhangi bir tabiatüstü gücün aracılığıyla gerçekleştirilen büyü⁷⁴⁶ tarzı Şeyler reddedilmiştir.⁷⁴⁷ Peygamberlerin bir kısmının ise geleceği görme ve olayları tahmin etme yönünde kehanetler getirdiğine inanılmaktadır. Peygamber Ahiya'nın kralın hasta oğlu hakkındaki kehaneti,⁷⁴⁸ İlyas'ın gerçekleşecek kuraklık⁷⁴⁹ ve kralın ölümüne dair kehaneti,⁷⁵⁰ Samuel'in kral olacağını söylemesi ve bunu bilmesi⁷⁵¹ bu çerçeve de değerlendirilmektedir. Peygamberlerin bildirdikleri kehanetlere eşlik eden bazı sembolik fiiller de vardır.⁷⁵² Eski Ahid'de kehanetleri gerçekleŐmeyen peygamberlerin olduğundan da bahsedilmiştir. Bu durumun sebebinin ise tanrının peygamber dahi olsa kendinden başkasının gaybı bilemeyeceğini göstermek adına peygamberlere yanlış bilgi göndermesi⁷⁵³ olarak değerlendirilmiştir.⁷⁵⁴

وَقَالَتِ الْيَهُودُ عُزَيْرٌ ابْنُ اللَّهِ وَقَالَتِ النَّصَارَى الْمَسِيحُ ابْنُ اللَّهِ ذَلِكَ قَوْلُهُمْ بِأَفْوَاهِهِمْ يُضَاهُونَ قَوْلَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ قَبْلُ قَاتَلَهُمُ اللَّهُ
أَنِّي يُؤْفَكُونَ

“Yahudiler “Üzeyir Allah'ın oğludur” dediler, hıristiyanlar da “Mesih (İsâ) Allah'ın oğludur” dediler. Bunlar, daha önceki inkârcıların söylediklerine benzer biçimde ağızlarından çıkan sözlerdir. Allah onları kahretsin! (Gerçeklerden) nasıl da yüz çeviriyorlar!”⁷⁵⁵

İslam dinine göre bir peygamber mi yoksa önemli bir kişilik mi olduğu bilinmeyen Üzeyr⁷⁵⁶ ile ilgili yukarıdaki ayette Yahudi inanişında Üzeyir'e nisbet edilen “tanrının oğlu” sıfatı Yahudileri küfre sürüklemiştir. Üzeyr'in Yahudiler tarafından Allah'ın oğlu olarak kabul edilmesine dayanak olan durum Şu Şekilde zikredilmiştir: Amelika, İsrailoğullarını yenip de Beyt-i Makdis'i yıkıp Yahudi alimlerini öldürünce Üzeyr ilmin gidişine üzüler ek gözyaşı dökmüş ve uyuyakalmıştır. Üzeyr Babil toprağında yüz yıl uyuyakaldıktan sonra Allah Teâlâ onu uyandırarak, İsrailoğullarına göndermiştir. Üzeyr İsrailoğullarına giderek “Ben Üzeyr'im, dediği zaman halk ona inanmayıp atalarının kendilerine Üzeyir'in Babil topraklarında öldüğünü söylediğini ifade etmişlerdir. Ardından İsrailoğulları: “Eğer sen Üzeyr

⁷⁴⁶ Çık.7:8-13.

⁷⁴⁷ Gürkan, *Yahudilik*, 133.

⁷⁴⁸ 1Kr.14:1-18.

⁷⁴⁹ 2.Kr.8:1.

⁷⁵⁰ 2.Kr.1:1-4.

⁷⁵¹ 1Sa.10:1-8.

⁷⁵² 2.Kr.2:19-22.

⁷⁵³ 2.Kr.13:18.

⁷⁵⁴ Taşdelen, *Yahudilikte Nübüvvet*, 36.

⁷⁵⁵ et-Tevbe, 9/30.

⁷⁵⁶ Mustafa Asım Köksal, *Peygamberler Tarihi* (Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, ts.), 1/6-8.

isen Tevrat'ı bize⁷⁵⁷ yazdır,” demeleri üzerine Üzeyr onlara ezberlediği Tevrat'ı yazmıştır. Onlar da bu duruma şaşırarak; “Sen Allah'ın oğlusun bunu ancak Allah'ın oğlu olduğun için yapabilirsin demişlerdir.”⁷⁵⁸

Üzeyir isminin kökeni ile ilgili farklı görüşler ileri sürülmüştür. Üzeyir isminin Arapça olduğunu ileri sürenler bulunsa da onun İbranice asıllı olup sonradan Arapçalaştırıldığını ifade edenler çoğunluktadır. Arapçadaki Üzeyir, İbranicede Ezra olarak kabul edilmiştir.⁷⁵⁹ Araplar yabancı bir kelimeyi dillerine aldıklarında bazı değişiklikler yapmak suretiyle Yasu'yu İsa, Yuhanna'yi Yahya yaptıkları gibi, Ezra'yi Üzeyir olarak değiştirmişlerdir.⁷⁶⁰ Dolayısıyla Eski Ahid'de Ezra kitabında bahsedilen kişinin Üzeyr olduğu düşünülmektedir. Üzeyr Eski Ahid'de, kahin, yazıcı, rabbın emirlerinin ve kanunlarının yazıcısı, Yüce Allah'ın şeriatının yazıcısı gibi ifadelerle anılmaktadır⁷⁶¹ Ayrıca Ezra kitabında Üzeyir'in Harun'un soyundan geldiğinden⁷⁶² ve soy kütüğünden bahsedilmiştir.⁷⁶³

Nitekim Hıristiyan inancında Hz. İsa için Allah'ın oğlu olduğu düşüncesinin⁷⁶⁴ benzeri daha önce Yahudilerde dikkat çekmektedir. Yahudi inancında Üzeyir için Allah'ın oğlu ifadesi kullanılmıştır.⁷⁶⁵ Dolayısıyla Hz. İsa konusunda hıristiyanların durumu, kendilerinden önce yahudilerin Üzeyir'e dair durumları gibidir.⁷⁶⁶

2.2.2. Hıristiyanlık'ta Peygamber Algısı

Hıristiyanlık, Yahudilik'te ve İslam'da olduğu gibi vahiy merkezli bir dindir. Fakat Hıristiyan inancında Yahudilik ve İslam'dan farklı olarak Hz. İsa'nın aşkın bir güce sahip olduğunu kabul edilmiştir.⁷⁶⁷ Hıristiyanlıkta tanrının kelamı Hz. İsa'da ete ve kemiğe bürünmüştür. Yahudilik'te ve İslam'da aşkın bir tanrıdan ve şifahi bir vahiyden bahsederken, Hıristiyanlık'ta İsa mesih tecessüm etmiş bir tanrı kelamı olarak nitelendirilmiştir. Tanrı kelamı İsa Mesih'te can bulmuş ve halka insan şeklinde hitap etmiştir.⁷⁶⁸ Dolayısıyla Hıristiyan inanç esaslarının temelini Hz. İsa'nın kendisi doğumuyla, yaşamıyla, ölümü ve

⁷⁵⁷ İbn Kesîr, *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-'Azîm*, 47118.

⁷⁵⁸ İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr fî 'ilmi't-tefsîr*, 2/239; İbn Kesîr, *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-'Azîm*, 47118; Mukâtil b. Süleymân, *et-Tefsîrû'l-kebîr*, 2/135; Beyzâvî, *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl*, 3/78.

⁷⁵⁹ Hayreddin Karaman vd., *Kurân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir* (Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2014), 1536.

⁷⁶⁰ Muhammed Reşid Rızâ, *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-hakîm (Tefsîrû'l-Menâr)* (Mısır: Hey'etü'l-Mısriyyeti'l-Amme li'l-Kitab, 1990), 248-251.

⁷⁶¹ Ezr.7:1-12.

⁷⁶² Ezr.7:1-6.

⁷⁶³ Ezr.7:1-5.

⁷⁶⁴ Reşid Rızâ, *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-hakîm (Tefsîrû'l-Menâr)*, 6/400.

⁷⁶⁵ Ebü'l-Hasen Alî b. Ahmed b. Muhammed el-Vâhidî, *el-Vecîz fî tefsîri'l-kitâbi'l-'azîz*, thk. Safvân Adnân Dâvûdi (Beyrut: Dâru'l-Kalem, 1415), 460.

⁷⁶⁶ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 5/363.

⁷⁶⁷ Muhammed Cemâlüddîn b. Muhammed Saîd el-Kâsımî, *Mehâsinü't-te'vîl*, thk. Muhammed Bâsil Uyûn es-Sûd (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1418), 4792.

⁷⁶⁸ Muhammed Tarakçı, “Vahiy ve Peygamberlik”, *Kur'an Araştırmaları Merkezi Yayınları 2* (2018), 84.

vaazlarıyla oluşturmaktadır.⁷⁶⁹ Hıristiyan inanişında tanrının insana söylemek istediği kelamı en eksiksiz ve mükemmel şekilde anlatan kişi Hz. İsa'dır.⁷⁷⁰ Hz. İsa tanrı suretinde ve birebir insanlarla iletişim kuran ve onlarla yaşamını sürdüren kimsedir.

Hıristiyan inanişına göre Hz. Âdem ve Hz. Havva yaratıldıktan sonra yasaklanan meyveden yiyerek büyük günah işlemiş, onların neslinden gelen tüm insanlar günaha düşmüştür.⁷⁷¹ Bunun üzerine tanrı bu günahın silinmesi için tarih boyunca peygamberler göndermiş çeşitli kurallar koymuştur. İsrâiloğulları'na da birçok peygamber gelmiş fakat tanrının İsrâiloğulları ile yaptığı anlaşmalar sonuçsuz kalmış ve insan günahından arınamamıştır. İnsanların bu şekilde kurtulamayacağını gören tanrı bu defa oğlunu bu günahın bedelini ödemesi için göndermiştir.⁷⁷² İnsanların günahına kefarete maksadıyla gönderilen İsa mesih çarmıha gerilerek canını feda etmiş ve insanların günahının bedelini ödemiş, tekrar dirilerek günahı ve ölümü yenmiştir.⁷⁷³ Tanrının insanı kurtarmak için göndermiş olduğu kutsal metinler, peygamberler ve Hz. İsa'nın bunlar hakkındaki yorumları bundan dolayı Hıristiyanlık için önemli hale gelmiştir. Eski Ahid İnsanın günahından kurtuluşunun ilk aşaması olmuş, Hıristiyan kutsal metinleri içerisinde yerini almıştır.⁷⁷⁴

Hıristiyanlar, Eski Ahid'i ve Eski Ahid'de geçen peygamberleri kabul etmektedirler. Hıristiyanlık'taki peygamberlik anlayışı Eski Ahid'de ki peygamberlik anlayışının devamı gibi gözükse de bazı farklılıklar dikkat çekmektedir. Yeni Ahid'de peygamber kavramı için *nabi* kelimesi kullanılmıştır.⁷⁷⁵ Bu kavram latin kökenli dillere *prophet* şeklinde çevrilmiştir. *Prophet* "tanrının kelamını duyuran,⁷⁷⁶ "geleceği önceden bilen ve geleceğe yönelik olaylar hakkında bilgiler veren" anlamlarında kullanılmıştır.⁷⁷⁷ Tanrıdan aldığı haberleri insanlara ileten peygamberler, önceleri tanrı ile insanlar daha sonra ise tanrı-Hz. İsa ve insanlar arasındaki iletişimi sağlama göreviyle sorumlu tutulmuşlardır.⁷⁷⁸

Hıristiyanlık'ta peygamberler, Yüce Allah tarafından seçilerek O'nun emirlerini insanlara iletmekle görevlendirilmişlerdir. Peygamberlik görevine mazhar olmak, diğer ilahi dinlerde olduğu gibi Hıristiyanlık'ta da insanın kendi isteği ve iradesine bağlı değildir.⁷⁷⁹ "İsa

⁷⁶⁹ Sarıkçioğlu, *Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi*, 146.

⁷⁷⁰ Michel, *Hıristiyan Tanrı Bilimine Giriş*, 25.

⁷⁷¹ Yar.3:6-7.

⁷⁷² Yu.1:29.

⁷⁷³ Michel, *Hıristiyan Tanrı Bilimine Giriş*, 81.

⁷⁷⁴ Harun Dünder Karahan, "Hıristiyanlık ve İslamda Vahiy Anlayışı", (ts.), 63.

⁷⁷⁵ Salih Sabri Yavuz, *İslâm Düşüncesinde Nübüvvet* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Doktora Tezi, 1995), 33.

⁷⁷⁶ Elç.3:19.

⁷⁷⁷ Yusuf Şevki Yavuz, *Vahiy ve peygamberlik* (İstanbul: Kuramer, 2018), 81.

⁷⁷⁸ Farah Tuba Çetkin, *Kur'an-ı Kerim ve Kitab-ı Mukaddes'te Peygamber Duaları* (Çanakkale: On Sekiz Mart Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 14.

⁷⁷⁹ Kenan Has, "Yeni Ahitteki Peygamberlikle ilgili Kavramlar Üzerine Bir İnceleme", *Ekev Akademi Dergisi*, (2005), 70.

Tanrı babanız olsaydı, beni severdiniz dedi. Çünkü ben Tanrı'dan çıkıp geldim. Kendiliğimden gelmedim beni o gönderdi.” “Ben onu tanırım, çünkü ben O'ndanım beni O gönderdi.”⁷⁸⁰ İfadelerinden Hz. İsa'nın kendiliğinden ortaya çıkmadığını ve bu görevin kendisine tanrı tarafından verildiği anlaşılmaktadır. Ayrıca peygamberler tanrının isteklerini yerine getirmek ve onun mesajlarını halka tebliğ etmekle görevlendirilmişlerdir.⁷⁸¹ Hz. İsa peygamber olduktan sonra halkının kendine inanmasını sağlamak için çabalamıştır.⁷⁸² Ayrıca kendisi inananların bazılarında öğrenciler seçmiş, onlara çeşitli görevler vermiştir.⁷⁸³ Bu kimseler *Havari* olarak adlandırılmış ve Hz. İsa öldükten sonra onun adına faaliyet göstermişlerdir. Hıristiyan inancına göre havariler Hz. İsa'nın seçtiği peygamberler olarak nitelendirilmiş ve Hz. İsa tarafından çeşitli mucizelerle desteklenmişlerdir.⁷⁸⁴

Hıristiyanlık'ta peygamberler arasında denklik yoktur. Onların bir kısmı kendilerine verilen bazı sıfatlarla diğerlerinden üstün kılınmıştır.⁷⁸⁵ Hz. İsa yaşadığı dönemde diğer peygamberlerden fazla icraatta bulunmuş ve onlardan ayrı bir konuma yükselmiştir. Hıristiyan anlayışına göre Hz. İsa şeriatin tamamlayıcısı⁷⁸⁶ ve insanlığı günahahtan arındıran kurtarıcıdır.⁷⁸⁷ Yeni Ahid'de İslam'dan farklı olarak ismi en çok zikredilen peygamber Hz. İsa'dır. Kendisine farklı özellikler atfedilmesi Hıristiyanlık'taki peygamber anlayışını farklı bir konuma taşımaktadır. Öyle ki Hz. İsa için Yeni Ahid'de tanrı kelamının kendisinde zuhur ettiği üstün varlık,⁷⁸⁸ tanrı,⁷⁸⁹ tanrı'nın oğlu,⁷⁹⁰ tanrı tarafından seçilmiş mesih,⁷⁹¹ gibi yaklaşımlar vardır. Bunun yanında Yeni Ahid'de Hz. İsa'nın peygamber olarak bahsi geçmesinden⁷⁹² ötürü Hz. İsa'nın Hıristiyanlık'taki konumu üzerinde net ve berrak bir yaklaşım görmek mümkün gözükmemektedir.⁷⁹³

Yeni Ahid'de Hz. İsa'nın halkına kendini peygamber olarak tanıtması⁷⁹⁴ ve halkın onu peygamber olarak kabul etmesine dair ifadeler⁷⁹⁵ yer almaktadır. Ayrıca diğer peygamberler gibi vahiy aldığına ve tebliğde bulunduğu dair ifadeler de Yeni Ahid'de şu şekilde geçmektedir: “İsa onlara, başka yerlere yakın kasabalara gidelim dedi. Oralarda da Tanrı

⁷⁸⁰ Yu.7:29.

⁷⁸¹ Yu:6:38.

⁷⁸² Mat.12:29-30.

⁷⁸³ Mat.28:18-20.

⁷⁸⁴ Elç.8:4-8.

⁷⁸⁵ Mat.11:11.

⁷⁸⁶ Yu.1:17.

⁷⁸⁷ Yu.1:29.

⁷⁸⁸ Yu.1:1-3.

⁷⁸⁹ Yu.1:14.

⁷⁹⁰ Mat.4:3.

⁷⁹¹ Mat.16:13-16.

⁷⁹² Mat.13:57-58.

⁷⁹³ Kuzgun, *Dört İncil Yazılması Derlenmesi Muhtevası Farklılıkları ve Çelişkileri*, 137.

⁷⁹⁴ Mat.13:54-57.

⁷⁹⁵ Mat.21:45-46.

sözünü duyurayım bunun için çıkıp geldim.”⁷⁹⁶ “Çünkü ben kendiliğimden konuşmadım. Beni gönderen Baba’nın kendisi ne söylemem ve ne konuşmam gerektiğini bana buyurdu.”⁷⁹⁷ Yukarıdaki cümlelerde Hz. İsa’nın peygamberlik yönü olduğu açık bir şekilde anlaşılmaktadır. Buradaki cümlelere ve Hz İsa’nın aşkın özelliklerinden bahsedilen bölümlere bakıldığında Yeni Ahid’de Hz İsa’nın konumunun net olmadığı anlaşılmaktadır. Peygamberlik misyonunun çok daha ötesinde Hz. İsa’ya üstün özellikler yüklenmesi ve Hz. İsa’nın bir peygamberden farklı olarak tanrının kelamını ve fiillerini bizzat üzerinde taşıdığı kabul edilmesi onu diğer peygamberlerden tamamen farklı bir konuma yükseltmektedir.⁷⁹⁸

Yeni Ahid’de ismi geçen peygamberlerden biri Yahudilerin risâletini kabul etmediği Hz. Zekeriya’dır. Hz. Zekeriya’ya bir melek tarafından kötülüklerden uzak bir çocuğun müjdesi verilmiş bu çocuğun daha küçük yaşlarda tanrının korumasına alınıp, kutsal ruhla dolup peygamber olacağı da bildirilmiştir.⁷⁹⁹ Yeni Ahid’de vaftizci Yahya olarak da geçmekte olan Hz. Yahya, Hz. İsa tarafından da üstün vasıflarla anılmıştır.⁸⁰⁰ Hz. Yahya, Hz. İsa’dan önceki son peygamberdir. Hz. İsa’nın gelişini haber vermiş ve halkı bu yönde bilgilendirmiştir. Hıristiyan inancına göre Hz. Yahya Hz. İsa’yı vaftiz etmiş ve o esnada kutsal ruh Hz. İsa’yı kuşatmış, göklerden yükselen bir ses Hz. İsa’nın tanrının oğlu olduğunu söylemiştir.⁸⁰¹ Hz. Yahya peygamber olarak gelmeden önce ise onun peygamber olacağını haberini, İşaya isimli peygamber vermiştir.⁸⁰² Daniel,⁸⁰³ Yoel,⁸⁰⁴ Yunus,⁸⁰⁵ Elişa,⁸⁰⁶ Yeremya⁸⁰⁷ ve Samuel⁸⁰⁸ Yeni Ahid’de ismi geçen peygamberlerden bazılarıdır. Ayrıca Yeni Ahid’de üzerinde durulan peygamberlerden biri de Yahudilik’te kral olarak değerlendirilen Hz. Davud’dur.⁸⁰⁹

Yeni Ahid’de peygamberlerin bilgi kaynağının vahiy olduğu farklı bölümlerde ifade edilmiştir.⁸¹⁰ Peygamberlerin genellikle gökten bir ses duymaları,⁸¹¹ kendilerine gönderilen

---

⁷⁹⁶ Mar.1:38.

⁷⁹⁷ Yu.12:49.

⁷⁹⁸ Has, “Yeni Ahitteki Peygamberlikle ilgili Kavramlar Üzerine Bir İnceleme”, 76.

⁷⁹⁹ Luk.1:11-15.

⁸⁰⁰ Mat.11:7-12.

⁸⁰¹ Mat.3:13-16.

⁸⁰² Mat.13:14-15.

⁸⁰³ Mat.24:15.

⁸⁰⁴ Elç.2:16-21.

⁸⁰⁵ Mat.12:38-40.

⁸⁰⁶ Luk.4:27.

⁸⁰⁷ Mat.2:17-18.

⁸⁰⁸ Elç.3:24.

⁸⁰⁹ Mat.1:16.

⁸¹⁰ Yu.7:16; Va.10:8; Va.1:1.

⁸¹¹ Va.10:8.

bir melek aracılığıyla görevlerinin bildirilmesi,⁸¹² Hz. İsa aracılığıyla vazifelerinin bildirilmesi⁸¹³ veya rü'yet gibi bir tecrübenin ardından peygamberlik görevinin verildiğine dair ifadeler vardır. Hıristiyanlığa göre Hz. İsa'nın vahiy alış şekli en üstünü olarak kabul edilmektedir. *“Bu bir kimsenin Baba'yı gördüğü anlamına gelmez. Baba'yı sadece Tanrı'dan gelen görmüştür.”*⁸¹⁴ *“Tanrı'yı hiçbir zaman hiç kimse görmedi. Baba'nın bağrında bulunan ve Tanrı olan biricik Oğul O'nu tanıttı.”*⁸¹⁵ İfadelerinden Hz. İsa dışında kimsenin tanrıdan doğrudan onu görerek vahiy almadığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla Hıristiyan inancında peygamberlerden Hz. İsa dışında kimsenin tanrıyı görmediği iddiası hâkimdir.

Yeni Ahid'de vahiy getirme görevi melekler ve kutsal ruha aittir. Melekler peygamberlere vahiy getirdiği gibi⁸¹⁶ peygamberler dışındaki kimselere de tebliğde bulunmuştur. *“Ama melek O'na korkma Meryem dedi. Sen Tanrı'nın lütfuna eriştin.”*⁸¹⁷ İfadesinde meleğin Hz. Meryem'e gelip hamile olduğunu ve İsa isimli bir oğlunun olacağını haber vermesi buna örnek olarak verilebilir. Ayrıca Hz. Meryem'in nişanlısına⁸¹⁸ ve bunun dışında çobanlara da⁸¹⁹ vahiy gelmesi bu türden vahye örnek olarak verilebilir. Hıristiyan inancına göre Hz. Zekeriya'ya kutsal ruh gelip sirâyet edince hemen peygamber olmuş ve görevini ifa etmeye başlamıştır.⁸²⁰ Yine Yeni Ahid'de Elizabet isimli bir kadının kendisine kutsal ruhun gelmesiyle birlikte peygamber olduğu ifade edilmiştir.⁸²¹ Hıristiyan inancında bu ifadeden tıpkı Yahudilik'te olduğu gibi kadınlarında peygamber olarak görevlendirilebileceği çıkarımında bulunmak isabetli durmaktadır. Yeni Ahid'de geçen ifadelerle göre başka kadın peygamberlerde gönderilmiştir. Filipus isimli kişinin dört kızının da peygamberlik yapması,⁸²² bu duruma örnek olabilir. Bu kızların aynı dönemde peygamberlik etmesi de dikkat çekmektedir. Dolayısıyla Hıristiyan inancına göre kadın peygamberler olabileceği gibi aynı zaman diliminde de birden fazla peygamberin görev yapabileceği anlaşılmaktadır.

Genel olarak peygamberlerin ayırt edici özellikleri olarak bilinen mucize kavramı, babanın Hz. İsa'ya vermiş olduğu işler⁸²³ olarak değerlendirilmekle beraber, Hıristiyanlığa göre mucizelerin Hz. İsa'nın peygamberliğinin alameti mi yoksa tanrılığının göstergesi mi

---

⁸¹² Va.1:1.

⁸¹³ Mat.10:1.

⁸¹⁴ Yu.6:46.

⁸¹⁵ Yu:1:18.

⁸¹⁶ Elç.7:30-35.

⁸¹⁷ Luk.1:30.

⁸¹⁸ Mat.1:20-25.

⁸¹⁹ Luk.2:9-11.

⁸²⁰ Luk.1:67-80.

⁸²¹ Luk.1:40-45.

⁸²² Elç.21:8-9.

⁸²³ Yu.5:36.

olduğu hususu açık ve net değildir. Yeni Ahid’de Hz. İsa’nın kendini ispatlamak için birçok mucize gösterdiği belirtilmiştir. “*Bunun üzerine görüp sana iman etmemiz için nasıl bir belirti gerçekleştirirsin? Ne yapacaksın dediler.*⁸²⁴ İfadesinde halkın Hz. İsa’dan mucizeler talep ettiği dikkat çekmektedir. Bu mucizelerden bir kısmı, Hz. İsa’nın yüzünün parlaması ve görünümünün değişmesi,⁸²⁵ su üstünde yürümesi,⁸²⁶ cüzamlıların iyi etmesi,⁸²⁷ körleri iyi etmesi,⁸²⁸ ölüleri diriltmesi⁸²⁹ şeklinde sıralanabilmektedir. Hıristiyanlık’ta gelecekte olacak şeyleri haber vermekte peygamberliğin alametlerinden biri olarak kabul edilmektedir. Hz. Yahya’nın kendinden sonra insanları vaftiz edecek bir peygamberin geleceğini haber vermesi,⁸³⁰ Hagavos isimli peygamberin yakın zamanda kıtlık olacağını bildirmesi⁸³¹ ve Hz. İsa’nın kıyamet alametlerini ifade etmesi, kıyamet koparken yaşanacak olan karmaşa ve telaşı halkına duyurması bu bağlamda değerlendirilmektedir.⁸³² Ayrıca Hz. İsa dışında kalan peygamberlerin göstermiş olduğu mucizeler genellikle gelecekte gerçekleşecek bazı olayların yer ve zaman göstererek önceden haber vermeleri şeklinde gerçekleşmiştir.⁸³³ Hz. İsa’nın peygamberleri ve yardımcılarını sayılan havarilerinde Hz. İsa’nın izniyle onun adına mucize gösterebildikleri⁸³⁴ hususu Yeni Ahid’de dikkat çekmektedir. Havarilerden olan Filipus’un öğretilerini dinleyen kalabalık bir gruptan felçli ve kör olanların onun söylediklerine kulak verince iyileşmeleri de mucize olarak kabul edilmektedir.⁸³⁵

Yeni Ahid’de Hz. İsa, yalancı peygamberlerin özellikleri zikrederek kendinden sonra yalancı peygamberlerin geleceğinden bahsedip havarilerini bu hususta uarmıştır.⁸³⁶ Gerçek ve yalancı peygamberlerin özellikleri Yeni Ahid’de zikredilmektedir.⁸³⁷ Hıristiyan inancısında son peygamber Hz. İsa olmayıp ondan sonra bir yardımcının geleceğine inanılmaktadır. Bu durum Yeni Ahid’de şu şekilde ifade edilmiştir. “*Baba’dan size göndereceğim yardımcı yani Baba’dan çıkan gerçeğin ruhu geldiği zaman, bana tanıklık edecek.*”⁸³⁸ Dolayısıyla Hıristiyan inancısında Hz. İsa’dan sonra onun peygamberliğini tasdik eden bir peygamberin geleceği inancı yer almaktadır.

---

⁸²⁴ Yu.6:30.

⁸²⁵ Mat.17:2.

⁸²⁶ Mat.14:25.

⁸²⁷ Mat.8:2.

⁸²⁸ Mat.9:27-31.

⁸²⁹ Mar.5:21-43.

⁸³⁰ Mat.3:11.

⁸³¹ Elç.11:27.

⁸³² Tarakçı, “Vahiy ve Peygamberlik”, 89.

⁸³³ Has, “Yeni Ahitteki Peygamberlikle ilgili Kavramlar Üzerine Bir İnceleme”, 76.

⁸³⁴ Elç.3:1-10.

⁸³⁵ Elç.8:5-8.

⁸³⁶ Mat.7:16-23.

⁸³⁷ Mat.24:5-14.

⁸³⁸ Yu.15:26.

2.2.3. İslam'da Peygamber Algısı

Şüphesiz ki varlıklar âlemini muazzam bir düzen içerisinde kusursuz ve noksansız yaratan yegâne yaratıcı Yüce Allah,⁸³⁹ kâinatta var olan her şeyi çeşitli hikmetlerle belirli gayelere hizmet etmek için var etmiştir.⁸⁴⁰ Yarattıklarını en güzel şekilde yaratan,⁸⁴¹ yaşatan ve yöneten,⁸⁴² Allah Teâlâ bunlar arasında en çok değeri insana vermiş ve onu eşrefi mahlûkat olarak nitelendirerek farklı bir konuma koymuştur.⁸⁴³ İnsanı her bakımdan donanım ve kabiliyet sahibi olarak var etmiş, onu maddi manevi her türlü güzelliğe tabi kılmış sayısız lütuflarda bulunmuş göklerde ve yerde ne varsa insanın hizmetine sunmuştur.⁸⁴⁴

İnsanın var oluş gayesi Yüce Allah'ın varlığına ve birliğine iman ederek O'na kulluk etmektir.⁸⁴⁵ Kur'ân-ı Kerîm'de iman edip sâlih ameller işleyenlerin kurtuluşa ereceğinden⁸⁴⁶ ve insanın bu hususta irade hürriyetine⁸⁴⁷ sahip kılındıklarından bahsedilir.⁸⁴⁸ İnsan aklı sayesinde Yüce Allah'ın varlığını ve birliğini gösteren deliller üzerinde tefekkür ederek Allah Teâlâ'nın varlığına ulaşabilecek olsa da,⁸⁴⁹ aklının sınırsız kaldığı hususlar olacaktır. Nitekim yaratılış gayesine, Yüce Allah'ın sıfatlarına, inanç ve ahlak esaslarına tam manasıyla ulaşamayacak bunun neticesinde Rabbini tam olarak tanıyamayacak, kulluğunun gereği olan ibadetleri nasıl îfâ edeceğini konusunda yetersiz kalacaktır. Dolayısıyla insanın dünya ve ahiret saadeti sağlayabilmesi için sorumluluklarını ve kulluk vazifelerini bilmesi gerekmektedir. Bu durumda ilahi mesajlar bütününe bildiren, kurtuluşa ve saadete ulaştıran peygamberlere ihtiyaç hâsıl olmaktadır. Kur'ân-ı Kerîm'de peygamberlik makamına dair ve peygamberliğin temel esaslarına yönelik çeşitli âyetler bulunmaktadır.

Peygamber kelimesi farsça olup *Peygam* ve *ber* kelimelerinden meydana gelen birleşik bir isimdir. “Haber getiren”, “haber getirici,” “Allah'ın emrini bildirici” gibi anlamlara gelir.⁸⁵⁰ Kur'ân-ı Kerîm'de bu kavram için *Nebi* ve *Resûl* ifadeleri kullanılmıştır. Nebi kavramı نَبِيّ N-b-e kökünden türemiştir. Kök itibarıyla “büyük fayda sağlayan, yalandan

⁸³⁹ Ebü'l-Hasen Alâüddîn Alî b. Muhammed b. İbrâhîm el-Hâzin, *Lübâbü't-te'vil fi me'âni't-tenzil*, thk. Muhammed Ali Şahin (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415), 3/308.

⁸⁴⁰ ed-Duhân 44/38-39; er-Rûm 30/7.

⁸⁴¹ Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammed eş-Şevkânî, *Fethu'l-kadir: el-câmi' beyne fenneyi'r-rivâye ve'd-dirâye min 'ilmi't-tefsir* (Beyrut: Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, 1414), 4/289.

⁸⁴² Sa'lebi, *el-Keşf ve'l beyan an tefsiri'l-Kur'an (Tefsirü's-sa'lebi)*, 4/136.

⁸⁴³ Esed, *Kur'an Mesajı (Meal-Tefsir)*, 2/573.

⁸⁴⁴ Ebüssuûd, *İrşâdü'l-akli's-selîm ilâ mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm*, 8/70.

⁸⁴⁵ Vâhidî, *el-Vecîz fi tefsiri'l-kitâbi'l-'azîz*, 1032.

⁸⁴⁶ Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'an (Kur'an'ın Anlamı ve Tefsiri)*, 48-50.

⁸⁴⁷ el-Kehf 18/29.

⁸⁴⁸ Mustafa Sinanoğlu, *Peygamberlere İman* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1486), 18.

⁸⁴⁹ Ebu Hafs Ömer b. Ali Hanbeli, *el-Lübâb fi ulûmi'l-kitâb* (Lübnan: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2011), 117.

⁸⁵⁰ Sedat Sinanoğlu, *Kur'ân-ı Kerîm'de Nübüvvet ve Mucize Gerçeği* (Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2014), 20.

arınık, önem verilmesi ve dikkatle dinlenilmesi gereken haber” manası taşımaktadır.⁸⁵¹
Kur’ân-ı Kerîm’de قُلْ هُوَ نَبَأٌ عَظِيمٌ “De ki: Bu (vahiy ile gelen) çok önemli bir bilgidir.”⁸⁵²

عَمَّ يَسْتَأْذِنُونَ عَنِ النَّبَأِ الْعَظِيمِ “Birbirlerine neyi soruyorlar? Hakkında ayrılığa düştükleri büyük haberi mi?”⁸⁵³ âyetlerinde de bu kullanım görülmektedir. *Nebi* kelimesi ise “haber” anlamı taşıyan kökten türemiş ismi fail kalıbında “haber veren” “haber getiren” anlamına gelmektedir.⁸⁵⁴ Nübüvvet kavramı da bu kökten türemiş olup Allah Teâlâ ile akıl sahibi kullar arasında elçilik yapma makamına verilen isim olarak kullanılmıştır.⁸⁵⁵

Resul kavramı ise رسل R-s-1 fiilinden türemiş olup asıl anlamı “bir işi yerine getirmek için gitmek”,⁸⁵⁶ “kolaylık üzere göndermek”⁸⁵⁷ veya “kolaylık ve yumuşaklıkla yürümek”,⁸⁵⁸ “yol almak” anlamlarına gelmektedir.⁸⁵⁹ *Resul* kavramı ismi meful olan *Mürsel* kavramıyla aynı anlamı ihtiva etmekte ve gönderilmiş elçi anlamına gelmektedir.⁸⁶⁰ Kur’ân-ı Kerîm de:

وَإِنِّي مُرْسِلَةٌ إِلَيْهِمْ بِهَدِيَّةٍ فَنَاظِرَةٌ بِمَ يَرْجِعُ الْمُرْسَلُونَ

“Ben bunlara bir hediye göndereceğim, sonra bakacağım elçiler ne ile dönecekler?”⁸⁶¹

âyetinde Kur’ân-ı Kerîm’de bu kelime “önemli bir görev için gönderilen elçi” anlamında kullanılmıştır.⁸⁶²

R-s-1 fiilinden türemiş önemli kelimelerinden biri olan *irsal* kavramı “göndermek,⁸⁶³ yollamak”⁸⁶⁴ manasına gelmekte olup Kur’ân-ı Kerîm’de bu *irsal* kavramı bu anlamda kullanıldığı görülmektedir.⁸⁶⁵ *Resul* kelimesiyle aynı kökten gelen ve bu kelimenin mastarı olan *risâlet* ise “görev” anlamına gelmektedir. Yüce Allah’ın kulları arasından birini tebliğ

⁸⁵¹ Zebîdî, *Tacü'l-arûs min cevâhiri'l-kâmûs*, 1/443; Cevherî, *es-Sihâh (Tacü'l-lûğa ve sihâhu'l-Arabiyye)*, 1/74; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muhît*, 53. İbn Fâris; *Mu'cemü mekâyisi'l-luğa*, 5/385; Kefevî, *el-Külliyât*, 886.

⁸⁵² Sâd 38/67.

⁸⁵³ en-Nebe 78/1-2.

⁸⁵⁴ Zemahşerî, *Esâsü'l-belâğa*, 2/239.

⁸⁵⁵ İsfahânî, *el-Müfredât fi garibi'l-Kur'ân*, 788-790.

⁸⁵⁶ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 11/281.

⁸⁵⁷ Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muhît*, 1006.

⁸⁵⁸ Cevherî, *es-Sihâh (Tacü'l-lûğa ve sihâhu'l-Arabiyye)*, 4/1708.

⁸⁵⁹ İsfahânî, *el-Müfredât fi garibi'l-Kur'ân*, 352.

⁸⁶⁰ Ebû Ubeyd Ahmed b. Muhammed b. Muhammed el-Herevî, *Kitâbü'l-Garîbeyn fi'l-Kur'ân ve'l-hadîs*, thk. Ahmed Ferîd el-Mezîdî (Suudi Arabistan: Mektebetü Nezâr Mustafa, 1419), 3/740; Zemahşerî, *Esâsü'l-belâğa*, 1/353.

⁸⁶¹ en-Neml 27/35.

⁸⁶² Begavî, *Me'âlimü't-tenzîl fi tefsîri'l-Kur'ân*, 6/160.

⁸⁶³ Ebû Hilâl el-Askerî, *el-Furûku'l-luğaviyye*, thk. eş-Şeyh Beytullâh Beyât (Müessesetü'n-Neşri'l-İslâmî, 1412), 42.

⁸⁶⁴ Cevherî, *es-Sihâh (Tacü'l-lûğa ve sihâhu'l-Arabiyye)*, 4/1709.

⁸⁶⁵ Meryem 19/83; İbrâhîm 14/4.

etmek için görevlendirerek insanlara göndermesine *risâlet* denmektedir. *Resul* ve *risâlet* bazı durumlarda aynı anlama gelecek şekilde kullanılmıştır.⁸⁶⁶

Kur'ân-ı Kerîm'de peygamberler için hem nebi hem resul kavramları kullanılmıştır. Fakat Kur'ân-ı Kerîm'de peygamberler için kullanılan bu kavramların aralarında fark olup olmaması hususu geniş tartışmalara yol açmıştır. Başta Mutezile âlimleri olmak üzere Kâdî Abdülcebâr (ö. 415/1025), Mâverdî (ö. 450/1058), Cüveynî (ö. 478/1085) gibi bazı âlimler bu kelimelerin birbiriyle aynı anlamı ihtiva ettiğini ve aralarında fark olmadığını savunurken; İmam Şâfi (ö.204/819), Zemahşerî (ö.538/1144), Fahreddin er-Râzî (ö. 606/1210) gibi bazı İslam âlimleri de Kur'ân-ı Kerîm'de nebi ve resul kelimelerinin farklı anlam boyutunda kullanıldığını, aralarında nüansların olabileceğini savunmuşlardır. İslam âlimlerinin büyük bir kısmı iki kavram arasındaki farkı temelde yeni bir şeriat ve kitap esasına dayandırmışlardır. Buna göre bu kavramların aralarındaki temel fark şöyledir: Nebiler Allah'tan vahiy aldıkları hâlde kendilerine yeni bir kitap ve şeriat verilmemiş olanlar, resuller ise kendilerine kitap indirilen ve yeni bir kitap ve şeriatla görevlendirilen peygamberlerdir. Buna göre, her resul nebidir fakat her nebi resul değildir. Resul yeni bir şeriatla gönderilir, nebi ise kendisinden önce gelmiş bir resulün şeriatı uygulamakla yükümlüdür.⁸⁶⁷ Sonuç olarak Kur'ân-ı Kerîm'de nebi ve resul kavramları arasında fark olduğunu işaret eden âyetler⁸⁶⁸ bulunmakla birlikte bu kavramların aynı anlama geldiğini gösteren âyetler de⁸⁶⁹ bulunmaktadır.

Allah Teâla insanı; akletme,⁸⁷⁰ anlama,⁸⁷¹ düşünme,⁸⁷² irade,⁸⁷³ duyu organları⁸⁷⁴ gibi birçok donanıma sahip kılmış, insanın doğruya ulaşabilmesi için de onun özüne ve dış dünyaya kendi varlığını gösteren emareler yerleştirmiştir.⁸⁷⁵ Allah Teâlâ insanın aklını kullanmasını ve varlığının delilleri üzerinde düşünmesini istemiştir.⁸⁷⁶ Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'e göre insanın eylemlerine anlam kazandıran, onu diğer varlıklardan ayıran ve ilahi emirler karşısında onu sorumlu tutulmasını gerektiren akıldır.⁸⁷⁷ Kur'ân-ı Kerîm'de akletmeye ve ilme teşvik eden birçok âyet bulunmaktadır.⁸⁷⁸ İnsanoğlu doğuştan hem iyiliğe hem de

⁸⁶⁶ Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî, *Lisânü'l-'Arab*, ts., 11/284.

⁸⁶⁷ Erdiñ Doğru, "Dilbilim ve Kur'an Çerçevesinde bir Anlam Analizi: Resul ve Nebi Kavramları", *Journal of Islamic Research* 5 (2011), 5.

⁸⁶⁸ el-A'râf 7/157; el-Hac 22/52; Meryem 19/51.

⁸⁶⁹ el-Bakara 2/253; en-Nisâ 4/164; el-Bakara 2/285.

⁸⁷⁰ Esed, *Kur'an Mesajı (Meal-Tefsir)*, 1039.

⁸⁷¹ Mevdûdî, *Tefhimü'l Kur'an (Kur'an'ın Anlamı ve Tefsiri)*, 1/558.

⁸⁷² İbn Ebû Hâtim, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'azîm*, 27531.

⁸⁷³ Neseî, *Medârikü't-tenzîl ve hakâiku't-te'vîl*, 1/340.

⁸⁷⁴ Ebüssuûd, *İrşâdü'l-akli's-selîm ilâ mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm*, 9/9.

⁸⁷⁵ Musa Bilgiz, "Kur'an'da Nübüvvet (Peygamberlik)", *Diyanet İlmî Dergi* 49/1 (ts.), 24.

⁸⁷⁶ Cihan Kuzu, *Nübüvvet, Kur'an-ı Kerim'de Nübüvvet Dair Kavramlar ve Peygamberlerin Beşeri Yönü* (Düzce: Düzce Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2021), 7.

⁸⁷⁷ İbrahim Emiroğlu, "Kur'an'da Akıl ve İnsan", *D.E.Ü İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11 (1998), 75.

⁸⁷⁸ el-Bakara 2/44; el-En'âm 6/32; Tâhâ 20/114.

kötülüğe eğilim gösterebilecek bir yapıda yaratılmış, kendisine iki yol gösterilmiş ve seçim yapabilme iradesine muktedir kılınarak özgür bırakılmıştır.⁸⁷⁹ Allah Teâla rahmetinin eseri olarak insanlara peygamberler ve kitaplar göndererek akılla ulaşamayacağı tüm esasları insana bildirmiş ve onu rehbersiz bırakmamıştır.⁸⁸⁰ Peygamberler dünya ve ahiret hayatına dair insanlara yol gösterici olmuş kılavuzluk ve öncülük yapmışlardır.⁸⁸¹ Dolayısıyla peygamberler olmadan sadece akıl ile hayatın genel çerçevesini belirleyip, hayatı anlamlandırmak mümkün değilken; aklın yokluğunda da insan olmaktan bahsetmek imkân dâhilinde değildir.⁸⁸²

Peygamberlik vahiyle başlayan ve vahiy çerçevesinde gerçekleştirilen bir vazifedir.⁸⁸³ Peygamberler, ilahi buyrukları insanlara ulaştırma görevini kusursuz olarak yerine getirmiş, bu vazife karşısında insanlardan herhangi bir karşılık ya da ücret talep etmemişlerdir.⁸⁸⁴ İstisnasız bütün peygamberler bu görevi yerine getirmekle vazifelendirilmiştir. Her peygamber kavmini Yüce Allah'a iman etmeye ve ona kulluk etmeye çağırmıştır.⁸⁸⁵ Bu durum Kur'ân-ı Kerîm'de şu şekilde ifade edilmektedir:

وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ مِنْ رَسُولٍ إِلَّا نُوحِي إِلَيْهِ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنَا فَاعْبُدُونِ

“Senden önce hiçbir Peygamber göndermedik ki ona, “Benden başka ilâh yoktur, şu halde bana kulluk edin” diye vahyetmiş olmayalım.”⁸⁸⁶

Yüce Allah'ın insanlara lütuflarından biri olan peygamberler bilgi kaynakları olan vahyi insanlara eksiksiz ileten,⁸⁸⁷ ilâhi kelâmı ve hikmeti öğreten,⁸⁸⁸ Allah Teâlâ'nın varlığına ve birliğine davet eden,⁸⁸⁹ üstün ahlak sahibi,⁸⁹⁰ kimselerdir. Peygamberler ilahi mesajları tebliğ ederken güzel bir üslupla müjdeleyici,⁸⁹¹ uyarıcı,⁸⁹² öğüt verici⁸⁹³ olmuşlardır. Kendilerinden önce yanlış yola sapmış kavimleri sapkınlıktan alıkoymuş, günah ve kötü

⁸⁷⁹ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 9/243-245.

⁸⁸⁰ Hâzin, *Lübâbü't-te'vîl fi me'âni't-tenzîl*, 74.

⁸⁸¹ Şevkânî, *Fethu'l-kadîr: el-câmi' beyne fenneyi'r-rivâye ve'd-dirâye min 'ilmi't-tefsîr*, 2728.

⁸⁸² Salih Yanikkaya, *Kur'an Çerçevesinde Peygamberlik ve Hz. Peygamber* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2010), 60.

⁸⁸³ Vâhidî, *el-Vecîz fi tefsîri'l-kitâbi'l-'azîz*, 302.

⁸⁸⁴ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 8/75.

⁸⁸⁵ Ebü'l-Kâsım Zeynüslâm Abdülkerîm el-Kuşeyrî, *Letâ'ifü'l-işârât*, thk. İbrahim el-Besyûnî (Mısır: Hey'etü'l-Mısriyyeti'l-Amme li'l-Kitab, 1431), 37534.

⁸⁸⁶ el-Enbiya 21/25.

⁸⁸⁷ el-A'râf 7/62.

⁸⁸⁸ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 1/482.

⁸⁸⁹ Süyûtî, *Tefsîrü'l Celaleyn*, 202.

⁸⁹⁰ Çantay, *Tefsirli Kur'an Meali Kur'an-ı Hakim ve Meal-i Kerim*, 227.

⁸⁹¹ Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, 18/299.

⁸⁹² Taberî, *Câmi'u'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, 11/369.

⁸⁹³ Ömer Nasûhî Bilmen, *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Me'al-i Âlisi ve Tefsiri* (İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1985), 1036.

amellerinden arındırmış⁸⁹⁴ ve onlara iyiliği hatırlatmaya⁸⁹⁵ devam etmişlerdir. Peygamberlerin görevlerini yerine getirdikten sonra insanları iman etme hususunda zorlama gibi bir yetkileri yoktur.⁸⁹⁶ Kur'an- Kerim'de Allah Teâlâ bu durumdan şu şekilde bahsetmektedir:

لَقَدْ مَنَّ اللَّهُ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ إِذْ بَعَثَ فِيهِمْ رَسُولًا مِنْ أَنْفُسِهِمْ يَتْلُوا عَلَيْهِمْ آيَاتِهِ وَيُزَكِّيهِمْ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَإِنْ كَانُوا مِنْ قَبْلُ لَفِي ضَلَالٍ مُبِينٍ

*“Andolsun ki içlerinden, kendilerine Allah’ın âyetlerini okuyan, onları arındıran, onlara kitap ve hikmeti öğreten bir peygamber göndermekle Allah, müminlere büyük bir lütufta bulunmuştur. Hâlbuki daha önce onlar, apaçık bir sapkınlık içinde bulunuyorlardı.”*⁸⁹⁷

Peygamberler aldıkları vahyi tebliğ ederken kendilerini bu vahiyden muaf tutmaz, gelen vahyi bizzat kendileri yaşamaya özen gösterirlerdi.⁸⁹⁸ Onlar günlük hayatlarında, ibadetlerinde ve diğer insanlarla ilişkilerinde vahyin ilk uygulayıcıları bizzat kendileri olmuş ve bu yönüyle insanlara örneklik teşkil etmişlerdir.⁸⁹⁹ Bu durum şüphesiz inananların öğrenmesini ve uygulamasını kolaylaştırmış vahyin toplumda yaygınlaşmasına vesile olmuştur. Peygamberlerin ilahi kelamı aktarırken insani yönünün yanında üstün ahlaki vasıflara sahip oluşu da vahyin anlaşılır olmasını kolaylaştırmıştır. Peygamberlerin sağlıklı ve etkili iletişim kurmasında davet metotları ve davranışları da etkili olmuştur.⁹⁰⁰ Onların erdemli ve faziletli davranışları nübüvvet döneminde insanları ikna edici bir özelliğe kavuşmuştur. Kur’ân-ı Kerîm’de peygamberlerin insanlara en güzel örnekler olarak gönderildikleri açıkça ifade edilmektedir.⁹⁰¹

لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ لِمَنْ كَانَ يَرْجُوا اللَّهَ وَالْيَوْمَ الْآخِرَ وَدَكَرَ اللَّهُ كَثِيرًا

*“İçinizden Allah’ın lutfuna ve âhiret gününe umut bağlayanlar, Allah’ı çokça ananlar için hiç şüphe yok ki, Resûlullah’ta güzel bir örneklik vardır.”*⁹⁰²

Peygamberler ilahi emir ve yasakları insanlara vahyederken çeşitli zorluklarla karşılaşmış azim ve kararlılıkla sabrederek tebliğ faaliyetlerine devam etmiştir.⁹⁰³ Peygamberler gönderildiği toplumlar tarafından çeşitli sıkıntılara maruz kalsa da zorlu bir

⁸⁹⁴ Sâbûnî, *Safvetü't-tefasir*, 1/221.

⁸⁹⁵ Esed, *Kur'an Mesajı (Meal-Tefsir)*, 31072.

⁸⁹⁶ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 4/206.

⁸⁹⁷ Âl-i İmrân 3/164

⁸⁹⁸ Sevrî, *Tefsîru Süfyâni's-sevrî*, 241.

⁸⁹⁹ Buhârî, “Ezân”, 18; İbn-i Mâce, “Salât”, 44.

⁹⁰⁰ Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib b. Abdirrahmân İbn Atiyye - Abdüsselam Abdüşşafi Muhammed, *el-Muharrerü'l-vecîz fî tefsîri'l-kitâbi'l-'azîz* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1422), 1/532.

⁹⁰¹ Taberî, *Câmi'u'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, 257.

⁹⁰² el-Ahzâb 33/21.

⁹⁰³ Kuşeyrî, *Letâ'ifü'l-işârât*, 3/402.

mücadele içinde tevhid inancını yaymaya çalışmışlardır.⁹⁰⁴ Yüce Allah'ın emirlerini duyuran peygamberler bu görevi yerine getirirken Allah Teâlâ'dan başka hiç kimseden korkup çekinmemişlerdir.⁹⁰⁵ Allah Teâlâ peygamberleri bu kutsal vazifelerinde yardımsız ve desteksiz bırakmamıştır. Bu yardımlardan biride mucizelerdir.⁹⁰⁶ Yüce Allah peygamberlik makamını doğrulamak ve teyit etmek istediği kimsenin eliyle mucizeler gerçekleştirmiş ve bunu peygamberliğine delil yapmıştır.⁹⁰⁷ Mucizeler peygamberliğin doğruluğuna kesin olarak delil teşkil etmekle birlikte insanları benzerini getirmekte aciz bırakan olağanüstü hallerdir.⁹⁰⁸

Peygamberlerin hepsi aynı derecede ve meziyette olmayıp Allah Teâlâ onlardan bazılarına daha üstün meziyetler vermiştir.⁹⁰⁹

تِلْكَ الرُّسُلُ فَضَّلْنَا بَعْضَهُمْ عَلَى بَعْضٍ مِنْهُمْ مَنْ كَلَّمَ اللَّهُ وَرَفَعَ بَعْضَهُمْ دَرَجَاتٍ وَأَتَيْنَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ الْبَيْنَاتِ وَإِدْنَاهُ بِرُوحِ الْقُدُسِ
وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا أَفْتَتَلْنَا الَّذِينَ مِنْ بَعْدِهِمْ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْهُمْ الْبَيِّنَاتُ وَلَكِنْ اخْتَلَفُوا فَمِنْهُمْ مَنْ آمَنَ وَمِنْهُمْ مَنْ كَفَرَ وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا
أَفْتَتَلُوا وَلَكِنَّ اللَّهَ يَفْعَلُ مَا يُرِيدُ

“O peygamberlerin kimini kiminden üstün kıldık. Allah içlerinden bir kısmıyla konuşmuş, bir kısmını da derecelerle yükseltmiştir. Meryem oğlu İsa'ya açık deliller verdik ve onu Rûhulkudüs'le destekledik. Allah dileyeydi elçilerin ardından gelen insanlar, kendilerine bunca açık delil geldikten sonra birbirine düşüp savaşmazlardı; lâkin farklı yollara yöneldiler. Bu sebeple kimileri iman etmiş, kimileri de inkâr etmişlerdir. Allah dileyeydi aralarında savaşmazlardı fakat Allah dilediğini yapar.”⁹¹⁰

وَرَبُّكَ أَعْلَمُ بِمَنْ فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَلَقَدْ فَضَّلْنَا بَعْضَ النَّبِيِّنَ عَلَى بَعْضٍ وَأَتَيْنَا دَاوُدَ زَبُورًا

“Göklerde ve yerde olanları en iyi bilen senin rabbindir. Doğrusu biz peygamberlerin kimini kiminden üstün kıldık; Dâvûd'a da Zebûr'u verdik.”⁹¹¹

Yukarıdaki âyetlerde Allah Teâlâ Kur'an-ı Kerim'de peygamberlerin kıssalarından haber vermiş ve peygamberlerin üstünlüklerine esas olan hususlardan bahsetmiştir. Peygamberlerin kiminin kiminden üstün ve faziletli olduğunu söylemek, o peygambere ihsan edilen faziletler, nail oldukları mucizeler⁹¹² ve lütufların değişiklik göstermesi bağlamında

⁹⁰⁴ Hûd 11/ 25-26.

⁹⁰⁵ Sa'lebi, *el-Keşf ve'l beyan an tefsiri'l-Kur'an (Tefsirü's-sa'lebi)*, 8/50.

⁹⁰⁶ *Dinim İslam (Temel Bilgiler)* (Ankara: DİB Yayınları, 2014), 223.

⁹⁰⁷ Yavuz, *İslâm Düşüncesinde Nübüvvet*, 186.

⁹⁰⁸ Karadeniz, “Nübüvvet ve Vahiy”, 343.

⁹⁰⁹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 2/232.

⁹¹⁰ el-Bakara 2/253.

⁹¹¹ el-İsrâ 17/55.

⁹¹² Taberî, *Câmi'u'l-beyân an te'vili âyi'l-Kur'ân*, 5/378.

değerlendirilmiştir.⁹¹³ Risâletin temelinde herhangi bir fazilet farkı yoktur. Üstünlük nübüvvetten ayrı olarak diğer birtakım hususlar ile söz konusu olmaktadır.⁹¹⁴ Örneğin peygamberlerin resul ya da nebi oluşu, vahiy alış şekilleri, imtihanlarının şiddeti ya da azim sahibi peygamber olarak nitelendirilmesi üstünlük açısından peygamberler arasında farklılık meydana getiren hususlardan bazılarıdır.⁹¹⁵ Müslümanlarca meşhur olan ittifaklı görüş ise Hz. Muhammed'in üstün lütuflara mazhar olması neticesinde tüm peygamberlerden üstün olduğu yönündedir.⁹¹⁶ En faziletli peygamber olan Hz. Muhammed her türlü ahlaki güzelliklere sahip bir şahsiyet⁹¹⁷ ve en güzel örnektir.⁹¹⁸ Peygamberlerin sonuncusu ve risâlet görevinin tamamlayıcısı olan Hz. Muhammed'in en büyük mucizesi kıyamete kadar devam edecek olan ise Kur'ân-ı Kerîmdir.⁹¹⁹

Peygamberler insanlara rehber olmuş, yaratılış gayesini ve sorumluluklarını tebliğ etmiştir.⁹²⁰ Bütün peygamberlerin tebliğ ettikleri esasların kaynağı Allah Teâlâ'dır.⁹²¹ Peygamberlerin tamamı muhataplarını Allah Teâlâ'ya iman etmeye ve kulluk etmeye çağırmaktadır.⁹²² Her toplumun inşası ve ihyası için⁹²³ ismi bilinen ya da bilinmeyen peygamberler gönderilmiştir.⁹²⁴ Bu peygamberler aynı inanç esasları ve ahlaki ilkelerden bahsetmiş, insanları yüce Allah'a kulluk etmeye ve onun birliğine iman etmeye çağırmışlardır.⁹²⁵ Toplumun bir kesimi vahye olumlu dönütler verirken bir kesimi ise peygamberlere inanmamış, onlara hakaret etmiş bununla da yetinmeyip onları öldürmüşlerdir.⁹²⁶ Peygamberler arasında ayırım yapmadan⁹²⁷ iman etmek zorunlu olup⁹²⁸ aksi durumun küfür olacağı Kur'ân-ı Kerîm'de ifade edilmiştir.⁹²⁹ Kur'ân-ı Kerîm'de ismi geçen ve ismi geçmeyen tüm peygamberlere iman, inanç esaslarımızdan bir tanesidir.

⁹¹³ Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hakâ'iki gavâmizi't-tenzil ve uyûni'l-ekâvil fi vücûhi't-te'vil*, 2/672.

⁹¹⁴ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 7/63.

⁹¹⁵ Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, 3/261.

⁹¹⁶ Râzî, *et-Tefsîrü'l-kebir (Mefâtihu'l-gayb)*, 6/521.

⁹¹⁷ Kuşeyrî, *Letâ'ifü'l-işârât*, 3/616.

⁹¹⁸ Vâhidî, *el-Vecîz fi tefsîri'l-kitâbi'l-'azîz*, 862.

⁹¹⁹ Selim Özarlan, *Kelâm Tarihi* (Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2017), 15.

⁹²⁰ Ebüssuûd, *İrşâdü'l-akli's-selîm ilâ mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm*, 3/236; Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 4/474.

⁹²¹ Begavî, *Me'âlimü't-tenzil fi tefsîri'l-Kur'ân*, 2/310.

⁹²² Sa'lebî, *el-Keşf ve'l beyan an tefsîri'l-Kur'an (Tefsîrüs-sa'lebi)*, 9/227; İbn Acîbe, *el-Bahrü'l-medîd fi tefsîri'l-Kur'âni'l-mecîd*, 3/125.

⁹²³ en-Nahl 16/36.

⁹²⁴ en-Nisâ 4/164.

⁹²⁵ el-Ahzâb 33/39.

⁹²⁶ Bursevî, *Rûhu'l-beyân fi tefsîri'l-Kur'ân*, 1/177.

⁹²⁷ Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, 1/506.

⁹²⁸ Mevdûdî, *Tefhimü'l Kur'an (Kur'an'ın Anlamı ve Tefsiri)*, 1/375.

⁹²⁹ Esed, *Kur'an Mesajı (Meal-Tefsir)*, 1/174.

مَنْ يُطِيعِ الرَّسُولَ فَقَدْ أَطَاعَ اللَّهَ وَمَنْ تَوَلَّىٰ فَمَا أَرْسَلْنَاكَ عَلَيْهِمْ حَفِيظًا

“Resûlullah’a itaat eden Allah’a itaat etmiş olur, yüz çevirenlere gelince seni onlara bekçi olarak göndermedik.”⁹³⁰

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا آمِنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَالْكِتَابِ الَّذِي نَزَّلَ عَلَىٰ رَسُولِهِ وَالْكِتَابِ الَّذِي أَنْزَلَ مِنْ قَبْلُ وَمَنْ يَكْفُرْ بِاللَّهِ وَمَلَائِكَتِهِ وَكُتُبِهِ وَرُسُلِهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ فَقَدْ ضَلَّ ضَلَالًا بَعِيدًا

“Ey iman edenler! Allah’a, peygamberine, peygamberine indirdiği kitaba ve daha önce indirdiği kitaba iman edin. Allah’ı, meleklerini, kitaplarını, peygamberlerini ve âhiret gününü inkâr eden kimse iyice sapmıştır.”⁹³¹

Yukarıdaki âyetlerde peygamberlere iman edilmesi emredilerek,⁹³² kişinin peygamberlere itaat etmesi ve emirlerini yerine getirmesi neticesinde Yüce Allah’a itaat etmiş olacağı zikredilmiştir. Peygamberlerin hepsi Allah’ın elçileridir. Hepsine iman ederek emirlerine itaat etmek inananların görevidir.⁹³³ Peygamberlere iman etmek, aralarında hiçbir fark gözetmeyerek, hepsine inanmak demektir.⁹³⁴ Bu hususta Kur’ân-ı Kerîm Yüce Allah’a ve bütün peygamberlere iman etmenin zorunluluğu üzerinde durmuş ve Allah Teâlâ’yı, meleklerini, kitaplarını, peygamberlerini inkâr edenlerin büyük bir hüsranda olduklarını vurgulanmıştır.⁹³⁵ Ayrıca Kur’ân-ı Kerîm’de birçok âyette Yüce Allah’a itaat ve peygambere itaat bir arada zikredilmiştir.⁹³⁶ Peygambere itaat Yüce Allah’a itaat ile eşdeğer görülmüştür.⁹³⁷ Allah Teâlâ, Resulullah’a yönelik itaatten kaçınmaktan insanları sakındırmış, ona muhalif davrananları elem verici azapla uyarılmış ve içinde onun verdiği hükme karşı sıkıntı duyan kimsenin, imandan yoksun olduğunu beyan etmiştir.⁹³⁸ Dolayısıyla Peygamberin fiil ve sözlerine iman gönülden yapılarak muhtevasına uygun hareket etmek gerekmektedir.⁹³⁹

Allah Teâlâ insana akıl vermekle birlikte peygamberler aracılığıyla ahiret hayatından, dünya ve ahiretteki sorumluluğundan ve ahirette hesaba çekileceği inanç ve ibadetler hususunda insanları bilgilendirmiştir. Peygamberler en güzel üslupla Yüce Allah’ı tanıtmış

⁹³⁰ en-Nisâ 4/80.

⁹³¹ en-Nisâ 4/136.

⁹³² Süyûtî, *ed-Dürrü’l mensûr fit-tefsir bil-mesûr*, 2/573.

⁹³³ Ateş, *Yüce Kur’an’ın Çağdaş Tefsiri*, 2/416.

⁹³⁴ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, 2/289.

⁹³⁵ Kurtubî, *el-Câmi’ li-ahkâmi’l-Kur’ân*, 5/415.

⁹³⁶ et-Tevbe 9/91; Nûr 24/62; el-Fetih 48/8-9; el-Hucurât 49/15.

⁹³⁷ İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-mesîr fi’lmi’t-tefsîr*, 2/725.

⁹³⁸ Neseî, *Medârikü’t-tenzîl ve hakâiku’t-te’vîl*, 1/410.

⁹³⁹ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, 3/269.

inançla ilgili hükümleri ibadetin mana ve muhtevasını öğretmişlerdir.⁹⁴⁰ Kur’ân-ı Kerîm’de insanların yaptıkları eylemlerden sorumlu tutulması için peygamberlere ihtiyacın hâsıl olduğu ve her topluma Allah Teâlâ’nın emir ve nehiyelerini tebliğ eden bir peygamber gönderildiği açıkça ifade edilmiştir.⁹⁴¹

مَنْ اهْتَدَىٰ فَإِنَّمَا يَهْتَدِي لِنَفْسِهِ وَمَنْ ضَلَّ فَإِنَّمَا يَضِلُّ عَلَيْهَا وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَىٰ وَمَا كُنَّا مُعَذِّبِينَ حَتَّىٰ تَبْعَثَ رَسُولًا

“Kim doğru yola gelirse, kendisi için gelmiş olur; kim de saparsa, kendisi aleyhine sapmış olur. Üzerinde yük bulunan hiç kimse başkasının yükünü çekemez. Peygamber göndermedikçe azap etmiş değilizdir.”⁹⁴²

رُسُلًا مُّبَشِّرِينَ وَمُنذِرِينَ لَعَلَّ يُكُونَ لِلنَّاسِ عَلَى اللَّهِ حُجَّةً بَعْدَ الرُّسُلِ وَكَانَ اللَّهُ عَزِيزًا حَكِيمًا

“Müjdeleyen ve uyarın peygamberler gönderdik ki, insanların peygamberlerden sonra Allah’a karşı tutunacak bir delilleri olmasın! Allah izzet ve hikmet sahibidir.”⁹⁴³

وَلَوْلَا أَنْ تُصِيبَهُمْ مُصِيبَةٌ بِمَا قَدَّمَتْ أَيْدِيهِمْ فَيَقُولُوا رَبَّنَا لَوْلَا أَرْسَلْتَ إِلَيْنَا رَسُولًا فَنَتَّبِعَ آيَاتِكَ وَنَكُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ

“Önceden yaptıkları yüzünden başlarına bir musibet geldiğinde, “Rabbimiz! Keşke bize bir peygamber gönderseydin de âyetlerine uyup da müminlerden olsaydık!” diyecek olmasalardı (peygamber göndermedik).”⁹⁴⁴

Yukarıdaki âyetlerde nübüvvet olan ihtiyaçtan ve insanların ancak vahiyle bitlikte cüzi ve külli maslahatlara ulaşma konusunda imkân bulacağı vurgulanmıştır.⁹⁴⁵ Ayrıca insanların “Bize bir elçi gelseydi de bizi uyarsaydı, bilmediklerimizi öğretseydi veya biz gafildik! bize aklın delilleri üzerinde düşünmemiz için dikkatimizi çekecek olan bir peygamber gönderilmiş olsaydı ya!” şeklinde bahaneler üretme imkânı kalmadığı ifade edilmiştir.⁹⁴⁶ Yine Kur’ân-ı Kerîm’de inkârcıların ahirette karşılaşacakları ceza karşısında kendilerine doğru yol gösterici peygamberlerin gönderilmiş olduğundan fakat kendilerinin inkâr ettiklerinden pişmanlık ve elem içinde bahsedişleri dikkat çekmektedir.⁹⁴⁷

تَكَادُ مَمَيِّزُ مِنَ الْغَيْظِ كُلَّمَا أَلْفِي فِيهَا فَوْجٌ سَأَلْتُمْ حَزَنَتْهَا أَلَمْ يَأْتِكُمْ نَذِيرٌ قَالُوا بَلَىٰ قَدْ جَاءَنَا نَذِيرٌ فَكَذَّبْنَا وَقُلْنَا مَا نَزَّلَ اللَّهُ مِنْ شَيْءٍ

إِنْ أَنْتُمْ إِلَّا فِي ضَلَالٍ كَبِيرٍ وَقَالُوا لَوْ كُنَّا نَسْمَعُ أَوْ نَعْقِلُ مَا كُنَّا فِي أَصْحَابِ السَّعِيرِ

⁹⁴⁰ Bilgiz, “Kur’an’da Nübüvvet (Peygamberlik)”, 32.

⁹⁴¹ Vâhidî, *el-Vecîz fî tefsîri’l-kitâbi’l-‘azîz*, 500.

⁹⁴² el-İsrâ 17/15.

⁹⁴³ en-Nisâ 4/165.

⁹⁴⁴ el-Kasas 28/47.

⁹⁴⁵ Beyzâvî, *Envârü’t-tenzil ve esrârü’t-te’vil*, 2/109.

⁹⁴⁶ Zemaşerî, *el-Keşşâf ‘an haqâ’iki gavâmiizi’t-tenzil ve ‘uyûni’l-eqâvil fî vücûhi’t-te’vil*, 2/653.

⁹⁴⁷ İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-mesîr fî ‘ilmi’t-efsîr*, 4/313.

“Cehennem neredeyse öfkesinden çatlayacak! Oraya her bir grup atıldıkça, muhafızları onlara, “Size bir uyarıcı gelmemiş miydi?” diye sorarlar. Şöyle cevap verirler: Evet, doğrusu bize bir uyarıcı (peygamber) gelmişti; fakat biz onu yalancılıkla itham etmiş ve Allah hiçbir şey göndermemiştir; siz gerçekten büyük bir sapkınlık içindediniz! demiştik. Şâyet kulak vermiş veya aklımızı kullanmış olsaydık, şimdi şu alevli cehennemin mahkûmları arasında olmazdık!” diye de ilâve ederler.”⁹⁴⁸

Allah Teâlâ insanlara kulluğun gereği olan dini vecibeleri öğretmek, dünya ve ahiret hayatına dair öğrenilmesi gereken bilgileri aktarmak, insanları gaflet uykusundan uyandırarak ceza ve mükâfatı bildirmek amacıyla peygamber göndermiştir.⁹⁴⁹ İnsanoğlu akıl ve irade sahibi yaratılmış olması ve vahye muhatap kılınmasıyla sorumlu tutulmuş, hesap günü dünyada yaptıklarının karşılığı verildiğinde mazeret ileri sürmesinin önü kapatılmıştır.⁹⁵⁰

Kur’ân-ı Kerîm’de çeşitli âyetlerde peygamberlerden bahsedilerek isimleri zikredilmiş,⁹⁵¹ bazılarının kıssalarına değinilmiş fakat tüm peygamberlerin isimleri ve kıssaları bildirilmemiştir. Bu durum Kur’ân-ı Kerîm’de;

وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا رُسُلًا مِنْ قَبْلِكَ مِنْهُمْ مَنْ قَصَصْنَا عَلَيْكَ وَمِنْهُمْ مَنْ لَمْ نَقْصُصْ عَلَيْكَ وَمَا كَانَ لِرَسُولٍ أَنْ يَأْتِيَ بِآيَةٍ إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ فَإِذَا جَاءَ أَمْرٌ مِنَ اللَّهِ فَضِي بِالْحَقِّ وَخَسِرَ هُنَالِكَ الْمُبْطِلُونَ

“Andolsun ki senden önce de peygamberler gönderdik. Onlardan sana kıssalarını anlattığımız kimseler de var, durumlarını sana bildirmedığımız kimseler de var...”⁹⁵²

âyetiyle ifade edilmiştir. Ayrıca Kur’ân-ı Kerîm’de yirmi beş peygamberin ismi zikredilmiş, haklarında bilgi verilen Lokman, Zülkarneyn ve Üzeyr isminde üç kişinin peygamber ya da veli oldukları hususunda âlimler tarafından görüş birliği sağlanamamıştır.⁹⁵³ Kur’ân-ı Kerîm’de insanoğlunun var oluşundan son peygambere kadar gönderilen peygamberlerin sayılarıyla ilgili net bir ifade kullanılmamıştır. Bu hususta Mâtürîdî, peygamberlerin bizzat isimlerini bilmek ve tanımakla yükümlü olmadığımızı ancak hepsinin Yüce Allah’tan getirdikleri haberlerin doğru olduğunu bilip tasdik etmekle yükümlü olduğumuzu ifade etmiştir.⁹⁵⁴

⁹⁴⁸ el-Mülk 67/8-10.

⁹⁴⁹ Ebû Hayyân Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf b. Ebû Hayyân el-Endülüsî - Sıtkı Muhammed Cemîl, *el-Bahru’l muhît* (Beyrut: Darul Fikr, 1420), 3/415.

⁹⁵⁰ Kâsımî, *Mehâsinü’t-te’vîl*, 3/469.

⁹⁵¹ en-Nisa 4/163, el-Enbiyâ 21/85-86, el-En’âm, 6/84-89.

⁹⁵² el-Mü’min 40/78.

⁹⁵³ Köksal, *Peygamberler Tarihi*, 1/6-8.

⁹⁵⁴ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, 9/53.

Allah Teâlâ, Peygamberleri diğer insanlar gibi birer beşer olarak yaratmıştır.⁹⁵⁵ Bu durum birçok hikmeti barındırmakla birlikte ilahi hitabın insanlar tarafından daha güzel anlaşılması ve kabul görmesi açısından kolaylıklar sağlamıştır. Peygamberler insan olmaları neticesinde içinde buldukları toplumun ve toplumdaki bireylerin ihtiyaçlarını daha iyi anlamış ve buna uygun çözümler getirmişlerdir. Onlar beşer olmaları yönüyle normal insanlar gibi yaşamışlar, risâlet görevinden dolayı ise Yüce Allah'ın elçisi olarak hareket etmiş ve vahyi insanlara ulaştırmışlardır.⁹⁵⁶ İnsanlar da tıpkı kendileri gibi yiyip içen,⁹⁵⁷ sorumlu tutulan,⁹⁵⁸ evlenen,⁹⁵⁹ ölümlü olan⁹⁶⁰ ve sosyal hayat içerisinde aktif bir şekilde var olan bir peygamberi daha iyi anlamış ve hayatlarına yön vermişlerdir.

Nübüvvetin son halkası Hz. Peygamber de⁹⁶¹ her fırsatta kendisinin vahiy alması dışında normal bir insan olduğunu, onlardan hiçbir farkının olmadığını hem yaşantısıyla hem de sözleriyle ortaya koymaya çalışmıştır.⁹⁶² Ayrıca insanların kendisini aşırı derecede büyütmesinden çekinerek onları uyarmıştır.⁹⁶³ Bazı âyetlerde de peygamberlerin ilahlaştırılmasının ve aşırı yüceltilmesinin doğru olmadığı vurgulanarak⁹⁶⁴ peygamberlerin de ölümlü olduğu, bâki olan yegâne varlığın Allah Teâlâ olduğu ifade edilmiş ve böylece onların ilahlaştırmalarının önü kesilmiştir.⁹⁶⁵ Peygamberler doğmuş yemiş, içmiş, gelişim sağlamış, evlenmiş, çocuk sahibi olmuş, ağlamış, gülmüş, sıkıntı çekmiş, dini ve toplumsal sorumluluk taşımış, mücadele etmiş, yaşlanmış ve insanlar gibi ölmüşlerdir.⁹⁶⁶ Kur'an-ı Kerim'de Hz. peygamberin beşer vasfına vurgu yapılan âyetlerden bazıları şu şekildedir:

فُلْ إِنَّمَا أَنَا بَشَرٌ مِّثْلُكُمْ يُوحَىٰ إِلَيَّ إِنَّمَا إِلَهُكُمُ اللَّهُ وَاحِدٌ فَمَن كَانَ يَرْجُوا لِقَاءَ رَبِّهِ فَلْيَعْمَلْ عَمَلًا صَالِحًا وَلَا يُشْرِكْ بِعِبَادَةِ رَبِّهِ أَحَدًا

De ki: “Ben, yalnızca sizin gibi bir insanım. Şu var ki bana, ilâhınızın, sadece bir ilâh olduğu vahyolunuyor. Artık her kim rabbine kavuşmayı bekliyorsa dünya ve âhirete yararlı iş yapsın ve rabbine ibadette hiçbir şeyi ortak koşmasın.”

⁹⁵⁵ İbn Ebû Hâtim, *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-'azîm*, 7/2394; İbn Kesîr, *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-'Azîm*, 5/111; Reşîd Rızâ, *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-hakîm (Tefsîrû'l-Menâr)*, 7/263.

⁹⁵⁶ Ebüssuûd, *İrşâdü'l-akli's-selîm ilâ mezâyâ'l-Kitâbi'l-Kerîm*, 7/34.

⁹⁵⁷ İbn Kesîr, *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-'Azîm*, 5/332.

⁹⁵⁸ Kuşeyrî, *Letâ'ifü'l-işârât*, 2/120.

⁹⁵⁹ Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed el-Hatîb eş-Şirbînî, *es-Sirâcü'l-münîr fi'l-i'âne 'alâ ma'rifeti ba'zı me'ânî kelâmi rabbine'l-hakîmi'l-habîr* (Kahire: Matbaatü'l Bulak Emîriyye, 1285), 3/218.

⁹⁶⁰ Kâsımî, *Mehâsinü't-te'vîl*, 4/301.

⁹⁶¹ İbn Acîbe, *el-Bahrü'l-medîd fi tefsîri'l-Kur'âni'l-mecîd*, 4/438.

⁹⁶² İhsan Arslan, “Kur'an-ı Kerim'e Göre Hz Peygamberin Beşeri Özellikleri” 6/11 (30 Haziran 2017), 107.

⁹⁶³ Karadeniz, “Nübüvvet ve Vahiy”, 341.

⁹⁶⁴ Ebüssuûd, *İrşâdü'l-akli's-selîm ilâ mezâyâ'l-Kitâbi'l-Kerîm*, 2/52; Ebû Hayyân el-Endülüsî - Muhammed Cemîl, *el-Bahrü'l muhît*, 5/36; İbn Atiyye - Abdüşşâfi Muhammed, *el-Muharrerü'l-vecîz fi tefsîri'l-kitâbi'l-'azîz*, 3/23.

⁹⁶⁵ Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hakâ'iki gavâmizi't-tenzîl ve uyûni'l-ekâvil fi vücûhi't-te'vîl*, 2/39-41; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l beyan an tefsîri'l-Kur'an (Tefsîrû's-sa'lebi)*, 3/171.

⁹⁶⁶ Kuzu, *Nübüvvet, Kur'an-ı Kerim'de Nübüvvet Dair Kavramlar ve Peygamberlerin Beşeri Yönü*, 90.

وَقَالُوا مَا لِهَذَا الرَّسُولِ يَأْكُلُ الطَّعَامَ وَيَمْشِي فِي الْأَسْوَاقِ لَوْلَا أَنْزَلَ إِلَيْهِ الْمَلَكُ فَيَكُونُ مَعَهُ نَذِيرًا

“Dediler ki: “Bu nasıl peygamber! Yemek yiyor, çarşılarda dolaşiyor. Ona bir melek indirilmeli ve kendisiyle birlikte o melek de uyarıcılık görevi yapmalı değil miydi?”⁹⁶⁷

Allah Teâlâ'nın emir ve yasaklarını vahyedecek peygamberlerin beşeri özellikler taşıması inanların vahyi anlaması ve yaşamasına kolaylık sağlamıştır. Çünkü her tür ve her cins, kendi cinsinden ve özünden olanı, böyle olmayandan daha kolay benimsemektedir.⁹⁶⁸ Dolayısıyla Yüce Allah insanlara kendilerinden bir peygamber göndermekle onlara büyük bir kolaylık sağlamıştır. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır:

فَلَوْ كَانُوا فِي الْأَرْضِ مَلَائِكَةً يَمْشُونَ مُطْمَئِنِّينَ لَنَزَّلْنَا عَلَيْهِمْ مِنَ السَّمَاءِ مَلَكًا رَسُولًا

“De ki: “Yeryüzünde yerleşip dolaşanlar melek olsalardı, biz de onlara gökten peygamber olarak bir melek gönderirdik.”⁹⁶⁹

وَلَوْ جَعَلْنَاهُ مَلَكَاً لَجَعَلْنَاهُ رَجُلًا وَلَلَبَشْنَا عَلَيْهِمْ مَا يَلْبَسُونَ

“Şâyet peygamberi bir melek yapsaydık muhakkak ki onu (yine) bir adam suretine sokardık.”⁹⁷⁰

Ayrıca Allah Teâlâ gönderdiği peygamberleri daha kolay anlaşılması ve toplumun hesap günü mazeret ileri sürmesini engellemek⁹⁷¹ için her topluma kendi dili ile hitap etmiştir.⁹⁷² Bu durum Kur’ân-ı Kerîmde şu şekilde ifade edilmiştir:

وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ رَسُولٍ إِلَّا بِلِسَانِ قَوْمِهِ لِيُبَيِّنَ لَهُمْ فَيُضِلُّ اللَّهُ مَنْ يَشَاءُ وَيَهْدِي مَنْ يَشَاءُ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ

“İstisnasız her peygamberi kendi kavminin diliyle gönderdik ki onlara açık açık anlatsın; bundan sonra Allah dilediğini sapkınlık içerisinde bırakır, dilediğini de doğru yola iletir. O, güçlüdür, hikmet sahibidir.”⁹⁷³

Dolayısıyla yukarıdaki açıklamalardan peygamberlerin birer beşer olduğu anlaşılmaktadır. Peygamberleri diğer insanlardan ayıran hususlar vahiy almaları ve Yüce

⁹⁶⁷ Furkan 25/7.

⁹⁶⁸ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 6/361.

⁹⁶⁹ el-İsrâ 17/95.

⁹⁷⁰ el-En'âm 6/9.

⁹⁷¹ en-Nisâ 4/165.

⁹⁷² İnci, *Eski Ahid'de Peygamberlere İsnad Edilen Ahlaki Zaaflar/Günahlar ve Kur'an'ın Peygamberlik Anlayışı*, 108.

⁹⁷³ İbrâhîm 14/4.

Allah'ın izniyle mucize göstermeleridir.⁹⁷⁴ Peygamberler *sıdk*, *emanet*, *fetanet* ve *ismet* konusunda diğer insanlardan farklıdır.⁹⁷⁵ Bu hususları kısaca ele alacak olursak öncelikle *sıdk* peygamberlerin ayrılmaz vasıflarından biri olup peygamberlerin her zaman doğru olmaları demektir.⁹⁷⁶ *Sıdk* kavramı peygamberlerin hem doğru sözlü olmasına hem de peygamberlik vazifesini en doğru şekilde yerine getirmesine hamledilebilir.⁹⁷⁷ Müşriklerin Hz. Muhammed'e onun bir büyücü ya da şair olduğu ve Kur'ân-ı Kerîm'i kendi uydurduğuna yönelik iftiralarına karşılık Allah Teâlâ peygamberlerin yalandan uzak olduğunu belirterek şu şekilde cevap vermiştir:

وَلَوْ تَقَوَّلَ عَلَيْنَا بَعْضَ الْأَقَاوِيلِ لَأَخَذْنَا مِنْهُ بِالْيَمِينِ ثُمَّ لَقَطَعْنَا مِنْهُ الْوَتِينَ فَمَا مِنْكُمْ مِنْ أَحَدٍ عَنْهُ حَاجِرِينَ

“Eğer peygamber bize atfen bazı sözler uydurmuş olsaydı, Elbette onu kısıkrak yakalardık. Sonra onun can damarını koparırdık.”⁹⁷⁸

Emanet kavramı ise peygamberlerin tebliğ vazifelerini yerine getirirken güvenilir olmaları, Yüce Allah'tan aldıkları vahyi herhangi bir ekleme ya da çıkarma yapmadan eksiksiz ulaştırmalarıdır.⁹⁷⁹ Peygamberler ancak kendilerine gelen vahye tabi olurlar.⁹⁸⁰ Onlar Allah'ın emir ve yasaklarını insanlara iletir ve hesap görücü Yüce Allah'tan başka kimseden korkmazlar.⁹⁸¹ Eğer peygamberler vahyi gizlemiş olsalar ya da insanlara eksik iletmiş olsalar vahye ihanet etmiş olurlardı ki bu da peygamberlere has bir özellik değildir.⁹⁸²

Peygamberlerin kâmil bir akla ve keskin bir zekâyâ sahip olmalarına ise *fetanet* denir.⁹⁸³ Peygamberlik ağır ve zor bir görevdir. Peygamberlerin insanları ikna edip onlara deliller sunarak mücadele edebilmesi için kuvvetli bir hafızaya, çabuk kavrayışa ve güçlü akli yetilere sahip olmaları gerekir. Bu yüzden peygamberler akıllı ve zeki kimselerden seçilmişlerdir. Kur'ân-ı Kerîm'de bazı peygamberlerden bahsedilirken keskin bir zekâyâ

⁹⁷⁴ Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, 8/202; İbn Acîbe, *el-Bahrü'l-medîd fi tefsîri'l-Kur'âni'l-mecîd*, 3/130; Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hakâ'iki gavâmizi't-tenzîl ve uyûni'l-ekâvîl fi vücûhi't-te'vil*, 3/125; İmâmü'l-hüdâ Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm es-Semerkandî Ebü'l-Leys, *Bahrü'l-'ulûm*, ts., 2/435.

⁹⁷⁵ Karadeniz, “Nübüvvet ve Vahiy”, 336.

⁹⁷⁶ Ebü'l-Leys, *Bahrü'l-'ulûm*, 1/47; Ebüssuûd, *İrşâdü'l-akli's-selîm ilâ mezâyâ'l-Kitâbi'l-Kerîm*, 2/4; Kuşeyrî, *Letâ'ifü'l-işârât*, 1/437; Kâsîmî, *Mehâsinü't-te'vil*, 4/154.

⁹⁷⁷ Mehmet İlhan, “Kur'an'da Peygamberlerin Görev ve Özellikleri”, *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 13/3 (2015), 97.

⁹⁷⁸ el-Hâkka 69/44-47.

⁹⁷⁹ Vâhidî, *el-Vecîz fi tefsîri'l-kitâbi'l-'azîz*, 399; Ebü Hayyân el-Endülüsî - Muhammed Cemîl, *el-Bahrü'l muhîd*, 5/72; İbn Atiyye - Abdüşşâfi Muhammed, *el-Muharrerü'l-vecîz fi tefsîri'l-kitâbi'l-'azîz*, 4/240; Karadeniz, “Nübüvvet ve Vahiy”, 339.

⁹⁸⁰ İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr fi 'ilmi't-tefsîr*, 2/320.

⁹⁸¹ İbn Atiyye - Abdüşşâfi Muhammed, *el-Muharrerü'l-vecîz fi tefsîri'l-kitâbi'l-'azîz*, 4/387.

⁹⁸² Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, 2/508.

⁹⁸³ Mustafa Laleli, *Peygamber Sıfatlarının sosyo-Psikolojik Tahlili* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2007), 13.

sahip oluşları, akli feraset ve muhakeme güçleri dikkat çekmektedir.⁹⁸⁴ Hz. İbrahim'in babasının ve içinde yaşadığı toplumun inandığı putların acziyetini defalarca dile getirmesi⁹⁸⁵ ve onlara rabbinin varlığı ve birliği noktasında akli açıklamalar getirip tartışması,⁹⁸⁶ üstün zeka ve kabiliyetinin göstergesidir.⁹⁸⁷ Yine Hz. İbrahim o dönemin hükümdarı olan ve tanrılık iddiasında bulunan Nemrud'u üstün zekâsıyla alt etmiş ve aciz bırakmıştır.⁹⁸⁸

Peygamberlerin sözlerinde ve fiillerinde günah işlemekten korunması ve masum olmasına *ismet* denir.⁹⁸⁹ Peygamberler her alanda insanlara örneklik teşkil eden kimseler oldukları için bu sıfat ile muttasıf olmaları şarttır.⁹⁹⁰ Diğer türlü günah işleyen bir peygamberin insanlara doğru örnek olması ve günahlardan alıkoyması isabetli gözükmemektedir.

Kur'ân-ı Kerîm'e göre peygamberlik çalışılarak kazanılacak bir makam değildir.⁹⁹¹ Allah Teâlâ peygamberleri kendisi tayin ederek onlar aracılığıyla ilahi kelimini insanlara iletmektedir.⁹⁹² Cahiliye toplumunda müşrikler peygamber hususunda iddialar ileri sürdüğü vakit Yüce Allah bu makama ancak peygamberliğe layık kimseleri seçeceğini bildirmiştir.⁹⁹³ Allah Teâlâ'nın peygamberliği, onu zayi edecek, bu makama layık olmayan ve hali ona uymayan kişiye vermeyeceği açıktır.⁹⁹⁴

İslami inanışta peygamberlerin cinsiyeti hususunda genel görüş sadece erkeklerden seçilmiş olmaları yönündedir. Ehl-i sünnet kelamının Mâtürîdi kolu peygamberlerin sadece erkeklerden seçilebileceği savunurken Eşari kolu ise kadınlardan da peygamber olabileceğini savunmuşlardır.⁹⁹⁵ Mâtürîdi alimleri kadınlara yapılan vahyin bal arısına yapılan vahiyle eş değer olduğunu savunarak bu durumu nebevi vahiy olarak değerlendirmişlerdir.⁹⁹⁶ Kur'ân-ı

⁹⁸⁴ Hâzin, *Lübâbü't-te'vil fi me'âni't-tenzîl*, 4/44; Begavî, *Me'âlimü't-tenzîl fi tefsiri'l-Kur'ân*, 5/322; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l beyan an tefsiri'l-Kur'an (Tefsiri's-sa'lebi)*, 8/212.

⁹⁸⁵ Esed, *Kur'an Mesajı (Meal-Tefsir)*, 2/614.

⁹⁸⁶ İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'Azîm*, 5/349-350.

⁹⁸⁷ Furat Akdemir, *Fetanet Sıfatı Bağlamında Hz Peygamber'in Örnekliği Meselesi* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2014), 11.

⁹⁸⁸ Mevdûdî, *Tefhimü'l Kur'an (Kur'an'ın Anlamı ve Tefsiri)*, 1/201.

⁹⁸⁹ Şevkânî, *Fethu'l-kadîr: el-câmi' beyne fenneyi'r-rivâye ve'd-dirâye min 'ilmi't-tefsîr*, 2/503; Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 6/234; Bayram Ayhan, *Kur'an-ı Kerim'e Göre Peygamberlerin İsmeti* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2008), 49.

⁹⁹⁰ Karadeniz, "Nübüvvet ve Vahiy", 340.

⁹⁹¹ el-En'âm 6/124, el-Hac 22/75, el-Cuma 62/4.

⁹⁹² Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 4/252.

⁹⁹³ Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hakâ'iki gavâmizi't-tenzîl ve uyûni'l-ekâvil fi vücûhi't-te'vil*, 2/67.

⁹⁹⁴ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 4/264.

⁹⁹⁵ Temel Yeşilyurt, "Kelam", ed. Şaban Düzgün (Ankara: Grafiker Yayınları, ts.), 166.

⁹⁹⁶ Selim Özarslan, "Peygamberlerin Özelliklerinden Erkek Olmak ve Düşündürdükleri", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/2 (2006), 120-121.

Kerim’de peygamberlerin erkeklerden seçildiğinden bahseden âyetlerden⁹⁹⁷ bir tanesi şu şekildedir:

وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ إِلَّا رِجَالًا نُوْحِي إِلَيْهِمْ فَسَأَلُوا أَهْلَ الذِّكْرِ إِنْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ

“(Ey Resulüm) senden önce de kendilerine vahiyde bulunduğumuz erkeklerden başkasını peygamber olarak göndermedik. Eğer bilmiyorsanız bilgi sahibi olanlara sorun.”⁹⁹⁸

âyette müşriklere daha önce gönderilen peygamberlerin de insanlardan ve erkeklerden seçildiği hatırlatılarak onların kavimlerine çeşitli kanıtlar ve mucizeler göstererek tebliğde bulunduğu da vurgulanmaktadır.⁹⁹⁹

Peygamberler gayb bilgisine sahip değillerdir. Öyle ki Hz. Peygamber’e gayb ile ilgili sorular sorulduğunda bunları cevaplandırmamış bu hususta yalnızca Yüce Allah’ın dilediği kadarını bildiğini ve gayb bilgisinin sadece Allah katında olduğunu vurgulamıştır.¹⁰⁰⁰ Allah Teâlâ gaybın sırlarını ancak bildirmeyi dilediği peygambere has kılmıştır.¹⁰⁰¹ Kur’ân-ı Kerim’de birçok âyette Hz. İsa, Hz. Mûsâ ve Hz. Yusuf gibi peygamberlerin Allah’ın bildirmesi neticesinde birtakım gaybi hususları bildikleri haber verilmektedir.¹⁰⁰²

Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam vahiy merkezli semavi dinlerdir.¹⁰⁰³ Bu üç dinde de peygamberlik vahiyle gelir. Peygamber, Yüce Allah’ın mesajlarını insanlara ileten kimselere denir.¹⁰⁰⁴ Bu üç inanişta da peygamber olacak kişi kendi isteği veya çabasıyla değil Allah Teâlâ’nın seçmesi neticesinde bu makama gelerek aldıkları vahiy doğrultusunda hareket ederler.¹⁰⁰⁵ Ayrıca Yüce Allah’ın dilediği kimseyi bu makama getireceği ve hiç kimsenin kendiliğinden peygamberlik iddiasında bulunamayacağı hususunda semavi dinler aynı görüşü paylaşmaktadır.

Semavi dinlerde peygamberlerin bilgi kaynağı vahiydir.¹⁰⁰⁶ Fakat vahiy geliş şekilleri açısından bu inançlar arasında benzerlikler olduğu gibi farklılıklarda bulunmaktadır. Temel farklılık vahiy alırken Yahudiliğe göre Hz. Mûsâ’nın,¹⁰⁰⁷ Hıristiyanlığa göre Hz. İsa’nın¹⁰⁰⁸

⁹⁹⁷ el-Enbiyâ 21/7; Yûsuf 12/109.

⁹⁹⁸ en-Nahl 13/43.

⁹⁹⁹ Neseî, *Medârikü’l-tenzil ve hakâiku’l-te’vil*, 2/45.

¹⁰⁰⁰ Kurtubî, *el-Câmi’ li-ahkâmi’l-Kur’ân*, 7/336.

¹⁰⁰¹ Bursevî, *Rûhu’l-beyân fî tefsîri’l-Kur’ân*, 14/249.

¹⁰⁰² Yûsuf 12/37,96,102.

¹⁰⁰³ Kahraman, *Mukayeseli Dinler Tarihi*, 157.

¹⁰⁰⁴ el-Mâide 5/67; 1Sa.10:5-13; Luk.13:23.

¹⁰⁰⁵ el-En’âm 6/124; Mez. 105:26; Yu 7:16.

¹⁰⁰⁶ en-Nisâ 4/163; Yu.7:16.

¹⁰⁰⁷ Say.12:8.

¹⁰⁰⁸ Yu.1:18.

tanrıyı görerak vahiy alması yönündedir. Üç dinde de peygamberlerin en önemli görevi Yüce Allah'tan aldıkları mesajları insanlara en doğru şekilde eksiksiz iletmeleridir.¹⁰⁰⁹

Peygamberlere iman, semavi dinlerde önem arz eden inanç esaslarından biridir. Fakat kimlerin peygamber olduğu, ilk ve son peygamberler dinler arasında değişkenlik göstermektedir. Yahudilik'te peygamberlik anlayışı milli bir karaktere sahiptir. İsrâiloğulları dışında kimsenin peygamber olamayacağını savunur ve köklerini Hz. İshak kanalından Hz. İbrahim'e dayandırırır. Hıristiyanlık'ta ve Yahudilik'te ilk peygamber Hz. İbrahim'dir.¹⁰¹⁰ Yahudilere göre son peygamber Malaki'dir.¹⁰¹¹ Bu nedenle Yahudiler Hz. Lut, Hz. İsmail, Hz. Zekeriyya, Hz. Yahya, Hz. İsa ve Hz. Muhammed'i peygamber olarak kabul etmezler. Eski Ahid'i kendi şeriatlerinin başlangıcı kabul ettikleri için bu kitapta geçen tüm peygamberlere inanan Hıristiyanlar Hz. Muhammed'e inanmazlar. İslam dinine göre ise ilk peygamber Hz. Âdem son peygamber Hz. Muhammed'dir.¹⁰¹² Ayrıca İslam'da peygamberlere iman hususunda ayırım yapmak iman esaslarına aykırılık teşkil etmektedir.¹⁰¹³

Hıristiyan inanışında Hz. İsa inananların bazılarında öğrenciler seçmiş, onlara çeşitli görevler vermiştir.¹⁰¹⁴ Bu kimseler *Havari* olarak adlandırılmış ve Hz. İsa öldükten sonra onun adına faaliyet göstermişlerdir. Hıristiyan inancına göre havariler Hz. İsa'nın seçtiği peygamberler olarak nitelendirilmiş ve Hz. İsa tarafından çeşitli mucizelerle desteklenmişlerdir.¹⁰¹⁵ İslami inanışta havarilere vahiy (ilham) geldiğine dair ayet¹⁰¹⁶ Kur'an-ı Kerim'de geçmekle birlikte havarilerin mucize istemeleri üzerine Hz. İsa'nın gökten sofrayı indirmesi bahside geçmektedir.¹⁰¹⁷

Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam'da peygamberler nübüvvetin ispatı için mucizelerle desteklenmiştir.¹⁰¹⁸ Fakat Hıristiyanlık'ta Hz. İsa'nın havarilerini peygamber olarak seçmesi ve onları mucizeyle desteklemesi noktasındaki inanış dikkat çekmektedir.¹⁰¹⁹ Ayrıca mucizelerin içeriğiyle alakalı da kutsal kitaplarda farklılıklar vardır. Yeni Ahid'de Hz. İsa'nın dışında peygamberlerin göstermiş olduğu mucizelerin büyük bir çoğunluğu gelecekte gerçekleşecek olayları insanlara bildirmekten ibarettir.¹⁰²⁰

¹⁰⁰⁹ en-Nahl 16/35; Çık. 3:9-12; Luk. 3:23.

¹⁰¹⁰ Yar.20:7.

¹⁰¹¹ Mal.4:5.

¹⁰¹² el-Ahzâb 33/40.

¹⁰¹³ Hanbeli, *el-Lübâb fi ulûmi'l-kitâb*, 4/522.

¹⁰¹⁴ Mat.28:18-20.

¹⁰¹⁵ Elç.8:4-8.

¹⁰¹⁶ Kuşeyrî, *Letâ'ifü'l-işârât*, 1/454.

¹⁰¹⁷ Ebü'l-Leys, *Bahrü'l-'ulûm*, 1/459.

¹⁰¹⁸ el-Ankebût 29/50; Çık. 4:1-8; Mat. 8:2-3.

¹⁰¹⁹ Elç.3:1-10.

¹⁰²⁰ Has, "Yeni Ahitteki Peygamberlikle ilgili Kavramlar Üzerine Bir İnceleme", 76.

Yahudi inancına göre peygamberlik makamına yakın kimseler olan; kohenler (kahinler), hikmetli kişiler ve krallar vardır.¹⁰²¹ Hz. Harun kohen kabul edilirken, Hz. Davud ve Hz. Süleyman kral olarak zikredilmektedir.¹⁰²² Hıristiyanlık'ta ise Hz. İsa'nın havarileri yardımcı hatta birer peygamber olarak zikredilmişlerdir.¹⁰²³ İslam'da ise peygamber makamına erişmiş olan ve kutsallık açısından o makamla eşdeğer kabul edilen kişi ve grup söz konusu değildir.

Yahudilik ve Hıristiyanlık'ta yalancı peygamberlerin varlığı ve özellikleriyle ilgili Eski Ahid'de¹⁰²⁴ ve Yeni Ahid'de¹⁰²⁵ bilgiler yer almaktadır. Kur'ân-ı Kerîm'de bu hususa dair herhangi bir bilgiye rastlanmamakla birlikte son peygamberin Hz. Muhammed olduğu bilgisi açık ve nettir.¹⁰²⁶ Dolayısıyla ondan sonra gelen ve peygamberlik iddiasında bulunan kişiler yalancı peygamber olarak kabul edilmiştir.

Semavi dinlerde peygamberlerde var olan ortak özellikler olmakla birlikte İslam'da var olan ismet sıfatı¹⁰²⁷ diğer iki dinde risâletin özellikleri arasında geçmemektedir. İslam'da peygamberler masum ve günahsız kabul edilmektedir. Hıristiyanlık'ta da Yahudilik'te olduğu gibi peygamberler diğer insanlar gibi günah işleyebilmektedirler.¹⁰²⁸ Bu hususla ilgili Yeni Ahit'te açık ve net ifadeler olmasa da Hıristiyanlar Eski Ahid'i kabul ettikleri için Eski Ahid'de geçen günahkâr, yalancı, dolandırıcı, zina işleyen tüm peygamberleri kabul etmiş oldukları açıktır.¹⁰²⁹ Yeni Ahit'te bu günahları işleyen peygamberlere yönelik güncel bir açıklama ve itiraz olmadığından bu yorumu yapmak isabetli görünmektedir.

Hıristiyanlara göre Hz. Âdem ve Hz. Havva'nın işlemiş oldukları günah tüm insanlara sirâyet etmiş ve Hz. İsa gelene kadar tüm insanlarda bu günah varolagelmiştir.¹⁰³⁰ Hıristiyan inancında Hz. İsa diğer peygamberlerden farklı bir konumda olduğu için günahsız kabul edilmektedir. Hıristiyanlara göre Hz. İsa kendini feda ederek insanları Hz. Âdem ve Hz. Havva'nın işlemiş oldukları günahı arındırmıştır. İslam'da doğuştan getirilen bir günahın olmaması ve kimsenin başkasının sorumluluğunu yüklenmeyeceği anlayışı sebebiyle bu bakış açısı İslam'a aykırı kabul edilmektedir.¹⁰³¹

¹⁰²¹ Uğur, *Kur'an'ın Tastik Ettiği Tevrat'taki Konular*, 205.

¹⁰²² 1Sam.26:9-11.

¹⁰²³ Elç.8:4-8.

¹⁰²⁴ Yar.13:1-5.

¹⁰²⁵ Mat. 7:15-23.

¹⁰²⁶ el-Mâide 5/3.

¹⁰²⁷ Ayhan, *Kur'an-ı Kerim'e Göre Peygamberlerin İsmeti*, 49.

¹⁰²⁸ Yar.9:20-22.

¹⁰²⁹ Yar.9:22-25; Yar.19:30-38; Çık.32.1-20; 1Kr.11:1-13.

¹⁰³⁰ Yar.3:6-7.

¹⁰³¹ Esed, *Kur'an Mesajı (Meal-Tefsir)*, 217.

Hıristiyanlar Eski Ahid'i kabul ettikleri için Eski Ahid'de geçen tüm peygamberleri kabul ettikleri söylenebilir.¹⁰³² Yahudiler Hz. İsa ve Hz. Muhammed'i peygamber olarak kabul etmezler. Onlara göre peygamberlik müessesesi Malaki ile son bulmuştur. Ayrıca Yahudilerin peygamber olarak kabul etmedikleri Hz. Zekeriya ve Hz. Yahya İslamiyet'te ve Hıristiyanlık'ta peygamber olarak kabul edilmişlerdir. Dolayısıyla kendilerini yegâne din kabul etmeleri sebebiyle Yahudiler Hıristiyanlığı, Hıristiyanlar ise İslam'ı, dolayısıyla peygamberlerini kabul etmemişlerdir.

Eski Ahid ve Yeni Ahid'de peygamberlikte cinsiyet farkı gözetilmez.¹⁰³³ İki kitapta da kadın peygamberlerin varlığından ve bazılarının isimlerinden bahsedilmektedir. İslamiyet'te peygamberlerin tamamı erkeklerden seçilmiş Kur'an-ı Kerim'de herhangi bir kadın peygamberden bahsedilmemiştir.¹⁰³⁴ İslam'da durum böyle olsa da âlimler arasında kadın peygamber olup olmadığı tartışılmıştır.¹⁰³⁵

Hıristiyanlık'ta peygamberliğin sınırlarının nerede başlayıp nerede bittiği net değildir. Dolayısıyla kimin peygamber olduğu kimin peygamber olmadığı muğlaklığını korumaktadır. Bu kapalılık Hz. İsa'nın Yeni Ahid'de bazen tanrı,¹⁰³⁶ bazen mesih,¹⁰³⁷ bazen rab,¹⁰³⁸ bazen de peygamber olarak zikredilmesinden kaynaklanmaktadır.¹⁰³⁹ İslam'da ise peygamberlerin birtakım görevleri ve sıfatları vardır. Dolayısıyla peygamberlik anlayışı daha belirgin ve net olmasının yanı sıra tüm peygamberler mutlak olarak beşerdir.¹⁰⁴⁰ İslamiyet ve Yahudilik'te hiçbir peygamber tanrı, tanrının oğlu, kurtarıcı mesih olarak nitelendirilmemiştir.

Hıristiyanlar Hz. İsa'nın mesihliğini kabul etmiştir. Onlara göre Hz. İsa dünyanın sonuna doğru tekrar yeryüzüne inecek ve tanrının düşmanlarıyla savaşacak ve kazanacaktır. Yeni Ahid'de yalancı mesihlerin gelip insanları aldatacağından bahsedilmektedir.¹⁰⁴¹ Yahudilik'te de buna benzer mesih inancı varken İslamiyet'te mesih anlayışı olmamakla birlikte İslami anlayışta buna mukabil mehdi anlayışı tartışmalıdır.

Hıristiyanlık'ta peygamber olarak kabul edilen Hz. İsa'dan sonra yaşayıp onun öğretilerini insanlara tebliğ eden havariler, Hz. İsa tarafından seçilmiş ve Hz. İsa'nın izniyle onun adına mucizeler göstermişlerdir.¹⁰⁴² Bu anlayış Yahudilik ve İslamiyet'te yoktur. Bu iki

¹⁰³² Kuzgun, *Dört İncil Yazılması Derlenmesi Muhtevası Farklılıkları ve Çelişkileri*, 71.

¹⁰³³ Çık.15:19-21; Luk.2:36-38.

¹⁰³⁴ İbn Atiyye - Abdüşşafi Muhammed, *el-Muharrerü'l-vecîz fi tefsîri'l-kitâbi'l-'azîz*, 3/147.

¹⁰³⁵ Yeşilyurt, "Kelam", 166.

¹⁰³⁶ Yu.1:14.

¹⁰³⁷ Mat.16:13-16.

¹⁰³⁸ Elç.2/36.

¹⁰³⁹ Mat.13:57-58.

¹⁰⁴⁰ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, 6/371.

¹⁰⁴¹ Mat.24:4-14.

¹⁰⁴² Elç.3:1-10.

ilahi dinde peygamber yalnızca Yüce Allah tarafından seçilmekle beraber,¹⁰⁴³ mucize sadece Yüce Allah'ın izni ile O'nun adına gerçekleşebilmektedir.¹⁰⁴⁴

Üç ilahi dinde de peygamberlerin üstünlüğü hususunda ortak görüş birliği olmasına rağmen mertebesi yüksek olan peygamberler dinlere göre değişkenlik göstermektedir. Nitekim Yahudilik'te en üstün peygamber Hz. Mûsâ,¹⁰⁴⁵ Hıristiyanlık'ta en üstün peygamber Hz. İsa'dır.¹⁰⁴⁶ İslam'a göre ise en üstün peygamber Hz. Muhammed'dir.¹⁰⁴⁷ Ayrıca İslam'da Hz. Mûsâ ve Hz. İsa Ülü'l-Azm peygamberler olmakla birlikte peygamberler arasında ayırım gözetilemeyeceği esasa bağlanmıştır.¹⁰⁴⁸

Üç semavi dinde de tüm peygamberler insanlardan seçilmiştir.¹⁰⁴⁹ Bunun çeşitli hikmetleri olduğu aşikârdır. Fakat devam eden süreç içerisinde Hıristiyanlık'ta Hz. İsa'nın tanrı konumuna yükseltilmesi bu hususta farklılık oluşturmuştur.¹⁰⁵⁰ Yahudilik'te ve İslam'da Peygamberlerin ulûhiyetine dair herhangi bir inanış yokken Hıristiyan inanışında Hz. İsa peygamberden çok bir ilah olarak kabul edilmektedir. İslami inanışta Hz. İsa bir peygamberdir ve ona ulûhiyet nisbet edenler açıkça küfre düşmüş kabul edilmektedir.¹⁰⁵¹

2.3. VAHİY KÜLTÜRÜNDE KADIN ALGISI

Tarih boyunca kadın yaratılışı, değeri, toplum içerisindeki konumu itibariyle tartışmalı konular içerisinde yer almış kadına yüklenen anlam her toplumda değişiklik göstermiştir. Kadın bazı toplumlarda acizlik ve esaret ifade ederken bazı toplumlarda doğurganlığından dolayı bolluk ve bereketin sembolü olarak görülmüştür.¹⁰⁵² Kadın hususunda semâvi dinlerde kadının yaratılış özellikleri ve sorumluluklarına dair bazı hükümler vardır. Bu bölümde kadın hususunda ilahi dinlerin nasıl bir bakış açısına sahip oldukları değerlendirilecektir.

2.3.1. Yahudilik'te Kadın Algısı

Her din tanrı ve insan anlayışına bağlı olarak kendilerine özgü bir dünya görüşü oluştururken içinde büyüdükleri sosyal ve kültürel alandan etkilenir ve karşılıklı ilişki içerisine girerler. Dinler sosyal ve kültürel alanda inanan bireyleri biçimlendirmeye çalışırken

¹⁰⁴³ el-Cuma 62/4; Mez. 105:26.

¹⁰⁴⁴ er-Râ'd 38

¹⁰⁴⁵ Çık. 33:11; Yar.34:10-12.

¹⁰⁴⁶ Yu.1:17.

¹⁰⁴⁷ Vâhidî, *el-Vecîz fî tefsîri'l-kitâbi'l-'azîz*, 1013.

¹⁰⁴⁸ el-Bakara 2/283.

¹⁰⁴⁹ Kuzgun, *Dört İncil Yazılması Derlenmesi Muhtevası Farklılıkları ve Çelişkileri*, 134.

¹⁰⁵⁰ Has, "Yeni Ahitteki Peygamberlikle ilgili Kavramlar Üzerine Bir İnceleme", 76.

¹⁰⁵¹ Begavî, *Me'âlimü't-tenzîl fî tefsîri'l-Kur'ân*, 82-83.

¹⁰⁵² Sıddık Ağçoban, "Kadın Olgusunun Kültürel Gelişimi ve İslam'da Kadının Yeri Üzerine Tartışmalar", *Uluslararası Kültürel ve Sosyal Araştırmalar Dergisi* 2/1 (2016), 17.

bir taraftan da sosyo-kültürel alandan etkilenmektedirler.¹⁰⁵³ Bu husus Yahudilik'te oldukça dikkat çeken bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Öyle ki Yahudilik'te hâkim olan ataerkil toplum yapısı Yahudilik'te kadın algısını şekillendirmekte, kadının dini ve toplumsal konumunu etkilemektedir.

Eski Ahid'de kadın genellikle birçok alanda erkekten aşağı bir konumda tutulmuş ve ötekileştirilmiştir.¹⁰⁵⁴ Daha yaratılış hadisesinden başlayan bu küçümseme tarih boyunca boy göstermiş kadına aşağılayıcı vasıflar yüklenmiştir. Eski Ahid'de yaratılış kıssasına baktığımızda öncelikle tanrının kendi suretinde insanı yarattığından bahsetmektedir.¹⁰⁵⁵ Âdem olarak zikredilen ilk insanın Aden bahçesine yerleştirilmesinin ardından bahçede bulunan her şeyden yiyebileceği fakat meyvesini yiyemeyeceği bir ağaçtan bahsedilmektedir. “Ayrıca Âdem'e birçok hayvan getirildi ve hepsine isim koyduktan sonra içlerinden kendine yardımcı seçmesi istendi.¹⁰⁵⁶ Kendisine uygun bir yardımcı bulamayınca tanrı kadını yarattı.”¹⁰⁵⁷ Bu bilgilerin ardından Eski Ahid'de Hz. Âdem'in yalnız kalmaması için yardımcı niteliğinde bir kadının yaratılması bahsi geçmektedir.¹⁰⁵⁸ Ardından Hz. Havva'nın yaratılışı şu cümlelerle ifade edilmektedir. “Rab Tanrı Âdem'e derin bir uyku verdi. Âdem uyurken Rab Tanrı onun kaburga kemiklerinden birini alıp yerini etle kapadı Âdem'den aldığı kaburga kemiğinden bir kadın yaratarak onu Âdem'e getirdi.”¹⁰⁵⁹ Yahudi inancında kadının yardımcı olarak hayvanlardan sonra yaratılması ve erkeğin en zayıf noktası olan kaburga kemiğinden yaratılmış olması kadına zayıflık, acizlik ve hizmetçilik vasfı yüklemiştir.¹⁰⁶⁰ Hz. Havva'nın kaburga kemiğinden yaratılmasıyla ilgili farklı bir yorumda şu şekilde yapılmıştır. “Tanrı, onu, kibirlenmemesi ve büyüklük taslamaması için, Âdem'in başından, flört etmemesi için onun gözünden, gizli yollardan dinlememesi için kulağından, arkadan konuşmaması için ağzından, kıskançlık olmaması için kalbinden, kimsenin eşyasını çalmasını diye ayaklarından yaratmamıştır. Fakat onu alçak gönüllü olması için bedeninin gizli olan kısmından, yaratmıştır.”¹⁰⁶¹ Yahudilik'te kadının değersizliğine dair dikkat çeken hususlardan biri de Yahudilerin dualarında kadın yaratılmadıkları için Allah'a hamd etmeleridir.¹⁰⁶²

¹⁰⁵³ Aksan, *Yahudilikte Kadın Peygamberler*, 13.

¹⁰⁵⁴ Gürkan, *Yahudilik*, 218.

¹⁰⁵⁵ Yar.1:27.

¹⁰⁵⁶ Yar.2:18.20.

¹⁰⁵⁷ Yar.2:15-17.

¹⁰⁵⁸ Yar.2:18.

¹⁰⁵⁹ Yar.2:21-22.

¹⁰⁶⁰ Pavi Alaskarova, *İlahi Dinlerde Kadının Statüsü* (Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, ts.), 10.

¹⁰⁶¹ Büşra Erdeğer, *Yasak Meyve Bağlamında Kadının Konumunun Kur'an Açısından Değerlendirilmesi* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2012), 31.

¹⁰⁶² Salih Akdemir, “Tarih Boyunca ve Kur'an-ı Kerim'de Kadın”, *Journal of Islamic Research* 10/4 (1997), 251.

Yahudi inancında Hz.Havva'nın Hz. Âdem'i kandırması ve günaha sevk etmesi, ondan sonra yaratılan tüm kadınlara şeytani vasıflar yüklenmesi bağlamında dikkat çekmektedir. Eski Ahid'de geçen ifadelerle göre, Aden bahçesine yerleştirilen Hz. Âdem ve eşinin yaşamları devam ederken hayvanların en kötüsü olan yılan kadın ile sohbet etmeye başlar. Daha önce yasaklanmış olan ağacın meyvesinden yemeleri için Hz. Havva'yı ikna etmeye çalışır. Bu meyveden yedikleri takdirde ölümsüz olacaklarını ifade eden yılan Hz. Havva'yı ikna etmeyi başarır.¹⁰⁶³ Yasak meyveden önce kadın yer ve sonra eşini ikna ederek ona da meyveyi yedirir. Bu durum karşısında tanrı kadını ve yılanı cezalandırır.¹⁰⁶⁴ Eski Ahid'de Hz. Havva'nın kocasını kandırması, kadınların erkeği günaha çeken varlıklar olarak nitelendirilmesine sonucuna yol açmıştır. Ayrıca Hz. Havva'nın işlediği bu günah tüm insanlığın cennetten kovulmasına sebep olduğu için ondan sonra gelen tüm kadınlar kötü vasıflarla anılmıştır.¹⁰⁶⁵ Kadın işlemiş olduğu günah neticesinde kocası tarafından yönetilme, ağrılı doğum sancıları çekme gibi cezalara çarptırılmıştır.¹⁰⁶⁶ Ayrıca kadın tarih boyunca yetiştiği her toplumda acımasız ithamlara ve hakaretlere maruz kalmıştır.

Yahudilik'te kadının değersiz görülüp ikinci plana atılmasına dair birçok örnek dikkat çekmektedir. Eski Ahid'de kadının özel günlerin de kirli olduğuna inanılmış ve bu haldeyken dokunduğu her eşyanın da kirli olacağı ifade edilmiştir.¹⁰⁶⁷ Ayrıca özel durumunda olan kadınla cinsel münasebet yasaklanmıştır. Dolayısıyla böyle bir durum zuhur ederse kadından erkeğe necis bulaşacak ve erkekte kadın gibi pisleneceği için temas ettiği her yer pis kabul edilecektir.¹⁰⁶⁸ Yine kadın doğum yaptığında bir müddet pis kabul edilerek temizlenmesi için aradan belirli bir zaman geçmesi gerektiğine inanıldığı görülmektedir. Doğum yapan kadının bekleme süresi ise çocuğun cinsiyetine göre şekillenmiştir. Çocuk erkek çocuksa kadın yedi gün kirli sayılıp kanamasının bitmesi için otuz gün bekleme müddeti tanınmıştır. Ancak kadın kız çocuk doğurursa iki hafta kirli sayılacak ve kanamasının bitmesi için atmış gün bekleyecektir.¹⁰⁶⁹ Dolayısıyla Yahudi inancında kadına necis dönemini uzattırان etmen kız çocuk olarak kabul edilmiş ve kız çocuğunun değersizleşmesi doğduğu günden başlamıştır.

Kadın toplumsal olarak her ne kadar arka planda olsa da bazı yükümlülüklerini yapmakla mükellef kılınmıştır. Kadın yuvasına sahip çıkmalı, ev işlerini düzgünce yapmalı

---

¹⁰⁶³ Yar.3:23.

¹⁰⁶⁴ Yar.3:1-20.

¹⁰⁶⁵ Özd. 14:1

¹⁰⁶⁶ Yar.3:16.

¹⁰⁶⁷ Lev.15:20.

¹⁰⁶⁸ Mustafa Yiğitoğlu, "Yahudilikte Kadınların Regl Döneminde/Niddah ile İlgili Hususlar", *Ekev Akademi Dergisi*, (2019), 229.

¹⁰⁶⁹ Lev.12:2-5.

çocuk doğurarak onları düzgünce yetiştirmeli ve kocasına itaat etmelidir.¹⁰⁷⁰ Bunlara rağmen Yahudilik'te anne vasfı oldukça önemli kabul edilmiş, çocukların anneye derin bir saygı içerisinde olması gerektiği zikredilmiştir. Çocukların annelerini küçük düşürerek ona saygısızlık yapması ağır ceza gerektiren bir suç olarak kabul edilmiştir.¹⁰⁷¹ Kadın kocasına yardım maksadıyla kıyafet üretmek, ekmek yapmak, dikiş dikmek gibi işlerde çalışarak ev ekonomisine fayda sağlamalıdır. Fakat bu hususta temel şartlar vardır. Kadın namusunu koruyacağı şekilde kötü yola düşmeden çalışmalı ve bu işlerden elde ettiği kazancı kocasına vermelidir.¹⁰⁷²

Yahudi inancına göre kadınların tesettüre bürünmesi de gerekli hususlardan biridir. Yahudi kadınları baştan ayağa vücutlarını örtmüş, yüzlerini de peçe ile kapatmışlardır.¹⁰⁷³ Bazı durumlarda da gözlerinin biri açık kalacak şekilde kapanmışlardır. Tesettürde amaç kadının erkeği kötü yola düşürmeyip fitneye mahal vermenin önüne geçmektir. Bu hususta kadınların dışarı çıkması hoş karşılanmamış evde durmaları fitneyi önlemelerinde daha garanti bir yol olarak görülmüştür.¹⁰⁷⁴ Bunun neticesinde de kadınların sosyal hayatı kısıtlanmış sadece hasta ve akraba ziyareti ya da taziye gibi münasebetlerde dışarı çıkmaları uygun görülmüştür. Daha ileri seviyede kadınların evlerinde dahi tesettürlü olmaları gerektiğine dair söylemler de söz konusudur.¹⁰⁷⁵

Yahudilik'te kadından erkek çocuk dünyaya getirmesi beklenmiş kadının çocuğu olmuyorsa kınanmış ya da erkek başkasıyla evlenebilmiştir.¹⁰⁷⁶ Yahudilik'te erkek birden çok evlilik yapmakta serbest kabul edilmiştir.¹⁰⁷⁷ Kadının erkek çocuk doğurması onun toplum nezdinde kıymetinin artmasına vesile olmuştur. Bu hususta Eski Ahid'de Hz. İbrahim ve eşiyle ilgili örnek dikkat çekmektedir. “*Tanrı, Karın Saray'a gelince ona artık Saray demeyecek. Dedi. Bundan sonra onun adı Sara (Prenses) olacak onu kutsayacak ve ondan sana bir oğul vereceğim.*”¹⁰⁷⁸ İfadesinde erkek çocuğun üstünlük belirtisi olduğu açıkça zikredilmiştir.

Yahudilik'te İslam'da olduğu gibi evlilik önemli bir müessese olarak kabul edilmektedir. Yahudilerde de evliliğe teşvik söz konusudur. İnsan fitratı yalnız yaşamaya

---

¹⁰⁷⁰ Özd.31:28.

¹⁰⁷¹ Alaskarova, *İlahi Dinlerde Kadının Statüsü*, 14.

¹⁰⁷² Bayraktar, *Üç Dinin Tarihi Yahudilik, Hıristiyanlık, İslam*, 170.

¹⁰⁷³ Abdussamet Varlı, *Tesettür Ayetlerinin Bağlamsal Analizi* (Ankara: İlâhiyât, 2023), 16.

¹⁰⁷⁴ Hakkı Ş. Yasdıman, “Yahudi Kutsal Metinlerinde Kadın Karşıtı Söylemler”, *D.E.Ü İlâhiyat Fakültesi Dergisi* 15 (2002), 110.

¹⁰⁷⁵ Yasemin Uğurlu Bülbül, *Kitab-ı Mukaddes ve Kur'an'da Kadın* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 43.

¹⁰⁷⁶ Yar.11:30.

¹⁰⁷⁷ Hak.8:30.

¹⁰⁷⁸ Yar.17:15-16

uygunluk göstermediği için insanlık tarihinin en başında Hz. Âdem yalnız kalmasın diye Havva yaratılmıştır.¹⁰⁷⁹ Bu hususta “*Âdem annesini babasını bırakıp karıSînâ bağlanacak ikisi tek beden olacak.*”¹⁰⁸⁰ İfadesi aile kurmanın yaratılışın gereklerinden biri olduğu anlaşılmaktadır.¹⁰⁸¹ Eski Ahid’de birçok bölümde aile kurmanın ve çoğalmanın tavsiye edildiği pasajlar dikkat çekmektedir.¹⁰⁸² Yahudilik’teki aile yapısıSînâ bakıldığında ataerkil bir yapıda olduğu gözlemlenmektedir. Aile sadece sosyal değil aynı zamanda hem dini bir kurumdur. Ailenin yegâne otoritesi babadır. Baba aile bireyleri hakkında her türlü inisiyatife sahiptir.¹⁰⁸³

Yahudilik’te, Yahudi olmayan bir kişi ile evlilik kadına da erkeğe de haram kılınmıştır.¹⁰⁸⁴ Yahudi inancında evlilik belirli bir hiyerarşi kapsamında gerçekleştirilir. Üst düzey bir kimse alt kademedden birisiyle evlenemez. Örneğin kahinler kutsallıklarından dolayı dul, boşanmış ya da fahişe kadınlarla evlenemezler.¹⁰⁸⁵ Ayrıca Yahudilik’te yakın akraba ile evlilik yasaklanmış evlenilmesi yasak olan kimseler Eski Ahid’de detaylandırılmıştır. Eski Ahid’e göre Yahudi bir erkek annesi,¹⁰⁸⁶ üvey annesi,¹⁰⁸⁷ kızları-üvey kızları,¹⁰⁸⁸ büyükannesi,¹⁰⁸⁹ torunları,¹⁰⁹⁰ halası,¹⁰⁹¹ teyzesi,¹⁰⁹² amcasının karısı,¹⁰⁹³ oğlunun karısı,¹⁰⁹⁴ kardeşinin karısı¹⁰⁹⁵ (kardeşi ölen erkek istisna olarak belirli şartlar sağlanırsa yengesi ile evlenebilir),¹⁰⁹⁶ kayınvalidesi,¹⁰⁹⁷ bir kadınla birlikte onun kızı veya torunuyla¹⁰⁹⁸ ve iki kız kardeşle aynı anda evlenemez.¹⁰⁹⁹ Bu hususta dayı yeğen ya da amca yeğen evliliğine dair yasaklayıcı bir ifadeye rastlanmadığı için bu kimseler arasındaki evlilik caiz görülmüştür.¹¹⁰⁰ Yahudilik’te boşanma ise en son başvurulacak eylem olmakla birlikte boşama yetkisi erkekte kabul edilmiştir. Yahudilere göre, eğer koca kadında istemediği bir özellik görürse onu

¹⁰⁷⁹ Yar.2:18.

¹⁰⁸⁰ Yar.2:24.

¹⁰⁸¹ Ömer Faruk Harman, “Semavi Dinlerde Aile” (Aile Sempozyumu Tebliğler, Ankara: Medeniyet Vakfı Yayınları, 2015), 44.

¹⁰⁸² Yar.1:27-28.

¹⁰⁸³ Zeynep Port, *Kur’an’da Aile Modelleri Bağlamında Aile Değerleri ve Eğitimi* (Bursa, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 6.

¹⁰⁸⁴ Gürkan, *Yahudilik*, 226.

¹⁰⁸⁵ Celil Kiraz, *Kur’an’da Âhlak İlkeleri* (Bursa: Emin Yayınları, 2016), 228.

¹⁰⁸⁶ Lev. 18:7.

¹⁰⁸⁷ Lev. 18:8.

¹⁰⁸⁸ Lev. 18:9.

¹⁰⁸⁹ Lev. 18:10.

¹⁰⁹⁰ Lev. 18:10.

¹⁰⁹¹ Lev. 18:12.

¹⁰⁹² Lev. 18:13.

¹⁰⁹³ Lev. 18:14.

¹⁰⁹⁴ Lev. 18:15.

¹⁰⁹⁵ Lev. 18:16.

¹⁰⁹⁶ Yas. 25:5-10.

¹⁰⁹⁷ Lev. 18:17.

¹⁰⁹⁸ Lev. 18:17.

¹⁰⁹⁹ Lev. 18:18.

¹¹⁰⁰ Lev.18:6-18.

boşama yetkisine sahiptir.¹¹⁰¹ Bu hususta kadının rızası olup olmadığı gözetilmeden boşanma gerçekleşebilmektedir.

Eski Ahid’de tanrının direkt muhatabı olmayan kadın ibadet hususunda da arka planda tutulmuştur. Erkeklerin ibadet ederken Yüce Allah’ın huzuruna toplu bir şekilde çıkabilecekleri ifade edilirken,¹¹⁰² kadınlar cemaatle ibadete katılım sağlayamaz yalnızca başları kapalı bir şekilde uzaktan izleyebilme hakkına sahip olmuşlardır.¹¹⁰³ Ayrıca kadının kurban taktiminde de tanrının huzuruna direkt çıkamayacağı Eski Ahid’de bahsedilen hususlardan birisi olmuştur. Öyle ki erkek kurbanını rabbinin huzuruna direkt çıkarabilirken,¹¹⁰⁴ kadın kurbanını bizzat kendisi sunmamıştır. Kadın, kurbanı bir kâhine götürerek kurban taktimi gerçekleştirmesine aracılık etmesini istemektedir.¹¹⁰⁵ Dolayısıyla İslam dünyasındaki bazı bölgelerde var olan kadının kurban kesemeyeceği anlayışı Yahudilerde var olan bu yaklaşımdan kaynaklandığı söylenebilir.

Yahudilik’te kadınlar akıl ve zekâ yönünden zayıf oldukları için, kadınların herhangi bir mesele karşısında mahkemelerde şahitliği kabul edilmez. Kadınların şahitlik hususunda benzetildiği kimseler sağır, dilsizler, deliler, uyuşturucu kullananlardır.¹¹⁰⁶ Nasıl ki bu kimselerin şahitlik yaptığı meselenin adaletle sonuçlanması imkânsızsa kadınların şahitlik yaptığı meselede aynı şekilde sonuçlanır.¹¹⁰⁷ Bu hususta kadınların hilekâr ve kurnaz,¹¹⁰⁸ düzenbaz,¹¹⁰⁹ kışkırtıcı¹¹¹⁰ ve korkak oluşu¹¹¹¹ gibi kötü vasıflarının etkisi de söz konusudur.

Yahudilik’te kadınlar eğitim hususunda da arka planda kalmışlardır. Nitekim kadınlar saf ve akılları çalışmayan bireyler olarak nitelendirilmiş¹¹¹² bundan dolayı Eski Ahid’i yanlış okuyup yanlış yorumlayacakları ifade edilmiştir. Ayrıca kızların eğitilmesi onların ahlaksızlığa ve kötü yollara düşürebilir endişesiyle de kadının eğitilmesi gerekmediği savunulmuştur.¹¹¹³ Kadının ikinci planda tutulan konumuna istisna olarak Yahudilik’te kadın peygamberlerin varlığı kabul edilmiş kraliçe ve bilge kadınların olduğu bahsi de Eski Ahid’de zikredilmiştir.¹¹¹⁴

---

¹¹⁰¹ Ya.29:31.

¹¹⁰² Çık.23:17.

¹¹⁰³ Okçu, “Uluslararası İslam ve Kadın Çalıştayı”, 358.

¹¹⁰⁴ Lev.15:13-14.

¹¹⁰⁵ Lev.15:28-29.

¹¹⁰⁶ Uğurlu Bülbül, *Kitab-ı Mukaddes ve Kur’an’da Kadın*, 32.

¹¹⁰⁷ Yasdımın, “Yahudi Kutsal Metinlerinde Kadın Karşıtı Söylemler”, 105.

¹¹⁰⁸ Özd.6:25-26.

¹¹⁰⁹ 1Kr.21:8.

¹¹¹⁰ Say.31:15-16.

¹¹¹¹ Yşa. 19:16.

¹¹¹² Özd.9:13.

¹¹¹³ Alaskarova, *İlahi Dinlerde Kadının Statüsü*, 23.

¹¹¹⁴ Taşpınar, *Din ve Fenomonoloji Arasında Yahudilik ve Hıristiyanlık*, 91.

Ayrıca Yahudiler Hz. Havva'dan diğer kadınlara miras kalan hilekârlık ve dolandırıcılık vasıflarını tarih boyunca taşıdıklarını savunmaktadırlar. Eski Ahid'de kadınların bu anlayışına vurgu yapan birçok pasaj dikkat çekmektedir. Hz. İbrahim'in karısı Sara'nın Hacer'i kıskanarak onun hakkında kötü şeyler düşünmesi,¹¹¹⁵ Hz. Süleyman'ın hanımlarının onu kandırarak putlara hizmet etmesini sağlaması,¹¹¹⁶ Rahel'in hile ve yalanlarla kocasını aldatması¹¹¹⁷ Yahudilerce kabul gören kadınların çirkin vasıflarından bazıları olarak değerlendirilebilir.

2.3.2. Hıristiyanlık'ta Kadın Algısı

Hıristiyanlık Yahudiliğin devamı olduğu için birçok meselede Yahudilik'ten etkilendiklerini görmek mümkündür. Kadın konusu da bu meselelerden birisidir. Kadının yaratılması mevzusunda Yahudilerle aynı görüşü paylaşan Hıristiyanlar kadının bu hususta ikinci planda olduğunu zikrederler.¹¹¹⁸ *“Erkek başını örtmemeli; o Tanrı'nın benzeri ve yüceliğidir. Kadında erkeğin yüceliğidir. Çünkü erkek kadından değil kadın erkekten yaratıldı. Bu nedenle ve melekler uğruna kadının başı üzerinde etkisi olmalıdır.”*¹¹¹⁹ Yeni Ahid'de var olan bu ifadeyle tıpkı Yahudilerde olduğu gibi kadının varoluş sebebi erkek olarak kabul görmüştür. Dolayısıyla daha yaratılıştan itibaren kadının varlık sebebi erkeğe bağlanmak suretiyle değersizliği ortaya koyulmuştur.

Hıristiyanlık'ta kadın ilk günahı işleyip haram meyveyi Hz. Âdem'e yedirerek cennetten kovulmasına ve ondan sonra gelecek tüm insanların günahkâr doğmasına neden olmuştur. Hıristiyanlık'ta ilk günah öğretisi Yahudilik'te Eski Ahid'de bahsedildiği şekliyle kabul görmüştür. Fakat Hıristiyanlar buna ek olarak ilk günahı “miras günah” olarak nitelendirmektedirler. Dolayısıyla bu günah Hz. İsa ve annesi Hz. Meryem dışında tüm insanlarda doğuştan var olmuş fakat Hz. İsa aracılığıyla insanlar bu günahtan kurtulmuştur.¹¹²⁰

Hıristiyanlığın ilk dönemlerinde Hz. İsa kadına karşı herhangi bir olumsuz tutum sergilememiş, kadınlara eğitimini desteklemiş ve onları hem öğrenci hem de eğitici olarak yanında bulundurup onlara değer verdiğini göstermiştir. Hz. İsa kadınlara karşı merhametli ve affedici olmuş,¹¹²¹ hastalandıklarında kendilerine şifa vermiştir.¹¹²² Hıristiyanların tarihi seyrinde ataerkil düzen devreye girince havarilerin cinsiyetçi tutumları ve kilise önderliğinde

¹¹¹⁵ Yar.21:9-21.

¹¹¹⁶ 1Kr.11:1-8.

¹¹¹⁷ Yar.27:1-46.

¹¹¹⁸ Erdeğer, *Yasak Meyve Bağlamında Kadının Konumunun Kur'an Açısından Değerlendirilmesi*, 32.

¹¹¹⁹ 1Ko.11.7-9.

¹¹²⁰ Caner Taslaman - Feryal Taslaman, *İslam ve Kadın* (İstanbul: İstanbul Yayınevi, 2019), 19.

¹¹²¹ Luk.45:47.

¹¹²² Mat.8:14-17.

kadınlar arka plana atılmış kadınların ruhunun olup olmadığı, şeytanla irtibat kurup kurmadığına dair söylemlerin ardından insan olup olmadığı tartışılmıştır. Pek çok kadın ise bu tartışmaların kucağında zarar görmüş ve hatta kilise onların yaşamalarını gereksiz görmüş ve yakıp öldürme yolunu izlemişlerdir.¹¹²³

Hıristiyanlığın son şeklini almasına katkı sağlayan kadın ve evlilik konusunda ifadeleriyle dikkat çeken havarilerden biri Pavlus'un, kadına ve evliliğe karşı olan tutumu Hz. İsa'dan sonra belirleyici rol oynamıştır.¹¹²⁴ “Her erkeğin başı Mesih, kadının başı erkek, Mesih'in başı da Tanrı'dır.”¹¹²⁵ ifadesinde kadın hiyerarşide en son sırada yerini almış ve erkeğin otoritesi altında değerlendirilmiştir.¹¹²⁶ Pavlus kadınlara gösterişsiz giyinmelerini ve tanrının hoşuna gider işlerle meşgul olmalarını tavsiye etmiştir. Ayrıca Hıristiyan inancında kadın günahkâr olduğu için çok konuşması men edilmiştir.¹¹²⁷

Hıristiyanlık'ta cinsel ilişki bir kirlilik vesilesi ve günah olarak kabul görmüştür. Bunun temel nedeni ise asli günahın miras olarak nesilden nesile aktarılmasıdır. Hıristiyan inancına göre İnsanlar evlenip çoğaldıkça bu günahta doğan çocuklarla birlikte yayılacaktır.¹¹²⁸ Dolayısıyla Hıristiyanlık'ta bekârlık en ideal durum olarak kabul edilmiştir. Evlilik ve neslin çoğalması tercih edilmeyen fakat katlanılan bir zorunluluktur.¹¹²⁹ Kişinin öncelikli görevi rabbini hoşnut etmektir. Evlenen kişiler eşini hoşnut etmek için uğraşırken tanrıyı hoşnut etmek ikinci planda kalmaktadır.¹¹³⁰ Yeni Ahid'de Pavlus'un yazdığı mektupta kendisinin bekâr olduğu ve halkına bekâr olmayı tavsiye ettiği pasajlar dikkat çekmektedir. Fakat kişi nefesine sahip çıkamıyorsa ve şehvet yönü ağır basıyorsa mecburen evlenmelerinin bekârlıktan daha iyi olduğu da Yeni Ahid'de vurgulanmıştır.¹¹³¹

Yeni Ahid'de Pavlus boşanma ile ilgili şu ifadeleri kullanmıştır: “Evlilere ise şunu buyuruyorum, daha doğrusu Rab buyuruyor. Kadın kocasından ayrılmasın. Ayrılacaksa evlenmesin. Ya da kocasıyla barışsın. Erkek karısını boşamasın.”¹¹³² Hz. İsa'nın bu hususta havarilerine tavsiyeleri şu şekildedir: “İsa onlara, herkes bu sözü kabul edemez, ancak Tanrı'nın güç verdiği kişiler kabul edebilir. Çünkü kimisi doğuştan hadımdır, kimisi insanlar tarafından hadım edilir, kimisi de göklerin egemenliği uğruna kendini hadım sayar. Bunu

¹¹²³ Saliha Zeynep Tekdemir, *Kadının İslam'daki ve Batı Toplumlarındaki Konumunun Sosyal Düzen Açısından İncelenmesi* (Ankara: Gazi Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 31.

¹¹²⁴ Asife Ünal, “Hıristiyanlıkta Evlilik Anlayışı ve Evlenme Törenleri” (Dinlerde Nikah, İstanbul: Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslami, İlimler Araştırma Vakfı, 2012), 280.

¹¹²⁵ 1Ko. 11/3.

¹¹²⁶ Ef. 5:22.

¹¹²⁷ 1Ti. 2:9-156.

¹¹²⁸ Akdemir, “Tarih Boyunca ve Kur'an-ı Kerim'de Kadın”, 251.

¹¹²⁹ Kiraz, *Kur'an'da Ahlak İlkeleri*, 228.

¹¹³⁰ 1Ko.7:32-33.

¹¹³¹ 1Ko.7:1-9.

¹¹³² 1Ko.7:10-11.

*kabul edebilen etsin.*¹¹³³ Hıristiyanlık'ta İsa havarilerine evlenmeyip bekâr kalmanın daha üstün olduğunu fakat bunu herkesin başaramayacağını ifade etmiştir. Tıpkı Yahudilik'te olduğu gibi evliliğin yalnızca aynı dini paylaşan erkek ve kadın arasında yapılması emredilmiştir.¹¹³⁴ Hıristiyan inancında Yahudilik'ten farklı olarak evliliği tercih eden kişilerin ise ayrılmamaları gerektiğini vurgulamış tanrının birleştirdiği kişilerin ayrılması yasaklamıştır.¹¹³⁵ Ayrıca eşinden ayrılıp başkası ile evlenen erkek zina etmiş sayılmaktadır. İnsanların kendilerini cinsel arzu ve isteklerinden soyutlamaya çalışmaları kolay olmamış, cinsel istekleri ve cinsel yasaklar iç çatışmalara sebep olmuştur.¹¹³⁶

Hıristiyanlık'taki aile anlayışında da ataerkil bir anlayış hâkimdir. Evlilik dini bir ilke olduğu için boşanma dine karşı çıkma olarak kabul edilir. Evliliğe olan tutumlarından ötürü çok eşlilik tercih edilmez genellikle tek eşlilik görülür.¹¹³⁷ Hıristiyanlık'ta aile hayatında kadın ve erkeğin birbirlerine karşı bazı sorumlulukları olduğu bir gerçektir. Kadın sadece erkek için yaratılmış¹¹³⁸ ve onun her emrine itaat etmekle vazifelendirilmiştir.¹¹³⁹ Kadının erkekten sonra yaratılması, erkeğin yalnızlığını gidermesi ve hizmetkârlık etmesi maksadıyladır. Kadın kocasına saygı duymalı, onu sevmeli ve ona bağımlı olmalıdır.¹¹⁴⁰ Erkeklerde aynı şekilde eşlerini sevmeli onlardan ayrılmayı düşünmemelidir.¹¹⁴¹ Kadın, annelik vazifesini güzel bir şekilde ifa edip,¹¹⁴² çocuklarını dini terbiye ile yetiştirmelidir.¹¹⁴³ Ayrıca Hıristiyanlıkta çocukların anne babaya itaat etmesi ve saygıda kusur etmemesi,¹¹⁴⁴ babaların ise çocuklarını terbiyeli bir şekilde dini eğitim vererek yetiştirmeleri öğütlenmiştir.¹¹⁴⁵

İslami anlayıştan farklı olarak Hıristiyanlık'ta kadınların şahitliği meselesi daha çok Yahudilik'te kadının şahitliği hususu ile benzerlik teşkil etmektedir. Tıpkı Yahudilik'te olduğu gibi kadınların şahitliği kabul edilmemekte ve kadınların devlet mahkemeleri ya da kiliselerde şahitlikleri men edilmektedir.¹¹⁴⁶

---

¹¹³³ Mat.9:11-12.

¹¹³⁴ Ali Aslan Topçuoğlu, "Yahudilik Hristiyanlık ve İslam Hukukuna Göre Nikah Akdine Etkisi Bakımından Din Farklılığı", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 10/2 (2010), 89.

¹¹³⁵ Mar.10:6-9.

¹¹³⁶ Kurban Özüğürlü, *Evlilik Raporu* (İstanbul: Altın Yayınları, 1996), 32.

¹¹³⁷ Port, *Kur'an'da Aile Modelleri Bağlamında Aile Değerleri ve Eğitimi*, 6.

¹¹³⁸ Ef.5:22.

¹¹³⁹ 1Ko.7:2-4.

¹¹⁴⁰ Ef.5:22.

¹¹⁴¹ Ef.5:22-32.

¹¹⁴² 1Ti.2:15.

¹¹⁴³ Tit.2:4-5.

¹¹⁴⁴ Ef.6:1-3.

¹¹⁴⁵ Ef.6:4.

¹¹⁴⁶ Uğurlu Bülbül, *Kitab-ı Mukaddes ve Kur'an'da Kadın*, 36.

Hıristiyanlık'ta kadının eğitimi hususunda olumlu ve olumsuz iki yönlü yaklaşım dikkat çekmektedir. Hıristiyan kutsal metinlerinde de kadınların eğitimde aktif rol oynadığı görülürken özellikle Pavlus'un ele aldığı bölümlerde kadınların eğitim alması hoş karşılanmamıştır. Hıristiyan inancında erkekler ibadetleri konusunda da kadınlardan ön plana çıkmış tanrının birincil muhatap kitlesi olmuşlardır. Erkekler ibadet esnasında saçlarını açarak bunu tanrıya benzemelerine yorumlamışlardır. Kadın ise erkekten yaratıldığı için ibadetleri esnasında saçını kapatmış ya da saçını tamamen kestirmiştir.¹¹⁴⁷ Hıristiyanların kilise toplantılarında ise kadınların uysal bir şekilde sessizce oturmaları emredilmiş, konuşmaları yasaklanmıştır.¹¹⁴⁸ Şâyet kadınların anlamadıkları bir husus olursa bunu öğrenebilecekleri tek kişi kocaları olmuştur. Toplantı esnasında konuşmaları yasak olan kadınlar merak ettikleri soruları ancak evlerinde kocalarına sorabilmiştir.¹¹⁴⁹ Bu durumun aksi ifadelerde Yeni Ahid'de dikkat çekmektedir. *“Bundan kısa bir süre sonra İsa on iki öğrencisiyle birlikte köy kent dolaşmaya başladı. Tanrı'nın egemenliğini duyurup müjdeliyordu. Kötü ruhlardan ve hastalıklardan kurtulan bazı kadınlar, içinden yedi cin çıkmış olan Mezdelli denilen Meryem, Hirodes'in kâhyası Kuza'nın karısı Yohanna, Suzanna ve daha birçokları İsa'yla birlikte dolaşıyordu. Bunlar, kendi olanaklarıyla İsa'ya ve öğrencilerine yardım ediyorlardı.”*¹¹⁵⁰ Bu ve buna benzer pasajlarda¹¹⁵¹ kadınlarda mesihin emirlerinin muhatabı kabul edilmiş ve Hz. İsa'nın peşinden gitmişlerdir. Dolayısıyla dini eğitim hususunda, dini emirleri yaymada kadınların aktif rol oynadığı görülmektedir.

Yeni Ahid'de bir taraftan Tanrıyla olan bağın zarar görmemesi için bekarlığın üstünlüğüne vurgu yapılırken, bir taraftan da evlenmeyi erdemli bir davranış olarak gösteren ifadeler yer alır. Evlilik, aynı zamanda Hıristiyan ayinleri olarak kabul gören sakramentlerden biridir.¹¹⁵² Yeni Ahid'in kadın ve evliliğe bakışı, Hıristiyan dünyasında tam anlamıyla bir kaos ve karmaşa içindedir.¹¹⁵³ Bir taraftan kutsal bir ibadet kabul edilen evlilik akdi, diğer taraftan tavsiye edilmeyen yönüyle karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca bir taraftan kadının eğitimi tavsiye edilirken diğer taraftan yasaklayıcı ifadelerin yer aldığı dikkat çekmektedir. Bilindiği gibi Hıristiyanlar, Yahudilerin kutsal kitabı Tanah'ı da kabul ettikleri için onun birçok

¹¹⁴⁷ Tekdemir, *Kadının İslam'daki ve Batı Toplumlarındaki Konumunun Sosyal Düzen Açısından İncelenmesi*, 29.

¹¹⁴⁸ 1Ko.14:34.

¹¹⁴⁹ 1Ko. 14:35.

¹¹⁵⁰ Luk.8:1-3.

¹¹⁵¹ Mat.14:15.

¹¹⁵² Nazan Alija, *Hıristiyanlıkta Evlilik Sakramenti* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2017), 13.

¹¹⁵³ Uğurlu Bülbül, *Kitab-ı Mukaddes ve Kur'an'da Kadın*, 20.

görüşünü benimsemiş ve aile hayatı konularında büyük oranda bu kitabı esas almışlar ve bu doğrultuda evlilikle ilgili kurallarını ortaya koymuşlardır.¹¹⁵⁴

2.3.3. İslam'da Kadın Algısı

Yahudilik ve Hıristiyanlık'ta olduğu gibi İslam öncesi cahiliye toplumunda da genel itibariyle kadınlar fazlalık olarak görülmüş ve kız çocuğu olan bazı kimseler bu durumu utanç vesilesi olarak görmüş ve onu toprağa gömmenin çaresini aramışlardır.¹¹⁵⁵ İslam'dan önce cahiliye toplumunda genel itibariyle kadın ötekileştirilen ve değersiz görülen bir varlıkken İslam'ın cinsiyet kimliğine yaklaşımı ile kadınlar için yeni bir dönem başlamıştır.¹¹⁵⁶ İslam dini gerek cahiliye dönemindeki dini anlayış biçimi gerekse kadının sosyal hukuki ve ekonomik konumu üzerinde önemli değişiklikler yapmıştır.

Kadınla ilgili olumsuz düşünce ve davranışlar sadece cahiliye toplumunda değil ondan önceki toplumlarda da görülmüş ve bu durumun dayanak noktası insanlığın atası olan Hz. Âdem'e dayandırılmıştır. Hz. Âdem ve eşi Hz. Havva'nın yaratılışında olduğu gibi cennetten kovulma hikâyeleri de tartışıla gelmiş konulardan biridir. İlâhi dinlerden Yahudilik ve Hıristiyanlığın bu husustaki görüşleri bir önceki bölümde ele aldığımız gibi Kur'an-ı Kerim'de de kadının yaratılışı ve Hz. Âdem'in eşi ile birlikte cennetten kovulma hadisesini âyetler ışığında ele almak isabetli olacaktır. Kadının yaratılışı hususu Kur'an-ı Kerimde şu şekilde ifade edilmiştir:

يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ وَخَلَقَ مِنْهَا زَوْجَهَا وَبَثَّ مِنْهُمَا رِجَالًا كَثِيرًا وَنِسَاءً وَاتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي تَسَاءَلُونَ بِهِ وَالْأَرْحَامَ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلَيْكُمْ رَقِيبًا

“Ey insanlar! Sizi bir tek nefisten yaratan ve ondan da eşini yaratan, ikisinden birçok erkek ve kadın üretilen rabbinize itaatsizlikten sakının. Adını anarak birbirinizden dilek ve istekte bulunduğunuz Allah'a saygısızlıktan ve akrabalık haklarına riâyetsizlikten de sakının. Şüphesiz Allah sizin üzerinizde gözetleyicidir.”¹¹⁵⁷

هُوَ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ وَجَعَلَ مِنْهَا زَوْجَهَا لِيَسْكُنَ إِلَيْهَا فَلَمَّا تَغَشَّيْهَا حَمَلَتْ حَمْلًا خَفِيًّا فَمَرَّتْ بِهِ فَلَمَّا أَثْقَلَتْ دَعَا اللَّهَ رَبَّهُمَا لَئِنْ آتَيْتَنَا صَالِحًا لَنُكَونَنَّ مِنَ الشَّاكِرِينَ

“Sizi bir tek candan yaratan, kendisiyle mutlu olsun diye ondan da eşini yaratan O'dur. Erkek eşiyile beraber olunca kadın hafif bir yük yüklenir, onu bir süre taşır; hamileliği

¹¹⁵⁴ Uğurlu Bülbül, *Kitab-ı Mukaddes ve Kur'an'da Kadın*, 20.

¹¹⁵⁵ Esed, *Kur'an Mesajı (Meal-Tefsir)*, 539.

¹¹⁵⁶ Ramazan Altıntaş, “Cahiliye Arap Toplumunda Kadın”, *Diyanet İlmî Dergi* 37/1 (2001), 83.

¹¹⁵⁷ en- Nisâ 4/1.

*ağırlaşınca rableri olan Allah'a şu sözlerle yakarırılar: "Andolsun, bize kusursuz bir çocuk verirsen kesinlikle şükredenlerden olacağız!"*¹¹⁵⁸

Yukarıdaki âyetlerde kadının yaratılışı hususunda, "eşini de ondan yaratan" ifadesi kadının yaratılışına dair farklı görüşler meydana getirmektedir. Bu görüşlerden ilki kadının erkeğin kaburga kemiğinden yaratılmış olması, ikincisi ise kadının erkekle aynı cinsten, aynı özden yaratılmış olmasıdır.¹¹⁵⁹ Mâtürîdî Hz. Havva'nın Hz. Âdem'in kaburga kemiğinden yaratılması hususu üzerinde durmamıştır. Hz. Havva'nın Hz. Âdem ile aynı nefisten yaratılması ve tüm insanlığın asıl kaynağının da bu nefis olduğundan bahsetmiştir.¹¹⁶⁰ Taberî, (ö. 310/923) bu hususta Allah Teâlâ'nın tüm insanları tek bir candan yarattığına değinerek insanların tek bir ana ve babadan geldikleri, bu nedenle birbirlerinin kardeşleri oldukları, dolayısıyla birbirlerine iyi muamelede bulunmaları gerektiği yönünde yorumlar yapmıştır.¹¹⁶¹ İbn Kesîr, (ö. 774/1373) kadının ege kemiğinden yaratıldığına dair ifadelerin Tevrat'ın Tekvin kitabında var olduğunu ifade ederken Kur'an-ı Kerim'de bu görüşe sevk edecek âyetin olmadığına değinmiştir.¹¹⁶² Yine aynı görüşü paylaşan Mevdûdî (1903/1979) bu hususta ilk önce Âdem'in yaratıldığı sonrada tüm insanlığın aynı özden yaratıldığına işaret etmektedir. Kurtubî (ö. 671/1273), Bursevî (ö. 1173/1725), Şevkânî (ö. 1250/1834) ve Ebu's-Suûd (ö. 1399/1979) gibi müfessirlerde bu konuda aynı görüşü paylaşmaktadırlar.¹¹⁶³

Hz. Havva'nın Hz. Âdem'in kaburgasından yaratılma mevzusuna yönelik Muhammed Hamdi Yazır (1878/1942) Hz. Peygamberin bu husustaki hadisini de temel alarak kadının erkeğin ege kemiğinden yaratılmasını, kadının naif yaratılışına ve kadının tabiatı gereği erkekten daha kırılgan olduğuna yorumlamıştır. Buradan maksatın duygusal bir varlık olarak yaratılmış kadına güzel muamele edilmesi ve iyi davranılmasıdır. Aksi halde kadın yapısı gereği çabuk kırılabilir.¹¹⁶⁴ Bu durum kadınların hassas ruhi durumunu belirten mecâzi bir ifade olabilir.¹¹⁶⁵ Ayrıca kadının ege kemiğinden yaratılması onun eksik yaratıldığı anlamına gelmediği gibi bu husus cinsiyet ayrımcılığına zemin oluşturacak bir bilgide değildir. Öyle ki böyle bir ayrımcılık Kur'an bütünlüğü içerisinde ve peygamberin sünnetinde yer almaz.¹¹⁶⁶

¹¹⁵⁸ el-A'râf 7/189.

¹¹⁵⁹ Zemahşeri, *el-Keşşâf 'an hakâ'iki gavâmizi't-tenzil ve 'uyûni'l-ekâvil fi vücûhi't-te'vil*, 1/461.

¹¹⁶⁰ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, 3/3.

¹¹⁶¹ Taberî, *Câmi'u'l-beyân an te'vili âyi'l-Kur'an*, 7/512-517.

¹¹⁶² İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'Azîm*, 1/233-235.

¹¹⁶³ Hatice Arpağuş, "Kur'an Perspektifinde Yaratılış İtibariyle Kadına Bakış", *İlim Yayma Vakfı* 1/2 (2010), 590.

¹¹⁶⁴ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 555.

¹¹⁶⁵ Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, 189.

¹¹⁶⁶ Kadriye Durmuşoğlu, *Dini Gelenekte Ötekileştirilen Kadın* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2007), 58.

Hz. Havva'nın Hz. Âdem'den sonra yaratılmış olması kadının erkekten daha aşağı bir konumda olduğu anlamına gelmez aksine onunla aynı özü paylaştıkları ve ona yoldaş olduğu anlamına gelir. Kadın ve erkek birbirine ihtiyaç duyan ve bir araya gelerek bir bütünü oluşturan iki varlıktır.¹¹⁶⁷ Kur'an-ı Kerim'de kadın ve erkeğin bir araya gelerek birbirinde sevgi, şefkat, huzur ve sükûn bulmalarından bahsedilmiştir.¹¹⁶⁸ Kadın ve erkek aynı özden yaratılması vesilesiyle uyum içerisinde duygularını geliştirip kuvvetlendirerek yaşayabilirler. Dolayısıyla kadının erkeğin cinsinden yaratılmasının ilahi bir lütuf olarak değerlendirerek Hz. Peygamberin tavsiyeleri doğrultusunda da kadının naifliği ve kırılabilirliği göz önünde bulundurularak ona iyi muamele edilmesi gerektiğini anlaşılmaktadır.¹¹⁶⁹

Hz. Âdem ve eşinin cennetten çıkarılmaSînâ dair farklı yaklaşımlar olmuştur. Bununla ilgili İslam'da kadın algısı kapsamında Kur'an-ı Kerim'de geçen âyetler yol gösterici niteliktedir.

وَقُلْنَا يَا آدَمُ اسْكُنْ أَنْتَ وَزَوْجُكَ الْجَنَّةَ وَكُلَا مِنْهَا رَغَدًا حَيْثُ شِئْتُمَا وَلَا تَقْرَبَا هَذِهِ الشَّجَرَةَ فَتَكُونَا مِنَ الظَّالِمِينَ فَارْتَمَى الشَّيْطَانُ
عَنْهَا فَأَخْرَجَهُمَا مِمَّا كَانَا فِيهِ وَقُلْنَا اهْبِطُوا بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ وَلَكُمْ فِي الْأَرْضِ مُسْتَقَرٌّ وَمَتَاعٌ إِلَى حِينٍ

“Ey Âdem! Sen ve eşin cennette oturun, orada istediğiniz yerden rahatça yiyip için ve şu ağaca yaklaşmayın; yoksa zalimlerden olursunuz” dedik. Şeytanın oradan onların ayağını kaydırması da buldukları yerden onları çıkardı. Biz de “Birbirinize düşman olmak üzere inin! Bir zamana kadar sizin için yeryüzünde kalacak bir yer ve ihtiyaç maddeleri vardır” dedik”¹¹⁷⁰

Yukarıdaki âyetler ışığında Hz. Âdem ve eşi Hz. Havva cennetteyken kendilerine büyük bir hürriyet verilmekle birlikte bir sınırlama getirilmiştir. Allah Teâlâ onlara birçok nimet verip belirtilen ağaca yaklaşmamalarını emretmiş ve onları bir imtihana tabi tutmuştur.¹¹⁷¹ Şeytan oyunları neticesinde onları aldatarak günaha düşürmüştü¹¹⁷² ve yeryüzüne gönderilmişlerdir.¹¹⁷³ Dolayısıyla Kur'an-ı Kerim'de yasak kılınan şey ikisine de yasak kılınmış ve Allah Teâlâ Hz. Âdem ve eşini şeytana karşı uyarmıştır.¹¹⁷⁴ Yahudilik ve Hıristiyanlık'ta olduğu gibi tek başına Hz. Havva'nın işlediği bir suçtan Kur'an-ı Kerim'de bahsedilmemiştir. Şeytanla olan diyaloglarının işlendiği şekliyle bu konuda hata eden tek başına Hz. Havva olmayıp her ikisi birden şeytanın oyunlarına ve aldatmalarına kanmış ve

¹¹⁶⁷ M.Sait Şimşek, *Yaratılış Olayı* (İstanbul: Beyan Yayınları, 1998), 58.

¹¹⁶⁸ Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an*, 14/16.

¹¹⁶⁹ İbrahim Özen, *Kur'an-ı Kerim ve Modern Tıbbâ göre Kadının Yaratılışı* (Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2010), 97.

¹¹⁷⁰ el-Bakara 2/35-36.

¹¹⁷¹ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 336.

¹¹⁷² İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr fi 'ilmi't-tefsîr*, 4/2/108.

¹¹⁷³ Sâbüni, *Saffetü't-tefsîr*, 2/204.

¹¹⁷⁴ Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an*, 11/252.

neticesinde cennetten çıkarılmışlardır. Hz. Âdem ve eşi pişman olup hatalarının farkına vardıklarında beraber tövbe etmişlerdir.¹¹⁷⁵ Tarih boyunca süregelen yaklaşım Hz. Âdem'i ayartanın Hz. Havva olduğu ve kadınların günahkâr oldukları yönündeki ifadeler bu kapsamda İslami inanışta geçerliliğini yitirmektedir.

İslam anlayışında insanlar tek bir özden yaratılmış cinsiyet, renk, ırk statü gibi Allah Teâlâ'nın kendilerine vermiş olduğu özellikle aralarında üstünlüğe yol açacak unsurlar olarak görülmemiştir.¹¹⁷⁶ Cinsiyeti belirleyen Yüce Allah'tır. Dilediğini kadın dilediğini erkek yaratması O'nun lütfudur. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de insanın yaratılışı bahsinde cinsiyet ayrımı üzerinde durulmadan insanın halife niteliğinden ve yaratılış maksadından bahsedilmektedir.¹¹⁷⁷ Önemli olan yaratılış detayından ziyade yaratılışın kimin tarafından ve ne maksatla olduğudur. Allah Teâlâ insana vermiş olduğu akıl ve irade gereği kendisini sorumlu tutmuştur. Bu sorumluluk sadece erkekler nazarında değildir. Kadın erkek Yüce Allah'ın teklifleri karşısında eşittir. Ahirette kadın erkek farkı aramadan Yüce Allah'ın huzuruna bir kul vasfı ile çıkılacaktır.¹¹⁷⁸ İnsanlar arasında sadece Yüce Allah'a karşı sorumlulukları yerine getirmede hassas olanlar yani takva sahibi kimseler üstün olabilir.¹¹⁷⁹ Allah Teâlâ kişinin inanç ve ibadet boyutuyla ilgilenir ve bu hususta erkek kadın ayrımı yapmadığını gösteren âyet şu şekildedir:

فَأَسْتَجَابَ لَهُمْ رَبُّهُمْ أَنِّي لَا أُضِيعُ عَمَلَ عَامِلٍ مِنْكُمْ مِنْ ذَكَرٍ أَوْ أُنْثَىٰ بَعْضُكُمْ مِنْ بَعْضٍ فَالَّذِينَ هَاجَرُوا وَأُخْرِجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ وَأُوذُوا فِي سَبِيلِي وَقَاتَلُوا وَقُتِلُوا لَأُكَفِّرَنَّ عَنْهُمْ سَيِّئَاتِهِمْ وَلَأُدْخِلَنَّهُمْ جَنَّاتٍ بَاطِنًا مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ ثَوَابًا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ وَاللَّهُ عِنْدَهُ حُسْنُ الثَّوَابِ

“Rableri onların dualarına şöyle karşılık verir: “Şüphesiz ben, erkek olsun kadın olsun -ki birbirinizden meydana gelmişsinizdir- sizden bir şey yapanın emeğini asla boşa çıkarmam. Hicret edenlerin, yurtlarından çıkarılanların, benim yolumda eziyete uğratılanların, savaşanların ve öldürülenlerin, işte onların günahlarını elbette sileceğim. Andolsun ki, Allah katından bir mükâfat olarak onları altından ırmaklar akan cennetlere koyacağım. Şüphe yok ki nimetin güzeli Allah'ın katındadır!”

Kur'ân-ı Kerîm'in geneline ve yukarıdaki âyete bakıldığı zaman, erkeğin kadından dini anlamda daha üstün olduğunu gösterir bir ifade yoktur. Allah Teâlâ Kur'ân-ı Kerîm'de kullarına hitap ederken “Ey iman edenler”,¹¹⁸⁰ “Ey insanlar”,¹¹⁸¹ “Ey kâfirler”¹¹⁸² şeklinde

¹¹⁷⁵ İslamoğlu, *Hayat Kitabı Kur'an Gereçli Meal-Tefsir*, 16.

¹¹⁷⁶ Taberî, *Câmi'u'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, 227309.

¹¹⁷⁷ İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'Azîm*, 1/272.

¹¹⁷⁸ Süyûtî, *Tefsîrü'l Celaleyn*, 405.

¹¹⁷⁹ Nesefî, *Medârikü't-tenzîl ve hakâiku't-te'vîl*, 3/356.

¹¹⁸⁰ Kâsımî, *Mehâsinü't-te'vîl*, 1/369.

¹¹⁸¹ Kuşeyrî, *Letâ'ifü'l-işârât*, 1/146.

cinsiyet farkı gözetmeksizin hitap etmiştir. Dolayısıyla kadında erkek gibi toplumda yer edinen, kendine has duygu ve düşünce yapısına sahip, Allah Têalâ katında sorumlu tutulan bir varlıktır. Tarih boyunca ötekileştirilen kadın İslam'ın gelişiyle hak ve özgürlüklerine kavuşmuştur. Diri diri toprağa gömülen kız çocuklarının olduğu bireysel ve toplumsal hakların olmadığı bir topluma Hz. Peygamber: “Sizin en hayırlınız kadına karşı hayırlı olandır”¹¹⁸³ buyurmuş ve kadın hak ettiği değere kavuşmuştur.

İslami inançta kadın ve erkeğin farklılığı üstlenmiş oldukları görev dağılımı bağlamında değerlendirilmiştir. Fakat bu değer yargılarıyla alakalı bir durum değil fizyolojik ve biyolojik açıdan farklı yaratılmakla alakalı bir durumdur. Erkek yaratılış itibariyle daha dayanıklı ve daha kuvvetli yaratılmıştır. Dolayısıyla nafaka yükümlülüğü yüklenen erkek kadının nafakasını temin etmek, mehrini vermek ve geçimini sağlamakla görevlendirilmiştir.¹¹⁸⁴ Allah bir lütuf olarak erkeği çalışıp ailesinin geçimini sağlaması, askere gidip vatani koruması ve buna benzer birçok sebepten ötürü fiziken kuvvetli yaratmış, kadını da şefkatiyle çocuklarını yetiştirmesi, ailesine huzur kaynağı olması için daha duygusal yaratmıştır. Bu durum onlar arasında herhangi bir üstünlük ya da ötekileştirme kaynağı olmamış aksine birbirlerini tamamlamalarına vesile olmuştur. Burada fitrat, biyolojik güç ve yaratılıştan yüklenen roller söz konusu olmaktadır.¹¹⁸⁵ Nitekim erkek ve kadın bir vücutta iki organ gibidir. Bu organların işlevleri vücut bütünlüğü açısından oldukça kıymetli ve önemlidir. Organların işlevlerini eşit tutmak doğru bir yaklaşım olmayacağı gibi bu organlar arasında üstünlük yarışı yaptırmakta isabetli olmayacaktır.

Netice itibariyle bir vücutta kalp ne kadar kıymetliyse beyinde o kadar kıymetlidir. Bunlardan birinin daha çok yarar sağlaması daha üstün olduğu anlamına gelmez.¹¹⁸⁶ Yine Arapçada erkek ve dişi çiftler için kullanılan *zevc* (زَوْج) kavramı “birbirine yakınlığı olan benzerler için” kullanılır.¹¹⁸⁷ Kadın ve erkekte birbirlerine yakınlık besleyen ve birbirlerini tamamlayan iki ayrı bireydir.¹¹⁸⁸

Kadın ve erkeğin tür olarak aynı özden yaratıldığı ve eşit olduğu hususuna değindikten sonra yaratılıştan gelen bazı farklılıkların olduğuna da değinmek gerekmektedir. Bunlardan birisi kadının örtünmesidir. Fakat tesettür konusu sadece kadınlara has kılınmamıştır. Zira

¹¹⁸² Vâhidî, *el-Vecîz fi tefsîri'l-kitâbi'l-'azîz*, 200.

¹¹⁸³ Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî, *Sünen-i İbn Mâce* (Beyrut: Daru İhyai'l Kütübi'l-Arabi, 1431), "Nikâh" 50.

¹¹⁸⁴ Esed, *Kur'an Mesajı (Meal-Tefsir)*, 143.

¹¹⁸⁵ İslamoğlu, *Hayat Kitabı Kur'an Gereğçeli Meal-Tefsir*, 150.

¹¹⁸⁶ Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, 275.

¹¹⁸⁷ İsfahânî, *el-Müfredât fi garîbi'l-Kur'an*, 384; Zebîdî, *Tâcü'l-arûs min cevâhiri'l-kâmûs*, 6/21.

¹¹⁸⁸ Mehmet Okuyan, “Kadına Yönelik Şiddete Kur'an'ın Bakışı” 23/23 (2007), 114.

Kur'ân-ı Kerîm'de iki cinse de gözlerini haramdan sakınmaları emri getirilmiştir.¹¹⁸⁹ Erkeğin tüm cinsel içgüdülerini ahlaki denetim altına alması, kimlik ve kişiliğini muhafaza etmesi onun tesettürü olarak kabul edilir.¹¹⁹⁰ Tabiatı gereği erkeğin görme duyusu ile cinsel içgüdüleri daha fazla bağlantılıdır. Bu erkeğin fizyolojik yaratılması ile alakalı bir husustur. Bu sebeple erkeklerden gözlerini haramdan koruyarak tesettüre bürünmeleri talep edilmiş kadınlardan da buna ziyade olarak el yüz ve ayaklar dışında tüm bölgelerini örterek tesettüre bürünmeleri istenmiştir.¹¹⁹¹ Nitekim kadın fizyolojisi gereği süs niteliğinde güzel ve dikkat çekici yaratılmıştır.¹¹⁹² Erkek nasıl ki yaratılışı doğrultusunda gözünü haramdan koruyarak ve hayâsıyla tesettüre giriyorsa kadında güzel yaratılmasından ötürü vücudunu kapatarak tesettüre girer bunda herhangi bir eşitsizlik söz konusu değildir. Sonuç olarak iki cinse de harama bakmamaları emredilmiş, buna ziyade olarak belli hikmetlerden ötürü kadından belirli bölgeleri örtmesi talep edilmiştir. Tesettür hususunda erkeğe üstünlük yükleyecek herhangi bir durum söz konusu değildir.¹¹⁹³

İslam'da kadın ve erkek eşitsizliği olduğu yönünde algı, kadınların mirastan aldıkları pay üzerinden de yürütülmektedir.¹¹⁹⁴ Miras konusunda erkeğin iki hak kadının bir hak alışı İslam'da kadının değersiz görülmesinden ya da arka plana atılmasından değil erkeğin maddi-manevi ailenin geçimini sağlama yükümlülüğünden dolayıdır. İslam da birçok mali görev erkeğe yüklenmiştir. İslami düşüncede erkek eşine ve çocuklarına bakmakla yükümlüdür.¹¹⁹⁵ Dolayısıyla kadının mirastan bir pay alması onun zararına değil erkeğin aile içerisindeki konumunu göz önünde bulundurduğumuzda yararına görülmektedir.

Bir diğer husus ise kadının şahitliğidir. Kadının tanıklığına dair âyette “*Erkeklerinizden iki şahidi de tanık tutun. Şahitler iki erkek olmazlarsa, rıza göstereceğiniz şahitlerden bir erkekle -biri yanılırsa diğerinin ona hatırlatması için- iki de kadın olsunlar.*”¹¹⁹⁶ ifadesinde haksızlığın önlenip adaletin sağlanması amaçlanmıştır.¹¹⁹⁷ Nitekim kadın fitratı gereği erkekten duygusal ve hassas yaratılmıştır. Şahitlik ise bazı meselelerde ağır yükümlülük gerektiren bir durumdur. Dolayısıyla kadının heyecanlanıp yanılma olasılığını azaltmak için iki kadın şahit bir erkek şahite denk tutulmuştur.¹¹⁹⁸ Ayrıca şahitlik

¹¹⁸⁹ Çantay, *Tefsirli Kur'an Meali Kur'an-ı Hakim ve Meal-i Kerim*, 220.

¹¹⁹⁰ Varlı, *Tesettür Ayetlerinin Bağlamsal Analizi*, 158.

¹¹⁹¹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 7/543-550.

¹¹⁹² Ebû Bekr Ahmed b. Ali er-Râzî el-Cessâs, *Ahkâmü'l Kur'ân*, thk. Abdüsselam Muhammed Ali Şahin (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415), 346-347.

¹¹⁹³ Hüseyin Hatemi, *İlahi Hikmette Kadın* (İstanbul: Milenyum Yayınları, 2013), 38-40.

¹¹⁹⁴ Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, 5/54.

¹¹⁹⁵ Hatemi, *İlahi Hikmette Kadın*, 56-57.

¹¹⁹⁶ el-Bakara 2/282

¹¹⁹⁷ İslamoğlu, *Hayat Kitabı Kur'an Gereçeli Meal-Tefsir*, 96.

¹¹⁹⁸ Alaskarova, *İlahi Dinlerde Kadının Statüsü*, 64.

edilen konunun mahiyetine göre şahitlik edecek kimseler belirlenmiştir.¹¹⁹⁹ Sadece erkeğin bilgi sahibi olduğu konularda erkeğin şahitliği, kadınların hakkında bilgi sahibi oldukları doğum, kadınların özel halleri gibi hususlarda kadınların şahitlikleri makbuldür.¹²⁰⁰ Âyette bahsedilen şahitlik hususu borçlanma ile ilgili tanıklıktır. Kadınlar o dönemde iş hayatında aktif olmadıkları için ilgilenmedikleri bir alanda tanıklık yapmaları onlara vicdani bir yük yüklemesi sebebiyle bir dengesizlik meydana getirebilirdi.¹²⁰¹

İslam kadını değerli bir konuma yükseltmiş aynı zamanda ailenin temel bir bireyi olduğunu kabul etmiştir. İslam'da aile iki kişi arasında oluşan muhabbet ve bağlılık üzerine kurulmuş yapı birimidir.¹²⁰² Aile kişinin huzur ve sükûnet bulduğu,¹²⁰³ neslinin çoğaldığı ve kişiyi dinen çeşitli günahlardan alıkoyan bir vasıtaadır.¹²⁰⁴ İslam ailenin sağlam temeller üzerine kurulup devam etmesine oldukça önem vermektedir. "...*Bekârlarınızı evlendirin*"¹²⁰⁵ ve "*Size helal kadınlarla evlenin.*"¹²⁰⁶ gibi âyetlerde evliliğe teşvik söz konusudur. Hz. Peygamber bu hususta "*Nikâh benim sünnetimdir. Kim benim sünnetime uygun davranmazsa benden değildir. Evlenin. Çünkü ben (kıyamet günü diğer) ümmetlere karşı sizin çokluğunuzla iftihar edeceğim...*"¹²⁰⁷ buyurmuştur. Aile mefhumu erkek ve kadına fitratlarına uygun olarak bazı temel sorumluluklar yüklemektedir. Erkeğin eşine karşı başlıca sorumlulukları; onunla sevgi ve saygı içerisinde geçinmek, ona mehrini vermek, karısının ve çocuğunun nafakasını temin etmek, namusunu korumak, dini görevleri hususunda hatırlatmalarda bulunmak, özel hallerinde eşine yaklaşmamaktır. Kadının kocasına karşı temel sorumlulukları ise onunla sevgi ve saygı içerisinde iyi geçinmek, namusunu korumak ve kocasının malını israf ve telef etmekten kaçınmaktır.¹²⁰⁸

İslam gelmeden önce cahiliye toplumunda sınırsız ve hiçbir kurala tabi olmayan evlilikler dikkat çekmektedir. İslam'ın gelişi ile çok eşlilik hususunda sınırlandırmaya gidilmiş ve en fazla dört kadın ile evlilik yapılabilecek şekilde çok eşlilik düzenlemeye tabi tutulmuştur.¹²⁰⁹ Nisâ sûresi 129. âyette ise eşler arasında adalet sağlama hususunda endişe duyulduğu takdir de bir kadınla evlilik önerilmiş ve ne kadar uğraşılsa da adaletle

¹¹⁹⁹ Cessâs, *Ahkâmü'l Kur'an*, 1/623; Hacı Mehmet Günay, "İslam Hukuku", ed. Talip Türcan (Ankara: Grafiker Yayınları, 2017), 595.

¹²⁰⁰ Hayreddin Karaman, "Kadının Şahitliği, Örtünmesi ve Kamu Görevi", *Journal of Islamic Research* 10/4 (1997), 273.

¹²⁰¹ Hatemi, *İlahi Hikmette Kadın*, 57.

¹²⁰² Ziya Kazıcı, "İslam'da Kadın", *İlahiyat Akademi Dergisi* 11 (2020), 58.

¹²⁰³ Begavî, *Me'âlimü't-tenzîl fî tefsîri'l-Kur'an*, 6/266.

¹²⁰⁴ Ali Çelik, *Ahzâb Sûresine göre Aile Hukuku* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1999), 5.

¹²⁰⁵ Nûr 24/32.

¹²⁰⁶ en-Nisâ 4:3.

¹²⁰⁷ Kazvîni, *Sünen-i İbn Mâce*, "Nikâh" 1.

¹²⁰⁸ Muhammed Ali es-Sâbûni, *Ravaiu'l-beyân fî tefsîr-i âyâtî'l-ahkâm* (Beyrut: Mektebetü'l-Gazâli, 1980), 1/320-330.

¹²⁰⁹ Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an*, 5/11.

hükmedilemeyeceği ifade edilmiştir.¹²¹⁰ Netice itibariyle İslam'da aile tek eşlilik esas alınarak kurulmuştur. Belirli şartlar çerçevesinde dört evliliğe kadar izin verilmiştir.¹²¹¹ Kadının evlenirken bizatihi kendi için mehir adı altında mal talep etme hakkı vardır.¹²¹² Mehir kadının malı olarak kabul görmekte ve kadın razı olmadıkça kocasının bunda herhangi bir tasarruf yetkisi bulunmamaktadır.¹²¹³

İslam'da genel anlamda ataerkil bir toplum yapısı mevcuttur fakat daha önceki dinlerde var olan aile üzerine baskı kuran ve istediği şekilde tasarruf eden bir baba figürü İslam'da yoktur. Kur'ân-ı Kerîm'de erkeklere eşlerine iyi davranmaları emredilmiştir.¹²¹⁴ Ayrıca erkeğin merhametli ve affedici olması gerektiği, eş ve çocukların hatalı davranışı olursa hoşgörü ile muamele etmesi tavsiye edilmiştir.¹²¹⁵ Çocuklarında anne babaya gerekli ihtimamı göstermek suretiyle onlara iyilik etmesi, onları koruması islami inanışta tavsiye edilmiştir.¹²¹⁶

İslam'da eğitim hem kadınlar hem de erkekler için oldukça önemli ve gereklidir. Kadın şefkat ve merhametiyle toplumun en güzel terbiye edicisi olmuştur. Kur'ân-ı Kerîm'de erkek kadın fark etmeksizin iyiliği emredip kötülükten alıkoyma hususunda taraflar görevlendirilmiştir.¹²¹⁷

كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ تَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَتَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَتُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَلَوْ آمَنَ أَهْلُ الْكِتَابِ لَكَانَ خَيْرًا لَهُمْ مِنْهُمْ
الْمُؤْمِنُونَ وَأَكْثَرُهُمُ الْفَاسِقُونَ

*Siz, insanlar için ortaya çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz. İyiliği emredersiniz, kötülükten alıkoyma ve Allah'a inanırsınız. Ehl-i kitap da inanmış olsalardı elbette onlar için hayırlı olurdu; içlerinden inananlar da var, fakat çoğu yoldan çıkmıştır.*¹²¹⁸

Nitekim Hz. Peygamberin hanımları dini emir ve yasakları Hz. Peygamberden öğrenmiş ve gerek Resulullah'tan yaşarken gerekse onun vefatından sonra dini hükümleri insanlara anlatmış sorulara uygun cevaplar vermişlerdir.¹²¹⁹ Örneğin sahabe hanımlar

¹²¹⁰ Ebüssuûd, *İrşâdü'l-akli's-selîm ilâ mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm*, 2/240; Esed, *Kur'an Mesajı (Meal-Tefsir)*, 170.

¹²¹¹ Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, 5/11.

¹²¹² Port, *Kur'an'da Aile Modelleri Bağlamında Aile Değerleri ve Eğitimi*, 7.

¹²¹³ Saffet Köse, "İslam Hukuku", ed. Talip Türcan (Ankara: Grafiker Yayınları, 2017), 317.

¹²¹⁴ Nesefî, *Medârikü't-tenzil ve hakâiku't-te'vil*, 1/343.

¹²¹⁵ Süyûtî, *Tefsîrü'l-Celaleyn*, 747.

¹²¹⁶ Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, 7/130.

¹²¹⁷ İbn Atiyye - Abdüşşâfi Muhammed, *el-Muharrerü'l-vecîz fî tefsîri'l-kitâbi'l-'azîz*, 1/488; Şevkânî, *Fethu'l-kadîr: el-câmi' beyne fenneyi'r-rivâye ve'd-dirâye min 'ilmi't-tefsîr*, 1/427; Ebüssuûd, *İrşâdü'l-akli's-selîm ilâ mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm*, 2/74.

¹²¹⁸ Âl-i İmrân 3/110.

¹²¹⁹ Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, 59-60.

mahrem konularda Hz. Peygamber'e soru sormaya çekindikleri için bu hususta Hz. Aişe'ye giderek sorularını ona yöneltmişlerdir.¹²²⁰

Genel itibariyle bakıldığında İslami inanışta kadınları küçük düşürücü ya da onları haklarını gasp edici herhangi bir ifade yoktur. Nitekim İslam'ın gelişi ile tarih boyunca ikinci planda tutulan kadın asıl değerine kavuşmuştur. İslam nazarında kadın sorumlu tutulan bir kul, evlat, eş, anne ve yaşadığı toplumun bir parçası olarak kabul edilmektedir.¹²²¹

Yahudilik ve Hıristiyanlık'ta kadın, hizmetçilik yapması için erkekten sonra yaratılan ikinci sınıf varlık olarak görülmüştür.¹²²² İslam'da Hz. Havva'nın Hz. Âdem'den sonra yaratılması ona hizmetçilik yapacağı maksadını taşımaz. Nitekim kadın ve erkek birbirini tamamlamaları ve denge içerisinde yaşamaları için farklı yaratılmıştır. Bu farklılık kadını ikinci plana atan bir husus değil aksine belli bir maksat ve hikmetin gereğidir.¹²²³

İlahi dinlerin üçünde de kadının Yüce Allah tarafından yaratıldığına inanılır. Fakat kadının yaratılış detayları hususunda farklı yaklaşımlar vardır.¹²²⁴ Yahudilik'te ve Hıristiyanlık'ta kadına karşı olumsuz bakış açısını ve algılamalar kadının yaratılışı esasıyla temellendirilir. Eski Ahid'de kadının yaratılışına dair net ifadeler yer almakta ve kadının erkeğin kaburga kemiğinden yaratıldığı ifade edilmektedir.¹²²⁵ Kur'ân-ı Kerîm'de ise insanın yaratılışına dair detaylar varken¹²²⁶ kadının yaratılışına dair âyette erkek ve kadının aynı özden yaratıldığından bahsedilir.¹²²⁷

İslamiyet, Yahudilik ve Hıristiyanlık gibi ilahi dinlerde var olan kadınlara karşı olumsuz tutumlara yer vermemiş, kadının asıl değerini kazanmasına yönelik tutumlar yerleştirmeye çalışmıştır.¹²²⁸ Hz. Âdem ve Hz. Havva'nın cennetten çıkarılma mevzusu Yahudilik ve Hıristiyanlık'ta benzer şekilde yorumlanmıştır. Yahudilik'te Hz. Havva ilk olarak günah işlemiş ve hilelerle eşini kandırarak onu da günaha sevk etmiştir.¹²²⁹ Hıristiyanlık'ta ise aynı durum kabul görmüş fakat kadın daha da değersizleştirilerek Hz. Havva'nın işlemiş olduğu günahın tüm insanlığa bulaştığı iddia edilmiştir. Bu günah ise "asli günah" olarak nitelendirilmiştir.¹²³⁰ Asli günah Hz. İsa'nın kendini çarmıhta feda etmesiyle temizlenmiştir. İslam'da, ilk kadın tarafından işlendiği savunulan ve erkeğinde işlemesine

¹²²⁰ Buhârî, "Hayız", 1.

¹²²¹ Ülfet Görgülü vd., *İslam Penceresinden Kadın* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020), 32.

¹²²² Yar.2:18; 1Ko.11:7-9.

¹²²³ Durmuşoğlu, *Dini Gelenekte Ötekileştirilen Kadın*, 114.

¹²²⁴ Yar.2:18; 1Ko.11:7-; Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hakâ'iki gavâmizi't-tenzîl ve uyûni'l-ekâvil fi vücûhi't-te'vil*, 1/461.

¹²²⁵ Yar.2:21.

¹²²⁶ Sa'lebî, *el-Keşf ve'l beyan an tefsiri'l-Kur'an (Tefsiri's-sa'lebi)*, 10/242.

¹²²⁷ Beyzâvî, *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vil*, 5.

¹²²⁸ Görgülü vd., *İslam Penceresinden Kadın*, 17.

¹²²⁹ Yar.3:1-6.

¹²³⁰ Erdeğer, *Yasak Meyve Bağlamında Kadının Konumunun Kur'an Açısından Değerlendirilmesi*, 86.

sebeplenen “aslî günah” anlayışı yoktur. Bunun aksine her kişinin işlemiş olduğu gûnahtan şahsi olarak sorumlu olduğu ve başkasının günah yükünü taşımayacağı anlayışı hâkimdir.¹²³¹ Kur’ân-ı Kerîm, Hz. Âdem’le Hz. Havva’nın şeytan tarafından birlikte kandırılıp cezalandırıldıklarından bahsedilmektedir.¹²³² İslamiyet’te, Hıristiyanlık’ta ve Yahudilik’te yerleşmiş olan ilk günah anlayışına dayanan kadın karşıtı söylem de mevcut değildir. İslam’da erkek olsun kadın olsun her doğan kişi günahsız doğar ve her birey kendi eylemlerinden sorumlu tutularak karşılık bulur.¹²³³

İslam’da kadında şahitlik yapabilirken¹²³⁴ Yahudilik’te ve Hıristiyanlık’ta kadının aklı yeterlilikleri şahitlik yapmaya uygun nitelikte kabul edilmemiştir.

İslam’ın farz kıldığı esaslardan biriside kadınların tesettürüdür. İslam’da tesettürün amacı kadını ezmek ve baskı altında tutmak değil bilakis toplumda eziyet görmemeleri ve ahlak dışı yaklaşımlara maruz kalmamaları matuftur.¹²³⁵ İslam’da tesettür kadınlara farz olmakla birlikte erkeklerinde gözlerini haramdan korumaları bağlamında farz kılınmıştır.¹²³⁶ Yahudilik’te örtünen kadınlar baskı altında tutularak erkeklerin görmemesi için dışarı çıkmaları kısıtlanmış,¹²³⁷ evlerinde dahi tesettürlü olmaları emredilmiştir.¹²³⁸ Hıristiyanlık’ta da tesettürün varlığı dikkat çekmekte, kadınların başını örtmemesi halinde ise saçlarını tamamen kesmeleri emredilmektedir.¹²³⁹ Tesettür hususunda İslam’da erkeğe yüklenen hayâ ve bakışlarını koruma gibi sorumluluğun diğer iki ilahi dinde erkeğe yüklenmediği ve sadece kadının bu alanda yükümlü tutulduğu görülmektedir.

İslam ve Yahudilik’ten farklı olarak Hıristiyanlar cinselliği bir kirlilik vesilesi olarak kabul etmiş, evliliği de neslin çoğalması için bir zorunluluk olarak görmüşlerdir.¹²⁴⁰ Hıristiyanlık’ta cinsel birleşme aslı günahla doğan çocukları artıracığı için günah kabul edilmiştir. Aynı zamanda evliliğe izin verilmekte fakat bekârlığın tercih edilmesi gereken birinci şık olduğu ifade edilmektedir.¹²⁴¹ Yahudilik ve İslam’da gerekli durumlarda boşanma caizdir ve boşanan erkek başkasıyla evlilik kurabilmektedir. Hıristiyanlık’ta evlilik akdi ikinci

¹²³¹ Begavî, *Me’âlimü’t-tenzîl fi tefsîri’l-Kur’ân*, 6/417.

¹²³² Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, 1/425-427.

¹²³³ Beyzâvî, *Envârü’t-tenzîl ve esrârü’t-te’vil*, 2/191; Zemahşerî, *el-Keşşâf ‘an hakâ’iki gavâmizi’t-tenzîl ve uyûni’l-ekâvil fi vücûhi’t-te’vil*, 2/784; Mevdûdî, *Tefhimü’l Kur’an (Kur’an’ın Anlamı ve Tefsiri)*, 1/619.

¹²³⁴ Bakara 2/282.

¹²³⁵ İbn Kesîr, *Tefsîrü’l-Kur’âni’l-‘Azîm*, 6/425.

¹²³⁶ İbn Ebû Hâtîm, *Tefsîrü’l-Kur’âni’l-‘azîm*, 8/2570-2572.

¹²³⁷ Yasdîman, “Yahudi Kutsal Metinlerinde Kadın Karşıtı Söylemler”, 101.

¹²³⁸ Uğurlu Bülbül, *Kitab-ı Mukaddes ve Kur’an’da Kadın*, 42.

¹²³⁹ 1Ko. 11:6.

¹²⁴⁰ Kiraz, *Kur’ân’da Âhlak İlkeleri*, 228.

¹²⁴¹ Kiraz, *Kur’ân’da Âhlak İlkeleri*, 229.

tercih olarak sunulmuş¹²⁴² şâyet kişi evlendiyse boşanması yasaklanmıştır.¹²⁴³ Boşanıp başkasıyla evlenmesi ise zina kabul edilmiştir.

İslam'da, Yahudilik'te ve Hıristiyanlık'ta ortak noktalardan olan çocuğun eğitimi hususu ana babanın en önemli görevlerinden biri olarak kabul edilmiştir. İslam'da çocuklara dini eğitim vermek anne babanın sorumluluğu olarak görülmekte ve Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. Lokman'ın,¹²⁴⁴ Hz. İbrahim ve Hz Yakup'un çocuklarına bu hususta verdikleri nasihatler dikkat çekmektedir.¹²⁴⁵ Yahudilik'te Allah'ın varlığını, birliğini ve Allah'ın emir yasaklarını öğretmek ailenin vazifesidir.¹²⁴⁶ Hıristiyanlık'ta ise Babaların çocukları Rabbin terbiye ve öğütleriyle büyütmeleri tavsiye edilmiştir.¹²⁴⁷

Yahudilik'te Kadınlar özel hallerinde herhangi bir temas kurulamayacak şekilde pis görünmüştür¹²⁴⁸ İslam'da böyle bir anlayış yoktur.¹²⁴⁹ Ayrıca özel hallerde cinsi münasebet üç ilahi dinde de yasaklanmıştır. Fakat Yahudilik'te bunun asıl sebebi kadının pisliğinin erkeğe geçme endişesidir. Tıbben özel halinde olan kadın hassaslaşır ve vücudu mikrop kapmaya daha meyilli olabilir. Bu süreçte cinsi münasebet enfeksiyon riskini büyük oranda artırır. Bu zamanlarda kadının yorulmaması ve hastalanmaması için cinsi münasebet kadının lehine İslam tarafından yasaklanmıştır.¹²⁵⁰ Dolayısıyla Kadınların özel halleri onların yaratılışından getirmiş oldukları biyolojik ve fizyolojik farklılıklardandır. İslam'da bu durum kadınların kirliliğine delalet eden bir hal olarak kabul edilmez. Yahudilik'te özel hallerinde bulunan kadınlar necis sayılmış onlarla temas kurmamaya özen gösterilmiş ve dokundukları her yeri kirlittikleri düşünüldüğü için özel durumlarındaki kadınlar toplumdan soyutlanmıştır.

İslam dini evrensel nitelikte olup yeryüzündeki tüm insanlar için geçerli bir dindir. Dini emirler hususunda kadın erkek ayrımı yapmadan her iki cinsiyeti de doğrudan sorumlu tutmuştur.¹²⁵¹ Eski Ahid'de Yahudiler İbrani ya da İsrâiloğulları olarak nitelendirilmişlerdir. İsrâiloğulları ifadesi sıklıkla Yahudi erkekleri için kullanılırken dini emirlerin çoğunda doğrudan erkeklere hitap edilmiştir. Dolayısıyla kadınların dini alanda da ikinci planda tutulduğu görülmüştür.¹²⁵²

¹²⁴² 1Ko.7/32-35.

¹²⁴³ Uğurlu Bülbül, *Kitab-ı Mukaddes ve Kur'an'da Kadın*, 22.

¹²⁴⁴ Ebüssuûd, *İrşâdü'l-akli's-selîm ilâ mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm*, 7/72-73.

¹²⁴⁵ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 575-576.

¹²⁴⁶ Yas.6:6-7.

¹²⁴⁷ Ef.6:4.

¹²⁴⁸ Yiğitoğlu, "Yahudilikte Kadınların Regl Döneminde/Niddah ile İlgili Hususlar", 229.

¹²⁴⁹ Hatemi, *İlahi Hikmette Kadın*, 122-123.

¹²⁵⁰ Kazıcı, "İslam'da Kadın", 66.

¹²⁵¹ Hâzin, *Lübâbü't-te'vil fî me'âni't-tenzîl*, 3/424.

¹²⁵² Saliha Okur Gümrükçüoğlu (ed.), *İbrahimî Dinlerde Kadın* (Kadın ve Demokrasi Derneği, 2021), 9.

Yahudilik'te evlilik ve boşanmada kadın söz sahibi değilken,¹²⁵³ İslam'da gerek evlenirken gerek boşanmada kadında söz sahibidir. Yahudilik'te de aile mefhumu İslam'da olduğu gibi önemli ilkelerden biridir. İki ilahi dinde de evlilik teşvik edilmiştir. Fakat Yahudilik'te aile içerisinde mutlak otorite olan baba ailenin her bireyi için istediği kararı alabilirken İslam'da böyle bir baba figürü yoktur. Kur'ân-ı Kerîm'de erkekler kadınların yöneticisi ve koruyucusu olarak nitelendirilirken¹²⁵⁴ bu erkekler hususunda mutlak bir otorite olarak algılanmamıştır. Nitekim İslam'da İstişareye önem verildiğini gösteren âyetler vardır.¹²⁵⁵ Hz. peygamber ailevi meselelerde istişare ederek karar almıştır.¹²⁵⁶ Örneğin Hz. Peygamber eşi Ümmü Seleme'nin kurban hususunda görüşünü almış ve tasdik ederek uygulamıştır.¹²⁵⁷

Yahudilik'te kız çocuklarının eğitim hakları yoktur. Eğitim görece kız ya akıl eksikliğinden okuduğunu yanlış yorumlayacak ya da kötü yollara düşecektir. İslam'da kadının eğitim hakkını elinden alan bir yasak söz konusu olmamakla birlikte Hz. Peygamberin hanımları bu hususta etkin rol oynamış Hz. Peygamberden öğrendikleri dini hükümleri topluma öğretmişlerdir.¹²⁵⁸

Yahudilik ve Hıristiyanlık'ta kadın şeytanın aracısı, olarak kabul edilmektedir. Kur'an perspektifinde kadın, şeytanın yardımcısı değil, Yüce Allah tarafından yaratılan bir kuldur. Her kul Yüce Allah'ın bir hikmeti olarak hata yapabilme kudreti ile yaratılmıştır. Dolayısıyla İslami anlayışta kadın ve erkek ilahi hükümler karşısında eşit olarak kabul edilmiştir. İslam'da kadın ve erkek arasında insan olma bağlamında bir fark yoktur. Allah Teâlâ kadına da erkek gibi hitap etmiş ikisini de sorumlu tutmuş ve cinsiyet bazında üstünlük tanımamıştır. İslam'da Kadın ve erkek arasındaki fark görev ve sorumluluk bağlamındadır.

İslam'da olduğu gibi Yahudilik'te de yakın akraba ile evlilik yasaklanmıştır. Eski Ahid'de evlenilmesi yasaklanmış yakın akrabalar zikredilmişken İslam'dan farklı olarak amca yeğen ya da dayı yeğen evliliğine dair yasaklayıcı ifadeler bulunmamaktadır. Yahudilik'te erkek çocuk sahibi olmak kadına değer kazandıran büyük olgulardan biridir.¹²⁵⁹ Yahudilik ve İslam'da annelik önemli bir mevki sayılması yönünden ortak yaklaşıma sahiptirler. İslam

---

¹²⁵³ Gürkan, *Yahudilik*, 224.

¹²⁵⁴ en-Nisâ 4/34

¹²⁵⁵ Âl-i İmrân 3/159.

¹²⁵⁶ Recep Aslan, "İstişarenin Önemi ve Hz. Peygamber'in Uygulamalarında Örnekler" 2/1 (2014), 228.

¹²⁵⁷ Buhârî, "Şürût", 15.

¹²⁵⁸ Mustafa Fayda, "Aişe", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (İstanbul, 1989).

¹²⁵⁹ Yar.17:15-16.

anne ve babaya itaati ve güzel muameleyi öğütlerken¹²⁶⁰ Yahudilik'te de anneye saygısızlık etmenin ağır bir şekilde cezalandırılacağını vurgulamıştır.

Yahudilik'te çok eşli bir aile yapısı mevcuttur. Eski Ahid'de birden fazla evlilik yapan örnekler zikredilmektedir.¹²⁶¹ Hıristiyanlığın evliliğe olan olumsuz yaklaşımından ötürü çok eşlilik tavsiye edilmemekle birlikte yasaklanmamıştır.¹²⁶² İslam mevcut toplumlarda geçerli olan sınırsız evliliği dört ile sınırlandırmıştır.¹²⁶³ Bu durumu da eşler arasında adaletle hükmetme şartına bağlamış ve tek eşliliği tavsiye etmiştir.¹²⁶⁴

Üç ilahi dininde aile yapılarında ataerkil aile yapısı hâkim olduğu dikkat çekmektedir. Fakat Yahudilik'te baba evdeki tek otorite olarak kabul edilir ve çocuklarını satma yetkisine dahi sahiptir. Baba aile içerisinde İsteddiği aile üyesiyle ilgili istediği kararı almakta özgürdür. Hıristiyanlık'ta çocukların ve ailenin karşılıklı olarak birbirleri üzerinde hakları olduğu savunulmuş ve çocuklara hassas davranılması gerektiği öğütlenmiştir.¹²⁶⁵ İslam'da Yahudilik'te olduğu gibi çocuğu hakkında her türlü tasarruf yetkisi bulunan bir baba bir baba figürü yoktur. İslam'da anne babanın çocukları üzerinde çeşitli hakları olduğu gibi çocuğunda anne baba üzerinde çeşitli hakları vardır. Dolayısıyla baba çocukları hakkında dilediği gibi tasarrufta bulunamaz.¹²⁶⁶

¹²⁶⁰ İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr fî 'ilmi't-tefsîr*, 3/17.

¹²⁶¹ Yar.4:19.

¹²⁶² Mat.25:1-12.

¹²⁶³ Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an*, 5/11.

¹²⁶⁴ Beyzâvî, *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl*, 2/101.

¹²⁶⁵ Alaskarova, *İlahi Dinlerde Kadının Statüsü*, 37.

¹²⁶⁶ Port, *Kur'an'da Aile Modelleri Bağlamında Aile Değerleri ve Eğitimi*, 7.

SONUÇ

Din insanın var olmasıyla birlikte ayrılmaz bir parçası olmuş insanla bütünleşmiştir. İnsan fitratı gereği aşkın bir yaratıcıya inanma ihtiyacı duymuş ve insanlık tarihinin en başından bu yana insanlar Yüce Allah'a ya da çeşitli varlıklara inanmışlardır. Bu bağlamda tarih boyunca dünyanın her bölgesinde birbirinden farklı inanç ve yaşam tarzı sunan dinler var olagelmıştır. Dinler insan ile yaratıcı olarak görülen aşkın varlık arasında bir bağ oluşturarak kişiye yaşam rehberliğini hedeflemiştir.

İslami inanişaya göre dinler semavi dinler ve gayri semavi dinler olarak iki başlık altında değerlendirilmiştir. Semavi dinler ilahi kaynaktan gelen, bir olan Yüce Allah'a iman esasına dayalı *ilahi din* ya da *hak din* olacakta karşılık bulmuştur. Semavi dinler tarihi gelişim sürecine göre Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam olarak değerlendirilmiştir. Yaratıcının kulları ile irtibat kurarak dini emir ve hükümlerini bildirme vasıtası olarak değerlendirilen vahiy ilahi dinlerde oldukça önemli bir yere sahiptir. Vahyin keyfiyeti üç dinde farklılık arz etse de temelde yüce olan yaratıcı ile bir irtibat söz konusudur. Allah Teâlâ vahiy ile yaratıcı kulları ile irtibat kurmuş onlara bildirmesi gereken tüm hayat kaidelerini iletmış bu vahiyleri daha anlaşılır kılmak içinde peygamberler tahsis etmiştir.

İlahi dinlerde peygamber, ibadet ve kadın hususu önemli meselelerden bazılarıdır. Yahudi ve Hıristiyanların yazılı kaynakların birden fazla olması ve farklı yazarlar tarafından yazılmış olması bahsi geçen konuların mukayesesi bağlamında bazı hususlarda net olmayan çıkarımlara sebebiyet vermiştir. Semavi dinlerde peygamber, ibadet ve kadın hususlarında ortak görüşler olduğu gibi genel itibariyle farklı anlayışlar ve uygulama biçimleri dikkat çekmektedir.

Peygamberlik anlayışı kutsal kitaplar ekseninde değerlendirildiğinde ortak görüş ve farklılıkların mevcut olduğu görülmektedir. Üç ilahi dinde de nübüvvet; tebliğ, vahiy, peygamber, mucize kavramları çerçevesinde değerlendirilmiş ve bu hususlar da genel itibariyle ortak görüş sağlanmıştır. Peygamberler Yüce Allah tarafından seçilmek suretiyle Allah Teâlâ'dan aldıkları vahiy insanlara tebliğ etmiş ve bu süreçte mucizelerle desteklenmişlerdir. Ayrıca Yüce Allah'ın dilediği kimseyi bu makama getireceği ve hiç kimsenin kendiliğinden peygamberlik iddiasında bulunamayacağı hususunda semavi dinler aynı görüşü paylaşmaktadır. Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam vahiy merkezli ilahi dinlerdir. Bu üç dinde de peygamberlik vahiyle gelir. Peygamber Yüce Allah'ın mesajlarını insanlara ileten kimselere denir. Peygamberler Allah'tan aldıkları vahiy doğrultusunda hareket eder ve bu vahiy muhataplarına eksiksiz iletmekle yükümlüdürler. Peygamberlerin cinsiyeti, sayısı, ilk ve son peygamberler ve peygamberlerin özellikleri bu üç dinde farklılık göstermektedir.

Yahudilik'te peygamberlik vahiy temelli olup Hıristiyan inanişında var olan peygamberlere ulûhiyet nispet etme durumu söz konusu değildir. Dolayısıyla peygamberler insanlardan seçilmiş ve insani vasıflarla muttasıf olmuşlardır. Yahudi inanişında son peygamber Malaki'dir. Dolayısıyla Yahudi inanişında Hz. İsa ve Hz Muhammed'in peygamberliği kabul edilmemektedir. Yahudi inanişına göre İslam'da var olan ismet özelliği peygamberlerde aranmamaktadır. Eski Ahid'de peygamberlere nisbet edilen günahlar bu konuda dikkat çekici olmuştur. Yahudilik'te peygamberler kadınlardan da seçilebilmesi itibariyle bu husus Hıristiyanlıkla benzerlik göstermiştir.

Hıristiyanlık'ta Peygamberlik vahiy merkezli olmakla birlikte diğer iki ilahi dinden farklılaştığı temel husus, Hz İsa'nın sadece sözleri ile değil bizzat kendi varlığının vahiy olarak telakki edilmesinden kaynaklanmaktadır. Bu durumun dayanak noktasını ise Hıristiyan inanişında Hz. İsa'nın peygamberlik vasfından ziyade bir ilah olarak kabul görmesi oluşturmaktadır. Hıristiyanlığın odak noktasında yer alan Hz. İsa Yeni Ahid'de tanrı, peygamber, mesih ve tanrının oğlu şeklinde nitelendirilmiştir. Hıristiyan inanişında Hz. İsa'nın öğretilerini tebliğ eden ve onun öğrencileri olarak kabul edilen havarilerde peygamber olarak kabul görmüş ve Hz. İsa'nın izniyle mucizeler göstermişlerdir. Ayrıca Hıristiyanlık'ta kadın peygamberlerin de mevcudiyeti söz konusudur.

İslam anlayışında Yüce Allah eşi, benzeri ve ortağı olmayan tüm noksan sıfatlardan münezze olan yegâne yaratıcıdır. Dolayısıyla peygamberler insanlarda seçilmiş olması itibariyle insani özelliklere sahiptir. Hıristiyanlık'ta olduğu gibi peygamberlere ulûhiyet nispet etmek tevhid inancına aykırılık teşkil ettiği için kabul edilmemiştir. Peygamberler çeşitli hikmetler çerçevesinde Yüce Allah'ın insanlara bir lütfu olarak değerlendirilmiştir. Onlar insanlara rehber olmuş, yaratılış gayesini ve dini hükümleri tebliğ etmiş ve bizzat yaşayarak örnek olmuşlardır. İslami inanişta peygamberler üstün ahlak sahibi kimseler olarak nitelendirilmiş ve peygamberler arasında ayırım yapmadan iman edilmesi gerektiği tavsiye edilmiştir.

İnançlarının eyleme dökülme biçimi olan ibadetler, üç ilahi dinde de önemli bir yere vakıf olmuş ve sistematik bir şekilde icra edilmeye çalışılmıştır. İbadetler hususunda bazı ortak noktalar olsa da Yahudi ve Hıristiyan ibadet anlayışları İslam'dan oldukça farklı gözükmektedir. Semavi dinlerde ibadetler şekil, içerik ve mana yönünden farklılıklar arz etse de temel maksadı benzerlik göstermektedir. Tanrı'ya yaklaşmak, af dilemek, hamd ve şükretmek, ibadetlerin günahlara kefâret olması ortak amaçlardan bazılarıdır.

Kur'ân-ı Kerîm'de birçok âyette zikredilen, insanın yaratılış gayesi olan ve yalnızca Allah Teâlâ için yapılan ibadet kavramı geniş bir anlam çerçevesine sahiptir. İslami inanişta

ibadetler muhtevası itibariyle Kur'ân-ı Kerîm ve Hz. Peygamberin sünneti çerçevesinde içerik, şekil duygu ve mana itibariyle belirlenmiştir. İslami inanışta muayyen bir zamana ve mekâna bağlı ibadetler olduğu gibi halis niyetlerle Allah Teâlâ'nın rızasını gözeterek yapılan eylemlerde sâlih amel olarak değerlendirilmiştir.

Yahudilik'te ve Hıristiyanlık'ta ibadetler dinleri tebliğ eden peygamberler tarafından belirlenmemiş olmasından, ya da onların belirlediği şekliyle günümüze ulaşmadığı için İslam'daki ibadet anlayışında var olan düzen ve ahengi görmek mümkün gözükmemektedir. Yahudilik'te ibadetler genel itibariyle günlük ve haftalık şeklinde iki kısımda değerlendirilirken, kurban ibadeti Hz. İbrahim e dayandırılarak ibadet şekillerinin temel esası olarak kabul edilmiştir. Hıristiyanlık Eski Ahid'i kendi kutsal kitabı olarak kabul etmesi hasebiyle Yahudilerde var olan ibadetler benimsenmiş fakat zamanla bazı ibadetleri yeniden yorumlanarak farklı bir formda devam ettikleri görülmektedir. Hıristiyan inanışına göre Hz. İsa ibadet hususunda da temel alınmış ve ibadetler bu ekseninde şekillendirilmiştir.

Yahudilik'te ve Hıristiyanlık'ta kadın değeri, bireysel hakları ve toplum içerisindeki konumu itibariyle ikinci plana atıldığı görülmektedir. Bu iki ilahi dinde kadın daha yaratılış hadisesinde değersiz atfedilmiş, Hz. Âdem'in cennetten çıkarılmasına tek sebebi ve şeytanın işbirlikçisi olarak görülmüştür. Kadının erkeği kandırarak cennetten çıkarılmasına sebebiyet vermesi Hıristiyanlık'ta daha katı bir şekilde yorumlanarak *asli günah* anlayışına temel oluşturmuş ve tüm bireylerin bu günahı taşıyarak doğduğuna inanılmıştır.

İslami anlayışta, Yahudilik ve Hıristiyanlık'ta kadına yüklenen kötü vasıflar yer almamaktadır. Kur'ân-ı Kerîm'de kadın fitne unsuru ya da günahın tek müsebbibi değil Allah Teâlâ tarafından yaratılmış bir kul olarak nitelendirilmektedir. Bir kul olarak kadın dini emirlere muhatap kabul edilmiş ve bu hususta cinsiyet ayrımı yapılmamıştır. Nitekim İslami anlayışta cinsiyet, dil, ırk gibi etmenler üstünlük vesilesi olarak görülmemiş üstünlüğün ancak takvada olduğu kabul edilmiştir. Yaratılıştaki erkeğe eşit olan kadın aile içerisinde de önemli bir konumda olup evlilik ve boşanmada söz sahibi kabul edilmiştir. Ayrıca kadın değeri, toplumdaki konumu ve bireysel hakları itibariyle İslam ile birlikte aslolan yerine kavuşmuştur.

KAYNAKÇA

- Adam, Baki. *Yahudi Kaynaklarına Göre Tevrat*. Ankara: Seba Yayınları, 1997.
<https://www.nadirkitap.com/yahudi-kaynaklarina-gore-tevrat-baki-adam-kitap14063898.html>
- Ağçoban, Sıddık. “Kadın Olgusunun Kültürel Gelişimi ve İslam’da Kadının Yeri Üzerine Tartışmalar”. *Uluslararası Kültürel ve Sosyal Araştırmalar Dergisi* 2/1 (2016).
- Akça, Nermin. *Vahiy Geleneğinde A-b-d Kökünün Semantik Açından İncelenmesi*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2004.
- Akdemir, Furat. *Fetanet Sıfatı Bağlamında Hz Peygamber’in Örnekliliği Meselesi*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2014.
- Akdemir, Salih. “Tarih Boyunca ve Kur’an-ı Kerim’de Kadın”. *Journal of Islamic Research* 10/4 (1997).
- Aksan, Saliha İslim. *Yahudilikte Kadın Peygamberler*. Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2014.
- Aksin, Sevinç. *Süryani Kadim Kilisesinde Vaftiz Sakramenti*. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- Alaskarova, Pavi. *İlahi Dinlerde Kadının Statüsü*. İsparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2015.
- Algül, Hüseyin vd. *İlmihal*. 2 Cilt. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003.
- Alija, Nazan. *Hritiyanlıkta Evlilik Sakramenti*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2017.
- Altıntaş, Ramazan. “Cahiliye Arap Toplumunda Kadın”. *Diyanet İlmî Dergi* 37/1 (2001).
- Altıntaş, Halil - Karagöz, İsmail. *Oruç ilmihali*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2. baskı., 2010.
- Âlûsî, Şehâbeddîn Mahmûd el- *Rûhu’l-me’ânî fî tefsîri’l-Kur’ânî’l-‘azîm ve’s-seb’i’l-mesânî*. thk. Ali Abdülbârî Atiyye. 15 Cilt. Beyrut: Dârü’l Kütübi’l-İlmiyye, 1631.
- Arik, Recep. *Kur’an-ı Kerim Ayetleri Işığında Oruç*. Iğdır: Iğdır Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2021.
- Arpağuş, Hatice. “Kur’an Perspektifinde Yaratılış İtibariyle Kadına Bakış”. *İlim Yayma Vakfı* 1/2 (2010).
- Arslan, İhsan. “Kur’ân-ı Kerîm’e Göre Hz Peygamberin Beşeri Özellikleri” 6/11 (30 Haziran 2017), 53-110.
- Askerî, Ebû Hilâl el-. *el-Furûku’l-luğaviyye*. thk. eş-Şeyh Beytullâh Beyât. Müessesetü’n-Neşri’l-İslâmî, 1. Basım, 1412.
- Aslan, Recep ASLAN. “İstişarenin Önemi ve Hz. Peygamber’in Uygulamalarında Örnekler”. *Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 2/1 (2014).
- Aşıkkutlu, Fatih Mehmet. *Kur’an’da İbadet Eğitimi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2010.
- Ateş, Süleyman. *Yüce Kur’an’ın Çağdaş Tefsiri*. İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 1997.
- Ay, Rahim. “İlahi dinlerde Oruç: Kaynağı, Amacı ve Uygulanışı Bakımından Karşılaştırmalı Bir İnceleme”. *Journal of Analytic Divinity* 5/2 (2021).

- Aybuğa, İskender. *Kur'an-ı Kerim Bağlamında Gaye Fayda ve Hikmetleri*. Iğdır: Iğdır Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Aydın, Asiye. *Yahudilikte Kurban Fenomeni*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2005.
- Aydın, Fuat. *Yahudilik*. İstanbul: Mahya Yayıncılık, 2018.
- Aydın, Mehmet. *Dinler Tarihine Giriş*. Konya: Din Bilimleri Yayınları, 4. Basım, 2008.
- Aydın, Mehmet. *Yahudilikte İbadet ve İnanç Esasları*, ts.
- Aydın, Ravza. *Musa bn Meymun'a Göre Yahudi İnanç Esasları*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2012.
- Ayhan, Bayram. *Kur'an-ı Kerim'e Göre Peygamberlerin İsmeti*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2008.
- Bayrakdar, Mehmet. *Üç Dinin Tarihi Yahudilik, Hıristiyanlık, İslam*. Say Yayınları, 2020.
- Begavî, Ebû Muhammed Muhyissünne el-. *Me'âlimü't-tenzîl fî tefsîri'l-Kur'ân*. thk. Osman Cuma Zâmiriyye. Beyrut: Dârü'l Tayyibetü'n-Neşr, 4. Basım, 1417.
- Beyzâvî, Nâsirüddîn Ebû Saîd Abdullah b. Ömer b. Muhammed el-. *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl*. thk. Muhammed Abdurrahman el-Mar'aşli. Beyrut: Darü'l İhyai't-Türâsi'l-Arabi, 1. Basım, 1418.
- Bilgiz, Musa. "Kur'an'da Nübüvvet (Peygamberlik)". *Diyanet İlmi Dergi* 49/1 (ts.).
- Bilmen, Ömer Nasûhi. *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Me'al-i Âlisi ve Tefsiri*. İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1985.
- Bor, İbrahim. "Vahiy-Kültür İlişkisi". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 52/1 (2011), 122. https://doi.org/10.1501/Ilhfak_0000001060
- Boran, Mustafa. "Kurban İbadeti ve Bazı Güncel Meseleler". *Helal ve Etik Araştırmalar Dergisi* 2/1 (2020).
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fi el-. *el-Câmi'u's-Sahîh*. çev. İbn Kesîr. Dîmeşk: Dârü'l Yemame, 1414.
- Bursevî, İsmâîl Hakkı. *Rûhu'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân*. Beyrut: Dârü'l Fikr, 1431.
- Büyükkaya, Hasan. *İlahi Dinlerde Oruç*. Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2008.
- Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî el-. *Ahkâmü'l Kur'ân*. thk. Abdüsselam Muhammed Ali Şahin. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1415.
- Cevherî, Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd el-. *es-Sihâh (Tacü'l-lûğa ve sıhâhu'l-Arabiyye)*. thk. Abdulgafur Attar. Beyrut: Dârü'l-İlmi li'l-Melâyin, 4. Basım, 1407.
- Ceyhan, Mehmet Akif. "Allah - İnsan İletişimi Açısından Vahiy". *Kader* 16/2 (2018), 347-372. <https://doi.org/10.18317/kaderdergi.455271>
- Ceyhan, Mehmet Akif. *Kur'an Ayetleri Işığında Vahiy*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2016.
- Ceyhan, Mehmet Akif. "Müslüman Geleneğinde Vahiy Anlayışı". *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11 (2018), 469-491. <https://doi.org/10.18498/amauidf.504016>
- Cürcânî, Seyyid Şerîf el-. *et-Ta'rifât*. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1413.

- Çantay, Hasan Basri. *Tefsirli Kur'an Meali Kur'an-ı Hakim ve Meal-i Kerim*. çev. M. Ali Yekta Saraç. Risale, 2019.
- Çelenk, Dilek. *Hz.Peygamberin Mekke Devrinde Karşılaştığı Sıkıntılar*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 2017.
- Çelik, Ali. *Ahzâb Sûresine göre Âile Hukuku*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1999.
- Çelik, Yusuf. “Kur'an'da İbadet”. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 41 (2014).
- Çelikkaya, Mehmet. *İslam Fıkında Kurban ve Helal Kesim*. Şanlıurfa: Harran Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1998.
- Çetin, Özer. *Kurban ile İlgili İnanç ve Tutumlar*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Doktora Tezi, 2008.
- Çetkin, Farah Tuba. *Kur'an-ı Kerim ve Kitab-ı Mukaddes'te Peygamber Duaları*. Çanakkale: On Sekiz Mart Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Demir, Recep. “Diğer İnanç Sistemlerinde ve İslam'da Oruç”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 9/22 (2016).
- Demir, Şehmus. “Kur'an'da Zekat Kavramının Etimolojik ve Semantik Analizi”. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 28 (2007).
- Demirci, Muhsin. *Kur'an Tarihi*. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 8. Basım, 2015.
- Doğru, Erdinç. “Dilbilim ve Kur'an Çerçevesinde bir Anlam Analizi:Resul ve Nebi Kavramları”. *Journal of Islamic Research* 5 (2011).
- Doyan, Muzaffer. *Kur'an'da İbadetin Manevi Boyutu*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2007.
- Durmuşoğlu, Kadriye. *Dini Gelenekte Ötekileştirilen Kadın*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2007.
- Ebû Hayyân el-Endülüsî, Ebû Hayyân Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf b. - Muhammed Cemîl, Sıtkı. *el-Bahru'l muhît*. Beyrut: Darul Fikr, 1420.
- Ebü'l-Leys, İmâmü'l-hüdâ Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm es-Semerkindî. *Bahrü'l-ulûm*, ts.
- Ebüssuûd, Ebüssuûd. *İrşâdü'l-akli's-selîm ilâ mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm*. Beyrut: Darü'l İhyai't-Türâsi'l-Arabi, 1431.
- Efe, Mehmet. “İlahi Dinlerde İbadet ve Namaz”. *İslam Araştırmaları Dergisi* 2/3 (2009).
- Elhüseydi, Yakup. *İslam'da Dua*. Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- Emiroğlu, İbrahim. “Kur'an'da Akıl ve İnsan”. *D.E.Ü İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11 (1998), 66-99.
- Erbaş, Ali. *Hristiyan Ayinleri*. İstanbul: Nun Yayıncılık, 1998.
- Erbaş, Ali. “İslam Dışı Dinlerde Hac”. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5 (2002).
- Erdeğer, Büşra. *Yasak Meyve Bağlamında Kadının Konumunun Kur'an Açısından Değerlendirilmesi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2012.
- Erdemci, Cemalettin. “Kelâm İlminde Vahiy”. *Milel ve Nihal* 8/1 (2011), 122.

- Erdoğan, Ömer. *Yahudilik Tarihi*. İstanbul: Kalipso Yayınları, 2012.
- Esed, Muhammed. *Kur'an Mesajı (Meal-Tefsir)*. çev. Cahit Koytak - Ahmet Ertürk. İstanbul: İşaret Yayınları, 1999.
- Ezherî, Ebü'l-Velîd Zeynüddîn Hâlid b. Abdillâh b. Ebî Bekr el-Vakkâd el-. *Tehzîbü'l-luğa*. Beyrut: Darü'l İhyai't-Türâsi'l-Arabi, 1. Basım, 2001.
- Fayda, Mustafa. "Aişe". *Aişe*. 2/201-205. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları - İSAM Yayınları, 1989.
- Fîrûzâbâdî, Ebü't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'küb b. Muhammed el-. *el-Kâmûsü'l-muhît*. thk. Mektebü Tahkiki't Türâs fi Müessesetü'r-Risâle. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1426.
- Geçinoğlu, Ahmet Rifat. *Hac İbadetinin Bireysel Yaşayıştaki Rolü*. Adana: Çukurova Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2010.
- Görgülü, Ülfet vd. *İslam Penceresinden Kadın*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 3. Basım, 2020.
- Gözübenli, Beşir. "Namaz". *İslam İbadet Esasları*. ed. Talip Türcan. Ankara: Grafiker Yayınları, 2. Basım, 2014.
- Güç, Ahmet vd. *Dinler Tarihi El Kitabı*. ed. Baki Adam. Ankara: Grafiker Yayınları, 1. Basım, 2015.
- Günay, Hacı Mehmet. "İslam Hukuku". ed. Talip Türcan. Ankara: Grafiker Yayınları, 6. Basım, 2017.
- Gündüz, Şinasi. *Din ve İnanç Sözlüğü*. Ankara: Vadi Yayınları, 1998.
- Gündüz, Şinasi. "Dinlerde Tanrıya Yaklaşma Aracı Olarak Kurban". *İs*.
- Gündüz, Şinasi. "Namaz ve Yahudilikteki Günlük İbadet". *İslami İlimler Dergisi* 13/2 (2018), 215-238.
- Gürkan, Salime Leyla. "Sebt". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36/256-258. İstanbul, 2019.
- Gürkan, Salime Leyla. *Yahudilik*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları - İSAM Yayınları, 4. Basım, 2012.
- Hanbeli, Ebu Hafs Ömer b. Ali. *el-Lübâb fi ulûmi'l-kitâb*. Lübnan: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2. Basım, 2011.
- Harman, Ömer f. "Yahudilikte Peygamberlik ve Peygamberler". *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları* 9 (1995).
- Harman, Ömer Faruk. "Ahd-i Atık". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 494-501. İstanbul, 1888.
- Harman, Ömer Faruk. "Semavi Dinlerde Aile". Ankara: Medeniyet Vakfı Yayınları, 2015.
- Has, Kenan. "Yeni Ahitteki Peygamberlikle ilgili Kavramlar Üzerine Bir İnceleme". *Ekev Akademi Dergisi* 23 (2005).
- Hasanov, Eldar. "Yahudilikte Peygamberlik ve Peygamberler". *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 3 (2014), 676695.
- Hatemi, Hüseyin. *İlahi Hikmette Kadın*. İstanbul: Milenyum Yayınları, 1. Basım, 2013.
- Hayreddin Karaman. "Kadının Şahitliği, Örtünmesi, ve Kamu Görevi". *Journal of Islamic Research* 10/4 (1997).

- Hâzin, Ebü'l-Hasen Alâüddîn Alî b. Muhammed b. İbrâhîm el-. *Lübâbü't-te'vîl fî me'âni't-tenzîl*. thk. Muhammed Ali Şahin. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1415.
- Herevî, Ebû Ubeyd Ahmed b. Muhammed b. Muhammed el-. *Kitâbü'l-Garîbeyn fî'l-Kur'ân ve'l-hadîs*. thk. Ahmed Ferîd el-Mezîdi. Suudi Arabistan: Mektebetü Nezâr Mustafa, 1. Basım, 1419.
- İbn Acîbe, Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. Mehdî el-Hasenî. *el-Bahrü'l-medîd fî tefsîri'l-Kur'âni'l-mecîd*. thk. Ahmed Abdullah. Kahire: Doktor Hüseyin Abbas Zeki, 1419.
- İbn Atiyye, Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib b. Abdirrahmân - Abdüşşafi Muhammed, Abdüsselam. *el-Muharrerü'l-vecîz fî tefsîri'l-kitâbi'l-'azîz*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1422.
- İbn Ebû Hâtîm, Ebû Muhammed Abdurrahmân. *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'azîm*. thk. Esat Muhammed Tayyib. Suudi Arabistan: Mektebetü Nezâr Mustafa, 2. Basım, 1419.
- İbn Fâris, Ebü'l-Hüseyin Ahmed b. *Mu'cemü mekâyisi'l-luğa*. thk. Abdüsselam Muhammed Harun. Kahire: Dârü'l Fikr, 1431.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ. *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'Azîm*. Beyrut: Dârü'l Kütübi'l-İlmiyye, 1419.
- İbn Manzûr. *Lisânü'l-Arab*. Beyrut: Dâru's-sâdr, 1414.
- İbn Sîde, Ebü'l-Hasen Alî b. İsmâîl ed-Darîr. *el-Muhkem ve'l-muhîtü'l-a'zam*. thk. Abdülhamid Hindavi. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1421.
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec. *Zâdü'l-mesîr fî 'ilmi't-tefsîr*. thk. Abdürrezzak el-Mehdî. Beyrut: Dârü'l Kitâbü'l Arabî, 1422.
- İlhan, Mehmet. "Kur'an'da Peygamberlerin Görev ve Özellikleri". *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 13/3 (2015).
- İnanlar, Mehmet Zafer. "Hıristiyan Teslisinin Pagan Kökleri", 22.
- İnci, Salih. *Eski Ahid'de Peygamberlere İsnad Edilen Ahlaki Zaaflar/Günahlar ve Kur'an'ın Peygamberlik Anlayışı*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2001.
- İsfahânî, Râgıb el-. *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân*. thk. Safvan Adnan ed-Davudî. Beyrut: Dâru'l-Kalem, ts.
- İslamoğlu, Mustafa. *Hayat Kitabı Kur'an Gereçeli Meal-Tefsir*. İstanbul: Düşün Yayıncılık, 1. Basım, 2017.
- İsmail Karagöz vd. *Hac İlmihali*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 10. Basım, 2013.
- Kahraman, Ahmet. *Mukayeseli Dinler Tarihi*. İstanbul: M.Ü.İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 15. Basım, 2021.
- Kamili, Fahri. *İslam Fıkında Namaz İbadeti*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Yüksek Lisans Tezi, 2006.
- Karadeniz, Osman. "Nübüvvet ve Vahiy". *Kelam El Kitabı*. ed. Şaban Ali Düzgün. Grafiker Yayınları, 2012.
- Karahan, Harun Dünder. "Hristiyanlık ve İslamda Vahiy Anlayışı", 317.
- Karahan, Harun Dünder. *Hristiyanlık ve İslamiyet'te Vahiy Anlayışı*. Ankara: Atatürk Üniversitesi, Doktora Tezi, 2020.
- Karaman, Hayreddin vd. *Kurân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*. Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2014.

- Kasapoğlu, Abdurrahman. “Allah’ın Bal Arısına Vahyi”. *Tabula Rasa-Felsefe&teoloji* 11 (2004).
- Kâsımî, Muhammed Cemâlüddîn b. Muhammed Saîd el-. *Mehâsinü’t-te’vîl*. thk. Muhammed Bâsil Uyûn es-Sûd. Beyrut: Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1. Basım, 1418.
- Kaya, Mevlüt - Küçük, Nurettin. “İbadetler ile Hayatın Anlamı ve Psikolojik İyi Olma Arasındaki İlişkinin İncelenmesi”. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 42 (19 Eylül 2017), 17-43.
- Kazıcı, Ziya. “İslam’da Kadın”. *İlahiyat Akademi Dergisi* 11 (2020), 57-72.
- Kazvînî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce. *Sünen-i İbn Mâce*. thk. İsa el-Babi el-Halebi. 2 Cilt. Beyrut: Daru İhyai’l Kütübi’l-Arabi, 1441.
- Kefevî, Ebü’l-Bekâ el-. *el-Külliyât*. thk. Adnan Derviş. Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1083.
- Kiraz, Celil. *Kur’ân’da Âhlak İlkeleri*. Bursa: Emin Yayınları, 2. Basım, 2016.
- Kolektif. *Dinler Tarihi El Kitabı*. ed. Baki Adam. Grafiker Yayınları, 2020.
- Kolektif. *Kur’an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir (5 Cilt Takım)*. Diyanet İşleri Başkanlığı, 2020.
- Köksal, Mustafa Asım. *Peygamberler Tarihi*. 2 Cilt. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, ts.
- Köse, Saffet. “İslam Hukuku”. ed. Talip Türcan. Ankara: Grafiker Yayınları, 6. Basım, 2017.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh el-. *el-Câmi’ li-ahkâmi’l-Kur’ân*. Kahire: Dârül’ Kütübi’l-Mısriyye, 1432.
- Kuruyamaç, Rûmeysa. *Yahudilikte Vahiy ve Nübüvvet Tasavvurları: Etimolojik, Teolojik ve Tarihi Kodları ve Çerçevesi*. Çanakkale, Yüksek Lisans Tezi, 2020.
- Kuşcu, Emir - Aydın, Mahmut. “Hıristiyanlıkta Vahiy Algısı”. *İnanç Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi* 8 (2011), 35.
- Kuşeyrî, Ebü’l-Kâsım Zeynüslâm Abdülkerîm el-. *Letâ’ifü’l-işârât*. thk. İbrahim el-Besyûnî. Mısır: Hey’etü’l-Mısriyyeti’l-Amme li’l-Kitab, 3. Basım, 1431.
- Kuzgun, Şaban. *Dört İncil Yazılması Derlenmesi Muhtevası Farklılıkları ve Çelişkileri*. Bilge Kültür Sanat, 2020.
- Kuzu, Cihan. *Nübüvvet, Kur’an-ı Kerim’de Nübüvvet Dair Kavramlar ve Peygamberlerin Beşeri Yönü*. Düzce: Düzce Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2021.
- Küçük, Abdurrahman. “Dinlerde İbadet ve Mabet”. *Diyanet İlmi Dergi* 24/3 (1998).
- Laleli, Mustafa. *Peygamber Sıfatlarının sosyo-Psikolojik Tahlili*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2007.
- Lütfî Şentürk - Seyfettin Yazıcı. *Güncel Dini Meseleler*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1. Basım, 2016.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Mahmûd el-mevdud. *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*. 10 Cilt. Beyrut: Dârü’l Kütübi’l-İlmiyye, 1433.
- Mevdûdî, Ebu’l-Â’l’â. *Tefhimü’l Kur’an (Kur’an’ın Anlamı ve Tefsiri)*. 7 Cilt. İstanbul: İnsan Yayınları, 1995.
- Michel, Thomas. *Hristiyan Tanrı Bilimine Giriş*. İstanbul: Lütuf Yayıncılık, 1992.
- Mukâtil b. Süleymân, Ebü’l-Hasen. *et-Tefsîrü’l-kebîr*. Beyrut: Dârü’l İhyai’t-Türâs, 1431.
- Müslim, Ebü’l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. *el-Câmi’u’s-sahîh (Sahîh-i Müslim)*. Türkiye: Darül Dıbaat’ül Amire, 1334.

- Narin, İsmail. *Kur'an ve Sünnet Açısından Kurban İbadeti*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Doktora Tezi, 2009.
- Nesefî, Ebü'l-Berekât Hâfızüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd en-. *Medârikü't-tenzil ve hakâiku't-te'vil*. Beyrut: Dârü'l Kelimi't-Tayyib, 1431.
- Okçu, Abdülmecit. "Uluslararası İslam ve Kadın Çalıştayı". Iğdır: Iğdır Üniversitesi Yayınları, 2018.
- Okur Gümrükçüoğlu, Saliha (ed.). *İbrahimî Dinlerde Kadın*. İstanbul: Kadın ve Demokrasi Derneği, 2021.
- Okuyan, Mehmet. "Kadına Yönelik Şiddete Kur'an'ın Bakışı" 23/23 (2007), 93-134.
- Özarslan, Selim. *Kelâm Tarihi*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 3. Basım, 2017.
- Özarslan, Selim. "Peygamberlerin Özelliklerinden Erkek Olmak ve Düşündürdükleri". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/2 (2006).
- Özen, İbrahim. *Kur'an-ı Kerim ve Modern Tıbbı göre Kadının Yaratılışı*. Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2010.
- Öztürk, Nermin. "İlahi Dinlerde Yemin, Keffaret ve Kurban" 13/13 (2002).
- Özuguurlu, Kurban. *Evlilik Raporu*. İstanbul: Altın Yayınları, 3. Basım, 1996.
- Port, Zeynep. *Kur'an'da Aile Modelleri Bağlamında Aile Değerleri ve Eğitimi*. Bursa, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Râzî, Ebü Abdillâh (Ebü'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-. *et-Tefsîrü'l-kebîr (Mefâtihu'l-gayb)*. Beyrut: Dârü'l İhyai't-Türasi'l-Arabi, 1420.
- Reşîd Rızâ, Muhammed. *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-hakîm (Tefsîrü'l-Menâr)*. Mısır: Hey'etü'l-Mısıriyyeti'l-Amme li'l-Kitab, 1990.
- Rüveyfî, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-. *Lisânü'l-Arab*, ts.
- Sâbûnî, Muhammed Ali es-. *Ravaiu-l beyân fî tefsîr-i âyâti-l ahkâm*. Beyrut: Mektebetü'l-Gazâli, 1980.
- Sâbûnî, Muhammed Ali es-. *Saffetü't-tefâsîr*. Kahire: Dârü's-Sâbûnî, 1431.
- Sâbûnî, Muhammed Ali Es-. *Safvetü't Tefasir*. 3 Cilt. Kahire: Dârü'l, 1. Basım, 1997.
- Sa'lebî, Ebü İshâk Ahmed b. Muhammed es-. *el-Keşf ve'l beyan an tefsiri'l-Kur'an (Tefsîrü's-sa'lebi)*. thk. el-İmam ebi Muhammed b. Aşur. Beyrut: Darü'l İhyai't-Türâs, 1. Basım, 1422.
- Sarıkcıoğlu, Ekrem. *Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi*. Isparta: Fakülte Kitabevi, 2002.
- Saygın, Sümeyye. "Tevrat'ın Kur'an'a Arzı Kitap değerlendirmesi". *Tekirdağ İlahiyat Dergisi* 4/2 (2018).
- Sayın, Esmâ. *Namazın Karakter Gelişimi Üzerine Etkisi*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2003.
- Sedat Sinanoğlu. *Kur'an-ı Kerim'de Nübüvvet ve Mucize Gerçeği*. Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2014.
- Sevrî, Ebü Abdillâh Süfyân es-. *Tefsîru Süfyâni's-Sevrî*. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1413.
- Sinanoğlu, Mustafa. *Peygamberlere İman*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1486.
- Süyûtî, Celâleddin es-. *Tefsîrü'l Celaleyn*. Kahire: Dârü'l-Hadîs, 1431.

- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed es-. *ed-Dürrü'l mensûr fit-tefsir bil-mesûr*. Beyrut: Dâru'l Fikr, 1431.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân es-. *ed-Dürrü'l-Mensûr fi't-tefsîr bi'l-me'sûr*. Beyrut: Darul Fikr, 1431.
- Şahin, Hacer. *Toplumsal ilişkiler Açısından Hac İbadetinin Analizi*. Ankara: Gazi Üniversitesi, Master Tezi, 2006.
- Şen, Nuran. *Hac İbadetinin Psiko-Sosyal yönden Değeri*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2003.
- Şevkânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammed eş-. *Fethu'l-kadîr: el-câmi' beyne fenneyi'r-rivâye ve'd-dirâye min 'ilmi't-tefsîr*. Beyrut: Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, 1. Basım, 1414.
- Şimşek, Ahmet. *İslam'da Zekat Müessesesine Sosyolojik Bir Yaklaşım*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1994.
- Şimşek, M.Sait. *Yaratılış Olayı*. İstanbul: Beyan Yayınları, 1998.
- Şirbînî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed el-Hatîb eş-. *es-Sirâcü'l-münîr fi'l-i'âne 'alâ ma'rifeti ba'zı me'ânî kelâmi rabbine'l-hakîmi'l-habîr*. Kahire: Matbaatü'l Bulak Emîriyye, 1285.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd et-. *Câmi'u'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'an*. Mekke: Dârü't-Türâs, 1431.
- Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî el-Hacrî el-Mısırî et-. *Ahkâmü'l-Kur'an*. thk. Sadettin Ünal. İstanbul: Merkezi'l Buhûsi'l İslamiyyeti't-Tabiğu li-vakfi Diyanet, 1. Basım, 1416.
- Tanyu, Hikmet. "Ahd-i Cedîd". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/501-507. İstanbul, 1988.
- Tarakci, Muhammet. "Tanah'ta Vahiy Anlayışı", 26.
- Tarakçı, Muhammet. "Hıristiyanlıkta Vahiy Anlayışı". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12/2 (2003), 171-201.
- Tarakçı, Muhammet. "Vahiy ve Peygamberlik". *Kur'an Araştırmaları Merkezi Yayınları* 2 (2018).
- Tarakçı, Muhammet. *Yahudilik'te ve Hıristiyanlık'ta Vahiy Anlayışı Üzerine Bir Araştırma*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1999.
- Taslaman, Caner - Taslaman, Feryal. *İslam ve Kadın*. İstanbul: İstanbul Yayınevi, 1. Basım, 2019.
- Taşdelen, Emine. *Yahudilikte Nübüvvet*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2010.
- Taşpınar, İsmail. *Dinlerde Şehir Mabet ve İbadet*. İstanbul: M.Ü.İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1. Basım, 2020.
- Taşpınar, İsmail. *Din ve Fenomonoloji Arasında Yahudilik ve Hıristiyanlık*. İstanbul: M.Ü.İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2. Basım, 2020.
- Tekdemir, Saliha Zeynep. *Kadının İslam'daki ve Batı Toplumlarındaki Konumunun Sosyal Düzen Açısından İncelenmesi*. Ankara: Gazi Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Tezokur, M.Hadi. *Yahudilikte İbadet ve İnanç Esasları*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Doktora Tezi, 1992.

- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre (Yezîd) et-. *Sünen-i Tirmizî*. Mısır: Şirketü Mektebetü ve Matbaati Mustafa El-bâbî, 1390.
- Topçuoğlu, Ali Aslan. “Yahudilik Hristiyanlık ve İslam Hukukuna Göre Nikah Akdine Etkisi Bakımından Din Farklılığı”. *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 10/2 (2010).
- Tümer, Günay vd. *Dinler Tarihi*. Berikan Yayınevi, 2017.
- Tümer, Günay - Küçük, Abdurrahman. *Dinler Tarihi*. Ocak Yayınları, 2002.
- Türcan, Talip (ed.). *İslam İbadet Esasları El Kitabı*. Grafiker Yayınları, 2013.
- Uğur, Hakan. *Kur'an'ın Tastik Ettiği Tevrat'taki Konular*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Doktora Tezi, 2008.
- Uğurlu Bülbül, Yasemin. *Kitab-ı Mukaddes ve Kur'an'da Kadın*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Uygun, Azize. “Bir Kurban Ritüeli Olarak Kurbanın Yakılması ve Yağ Taktimi”. *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/43 (2019).
- Ünal, Asife. “Hristiyanlıkta Evlilik Anlayışı ve Evlenme Törenleri”. İstanbul: Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslami, İlimler Araştırma Vakfı, 2012.
- Vâhidî, Ebü'l-Hasen Alî b. Ahmed b. Muhammed el-. *el-Vecîz fî tefsîri'l-kitâbi'l-'azîz*. thk. Safvân Adnân Dâvûdi. Beyrut: Dâru'l-Kalem, 1. Basım, 1415.
- Varlı, Abdussamet. *Tesettür Ayetlerinin Bağlamsal Analizi*. Ankara: İlahiyât, 2023.
- Yaman, Ahmet. “İslam'da İbadet”. *İslam İbadet Esasları*. ed. Talip Türcan. Ankara: Grafiker Yayınları, 2. Basım, 2014.
- Yanikkaya, Salih. *Kur'an Çerçevesinde Peygamberlik ve Hz. Peygamber*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2010.
- Yasdıman, Hakkı Ş. “Yahudi Kutsal Metinlerinde Kadın Karşıtı Söylemler”. *D.E.Ü İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15 (2002), 97-121.
- Yavuz, Salih Sabri. *İslâm Düşüncesinde Nübüvvet*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Doktora Tezi, 1995.
- Yavuz, Yusuf Şevki. *Vahiy ve peygamberlik*. İstanbul: Kuramer, Birinci basım., 2018.
- Yazıcı, Seyfettin, Lütfi Şentürk. *İslam İlmihali*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 34. Basım, 2019.
- Yazır, Muhammed Hamdi. *Hak Dini Kur'ân Dili*. 10 Cilt. İstanbul: Zehreveyn, Azim Dağıtım., 2020.
- Yeşilyurt, Temel. “Kelam”. ed. Şaban Düzgün. Ankara: Grafiker Yayınları, 5. Basım, 2016.
- Yıldırım, Suat. *Mevcut Kaynaklara Göre Hristiyanlık*. İzmir: Işık Yayınları, 1. Basım, 1996.
- Yılmaz, Abdullah. *Kur'an'da Kurban*. Şanlıurfa: Harran Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1995.
- Yılmaz, İlknur. *Yahudilikte Dua*. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2013.
- Yiğit, Yaşar vd. *Zekat İlmihali*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2. Basım, 2013.
- Yiğitoğlu, Mustafa. “Yahudilikte Kadınların Regl Döneminde/Niddah ile İlgili Hususlar”. *Ekev Akademi Dergisi*.
- Yüksek, Ali. “Namaz İbaderinin Tarihi Süreci”. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi* 7/2 (2018).

Zebîdî, Ebü'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ ez-. *Tâcü'l-arûs min cevâhiri'l-kâmûs*. 40 Cilt. Kuveyt: Zâretü'l İrşâd ve'l-Enbâ, 1285.

Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer. *el-Keşşâf 'an hakâ'iki gavâmizi't-tenzîl ve uyûni'l-ekâvîl fi vücûhi't-te'vîl*. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1631.

Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer ez-. *Esâsü'l-belâğa*. thk. Muhammed Bâsil Uyûn es-Sûd. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1419.

Dinim İslam (Temel Bilgiler). Ankara: DİB Yayınları, 2014.

Kutsal Kitap(Tevrat,Zebur,İncil). İstanbul: Yeni Yaşam Yayınları, 2018.

ÖZ GEÇMİŞ

..... yılında ..... ili ..... ilçesinde doğmuştur. İlköğretimi ve ortaokulu doğduğu ilçede tamamlamıştır. Bayburt İmam-Hatip lisesinde eğitimine devam etmiş, 2014 yılında Bayburt İmam-Hatip lisesinden mezun olmuştur. 2014 yılında Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesini kazanmıştır. 2015 yılında Bayburt Üniversitesi İlahiyat Fakültesine yatay geçiş yaparak eğitimini Bayburt Üniversitesinde tamamlamıştır. Bu süreçte pedagojik formasyon eğitimini de almıştır. 2019 yılında mezun olarak 2020 yılında Gaziantep İli Nizip İlçesine Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmeni olarak atanmıştır. 2023 yılı itibariyle halen Gaziantep ili Nizip ilçesinde öğretmenlik yapmaktadır.

